

537 EKEREN PAROCHIEKERK SINT-LAMBERTUS

Markt (z.n.) | 2180 Ekeren

BEHEERSPLAN

Opgemaakt door **ARAT architecten**

Fraikinstraat 71 | 2200 Herentals | www.arat.be

T 014 24 86 90 | info@arat.be

Opgemaakt te Herentals | september 2017 - januari 2018

Opdrachtgever | **Kerkfabriek Sint-Lambertus**

Frans Lenaertstraat 6 | 2018 Ekeren

Contactpersoon | Jef Van Oevelen

HOOFDSTUK 01 IDENTIFICATIE		9
01.01	INLEIDING	9
01.02	AFBAKENING & GEGEVENS	9
01.03	EIGENDOM	9
01.04	BESCHERMING	11
01.05	BESCHRIJVING AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED	11
01.06	OPMETING	13
 HOOFDSTUK 02 ALGEMENE HISTORISCHE SITUERING		19
02.01	KORTE CHRONOLOGIE	19
02.02	GESCHIEDENIS SINT-LAMBERTUSKERK EN -PAROCHIE	21
02.02.01	<i>De parochie Sint-Lambertus en het dorp Ekeren</i>	21
02.02.02	<i>De Heilige Lambertus</i>	23
02.02.03	<i>Het kerkhof</i>	23
02.02.04	<i>Het kerkgebouw</i>	25
02.03	SYNTHESE BOUWFASES	39
 HOOFDSTUK 03 BESCHRIJVING EN INVENTARISATIE VAN DE ERFGOEDELEMENTEN		43
03.01	OMGEVING	43
03.02	EXTERIEUR	45
03.02.01	<i>Kerkhofomheining en grafzerken</i>	45
03.02.02	<i>Westzijde & Toren</i>	47
03.02.03	<i>Noordzijde</i>	49
03.02.04	<i>Zuidzijde</i>	53
03.02.05	<i>Koor en sacristieën</i>	55
03.02.06	<i>Dak</i>	59
03.02.07	<i>Kerkramen</i>	61
03.03	INTERIEUR	63
03.03.01	<i>Hoofd- en zijbeuken</i>	63
03.03.02	<i>Koor</i>	69
03.03.03	<i>Doksaal en orgel</i>	71
03.03.04	<i>Sacristie</i>	77
03.03.05	<i>Inkomportaal 1871</i>	79
03.03.06	<i>Vast kerkelijk meubilair</i>	81
03.03.07	<i>Schilderwerken</i>	89
03.03.08	<i>Interieur van de toren</i>	91

03.03.09	Zolders	97
03.04	INVENTARIS KERKGOEDEREN & MOTIVATIE CULTUURGOEDEREN	99
03.04.01	Schilderijen (geen cultuurgoederen)	99
03.04.02	Beelden die in aanmerking komen als cultuurgoed	101
03.04.03	Beelden die niet in aanmerking komen als cultuurgoed	107
03.04.04	Liturgische voorwerpen en textiel	109
HOOFDSTUK 04 BESCHRIJVING VAN DE ERFGOEDWAARDEN		113
04.01	ERFGOEDWAARDEN BESCHERMINGSBESLUIT	113
04.02	AANVULLENDE ERFGOEDWAARDE	113
HOOFDSTUK 05 VISIE OP TOEKOMSTIG BEHEER		117
05.01	VISIE OP BEHEER	117
05.02	HOOFDDOELSTELLINGEN	117
05.02.01	HD1: Behoud van het kerkgebouw en de oude kerkhofomheining	117
05.02.02	HD2: Regelmatig onderhoud en snelle ingreep bij vastgestelde gebreken	117
05.02.03	HD3: Versterken van de erfgoedelementen en -waarden	117
05.02.04	HD4: CONSERVATIE CULTUURGOEDEREN en andere roerende goederen	119
05.02.05	HD5: Opmaak restauratiedossier orgel	119
05.03	NEVENDOELSTELLINGEN	119
05.03.01	ND1: Verbeteren toegankelijkheid	119
05.03.02	ND2: Verbeteren brandpreventie	119
05.03.03	ND3: Ontsluiten inventaris roerende goederen	119
05.03.04	ND4: Verbeteren thermisch comfort (mogelijkheid)	119
HOOFDSTUK 06 OPSOMMING VAN DE WERKZAAMHEDEN		123
06.01	EENMALIGE WERKZAAMHEDEN	123
06.01.01	Analyse, monitoring & vooronderzoeken	123
06.01.02	Behoud en herstel erfgoedwaarden en -elementen exterieur	125
06.01.03	Behoud en herstel erfgoedwaarden en -elementen Interieur	129
06.01.04	Verbeteringsmaatregelen	133
06.02	WEDERKERENDE WERKZAAMHEDEN	135
06.02.01	Regelmatige controle, Onderhoud en snel herstel gebreken	135
06.02.02	Dieren	139
06.02.03	Groen	139
06.02.04	Veiligheid en klimaat	139

HOOFDSTUK 07 OPVOLGING		143
HOOFDSTUK 08 BIJLAGES		147
08.01	LIJST CULTUURGOEDEREN	147
08.02	LIJST VAN GEPLANDE WERKZAAMHEDEN	147
08.03	INVENTARIS KERKGOEDEREN	147
08.04	NOTA ORGEL G. SCHUMACHER	147
HOOFDSTUK 09 LITERATUUR EN AFBEELDINGEN		151
09.01	LITERATUUR	151
09.02	ARCHIVALIA	152
09.03	AFBEELDINGEN	153

HOOFDSTUK 01

IDENTIFICATIE

01.01 INLEIDING

Dit beheersplan heeft als doel een visie te vormen voor het beheer van de Sint-Lambertuskerk voor de komende twintig jaar. De eerste twee hoofdstukken zullen het gebouw identificeren en beknopt haar geschiedenis toelichten aan de hand van bestaande literatuur, iconografisch materiaal en archiefonderzoek.¹ In het derde hoofdstuk wordt het exterieur en het interieur van de kerk besproken, waarbij ook aandacht wordt geschonken aan het kerkelijk meubilair, de roerende kerkelijke goederen, het orgel en de cultuurgoederen. Dit inventariserend luik zal de erfgoedelementen in kaart brengen, die aan de grondslag liggen van de erfgoedwaarden van het gebouw, die in hoofdstuk vier worden toegelicht. Na deze onderzoekende hoofdstukken zal vervolgens een onderbouwde visie geschetst worden, die via beheersdoelstellingen zal leiden tot een opsomming van werkzaamheden in hoofdstuk zes. Alle foto's van de huidige staat van het gebouw werden genomen door ARAT architecten in januari en september 2017, tenzij anders vermeld.

01.02 AFBAKENING & GEGEVENS

Naam	Parochiekerk Sint-Lambertus
Ligging	Markt z.n., 2180 Ekeren
Kadaster	4 ^{de} afdeling Ekeren, sectie F, perceelnummer 404a en 403d
Datering	15de eeuw, vierde kwart 17de eeuw, derde en vierde kwart 19de eeuw
Bescherming	Als monument (31-07-1936), besluitnummer 0013
Geïntroduceerd	Inventarisnummer 11370 (Inventarisatie Antwerpen 01-01-1976 - 23-07-1992)
Gebruik	In gebruik voor eredienst, als hoofdkerk opgenomen in het Kerkenplan

01.03 EIGENDOM

De kerk is eigendom van de stad Antwerpen.

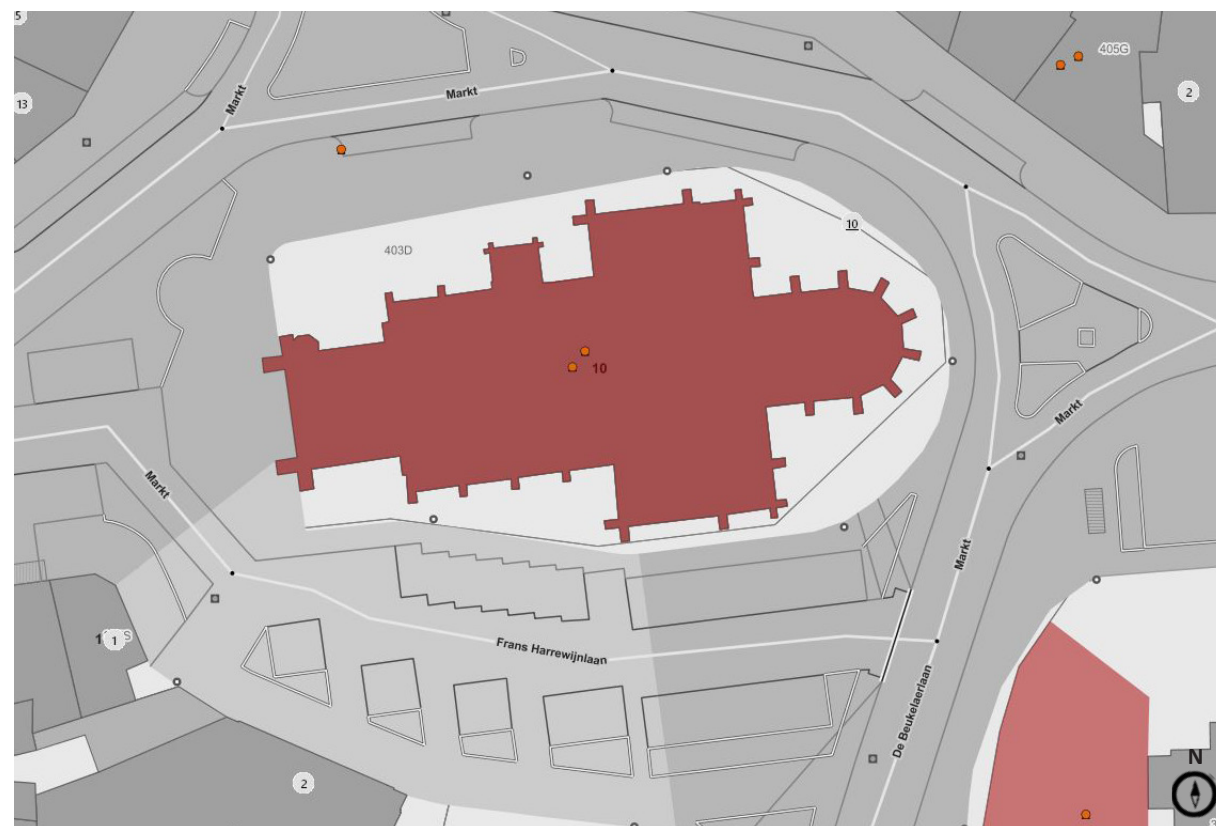

afb. 1: Kadasterkaart (2016) van de kerksite op de Markt, 2016 met afbakening van het beheersplan (blauw) ©FOD Financiën

1 Documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders (16-06-2017) en Rijksarchief Beveren (14-06-2017)

afb. 2: GRB-kaart van de Markt van Ekeren (2017) met aanduiding van de beschermde monumenten (rood) en het geïnventariseerde bouwkundige erfgoed (oranje stippen) © Geoportaal Onroerend Erfgoed

afb. 3: GRB-kaart van de Markt te Ekeren (2017) met aanduiding van de beschermde kerk (rood) © Geoportaal Onroerend Erfgoed

01.04 BESCHERMING

De Sint-Lambertuskerk is beschermd als monument, overeenkomstig de bepalingen van de wet van 7 augustus 1931 op het behoud der Monumenten en Landschappen. De bescherming werd opgenomen in het besluit nummer 0013 van 31 juli 1936. De kerk en toren werden beschermd wegens het algemeen belang gevormd door de geschied- en oudheidkundige waarde.²

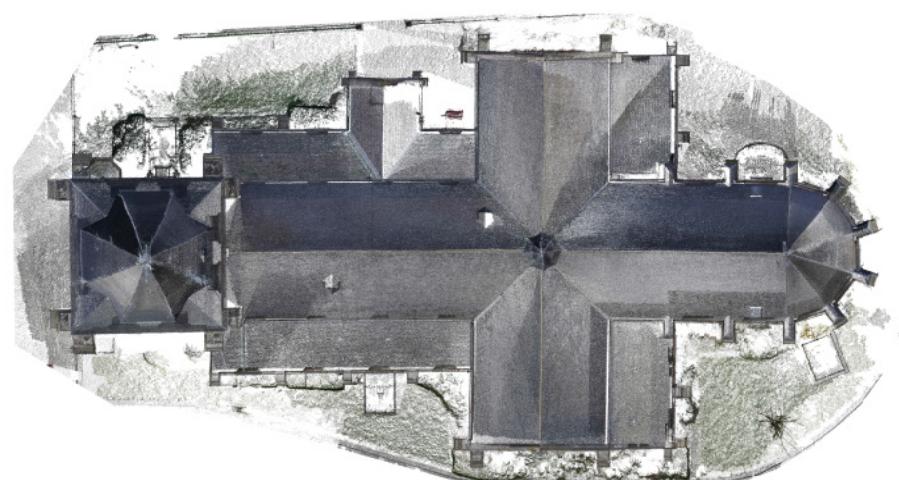
01.05 BESCHRIJVING AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED

'Georiënteerde laatgotische kruiskerk met basilicale opstand; bewaarde neogotische ijzeren omheining aan noordzijde. Benaming vermoedelijk naar bisschop Lambertus die in de 7de eeuw in deze streken als geloofsprediker optrad. Deze op de uithoek van een bewoonde landtong opgetrokken kerk (zie gemeente-inleiding) werd voor het eerst vermeld in 1251, hoewel de oudste kerk waarschijnlijk reeds in de 10de eeuw werd gebouwd onder leiding van graaf Ansfried. Huidige constructie vermoedelijk opklimmend tot de 15de eeuw; nadien herhaaldelijk verbouwd en vergroot, onder meer in 1504-1506 volgens sommige bronnen onder leiding van Herman de Waghemackere, toen het schip na de brand van 1492 tot op de fundamenteën werd vernieuwd. Meermaals beschadigd en hersteld in de tweede helft van de 16de eeuw - eerste helft van de 17de eeuw, onder meer van 1623 tot 1648 als fort ingericht en omgeven door een aarden wal, die geslecht werd circa 1648. Schip en transept dateren uit eind 17de eeuw, nadat een felle brand in 1683 de kerk, met uitzondering van het torenmetselwerk en het overwelfde koor, nagenoeg volledig had vernield. Herstellingswerken met bouw van een nieuw schip (1696, bedaking in 1697) en transept in de periode 1687-1698. De toren (evenals het koor vermoedelijk nog uit de 15de eeuw) werd iets verhoogd en afgedekt met een plat dak in 1693; hij bleef zonder spits tot 1911. Het jaartal 1757 in de westgevel verwijst naar herstellingswerken aan de toren. Mobilair grotendeels vernieuwd circa 1750, deels opnieuw vervangen circa 1834. Steunberen toren hersteld in 1854-1855 en in 1869-1870; noordelijk portaal herbouwd (1872) en zuidelijke sacristie vergroot (1877) naar ontwerp van E. Gife; vernieuwing vensters in 1887-1888 naar ontwerp van L. Gife. Dakruiter, heropgericht in 1780, vernieuwd in 1903. Toren in zijn oorspronkelijke vorm hersteld en torenspits aangebracht in 1908-1911 (ontwerp van 1907) naar ontwerp van L. Gife. In 1910 verdween het omheinde kerkhof rond de kerk en werd overgebracht naar Schriek: meerdere grafstenen bleven bewaard, onder meer twee uit de 15de eeuw evenals de grafkelder van de familie Plantin-Moretus. Algemene restauratie in vijf fasen, voornamelijk gericht op conservatie, naar ontwerp van J. Gabriëls, R. Steenmeijer in West-Vlaanderen in de periode 1978-1986. De plattegrond ontvouwt een uitgebouwde vierkante westtoren, een driebeukig schip van vier traveeën, transept van één travee met vlakke sluiting, koor van drie rechte travee en vijfzijdige sluiting en rechthoekige sacristieën in oksels koor en transept. Bakstenen gebouw op zandstenen onderbouw; verwerking van zandsteen voor hoekblokken, steigergaten en omlijstingen der muuropeningen.'

'Gelede vierkante westtoren van witte zandsteen, onder ingesnoerde naaldspits (leien), aansluitend bij het Brabants gotische type. Haaks op elkaar gestelde steunberen met drie à vier versnijdingen, eindigend op sierlijke pinakels, aangebracht in 1911-1913. Vijfzijdige traptoren aan noordzijde. Eenvoudige korfboogdeur in omlijsting met halfzuiltjes, onder geprofileerde waterlijst. Groot spitsboogvenster in geprofileerde omlijsting met halfzuiltjes onder omlopende waterlijst, bij de restauratie van 1911-1913 hersteld in zijn oorspronkelijke vorm. Zuidelijke-, noordelijke- en oostelijke gevels met blinde spitsboognissen, met laatgotische al dan niet gerestaureerde borstwering, onder omlopende waterlijst. Spitsbogige galmgaten, eveneens onder omlopende waterlijst. Steigergaten. Schip, transept en koor onder leien zadeldaken, met houten dakruiter onder polygonale spits op de kruising; zijbeuken onder leien lessenaarsdaken. Travee-indeling door steunberen met zandstenen hoekblokken; spitsboogvensters met neogotische traceringen (1887-1888) in geprofileerde omlijstingen met negblokken. Noordgevel met ruitpatronen van gesinterde baksteen, zogenaamde "metselaarsekens". Noordelijke zijbeuk met bijkomend ingangsportaal van 1872 onder haaks zadeldak; puntgevel met haakse steunberen; korfboogdeur en betralied spitsboogvenster in doorlopende geprofileerde omlijsting; bekronend drielobbig bovenlicht. Sacristieën van één (ten noorden) of twee bouwlagen onder lessenaarsdaken (zuidelijke verhoogd in 1877 naar ontwerp van E. Gife); rechthoekige en rondbogige muuropeningen. Geschilderd interieur met spitsbogige scheibogen op zuilen met polygonale sokkels en koolbladkapitelen, waarschijnlijk nog uit de 16de eeuw. Beschilderd plaasteren tongewelf met casementen (18de eeuw) steunend op consoles, hersteld in 1874 door L. Gife. Koor met gotisch kruisribgewelf op consoles, uit de 16de eeuw; noordelijke wand met muurtabernakel voorzien van gotisch beeldhouwwerk, vermoedelijk uit de 15de eeuw.¹³

² <https://besluiten.onroerenderfgoed.be/besluiten/0013> (31-07-1936)

³ H. Kennens, (1992) <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/11370> (geraadpleegd 22-06-2017)

afb. 4: Puntenwolk van het dak ©ARAT

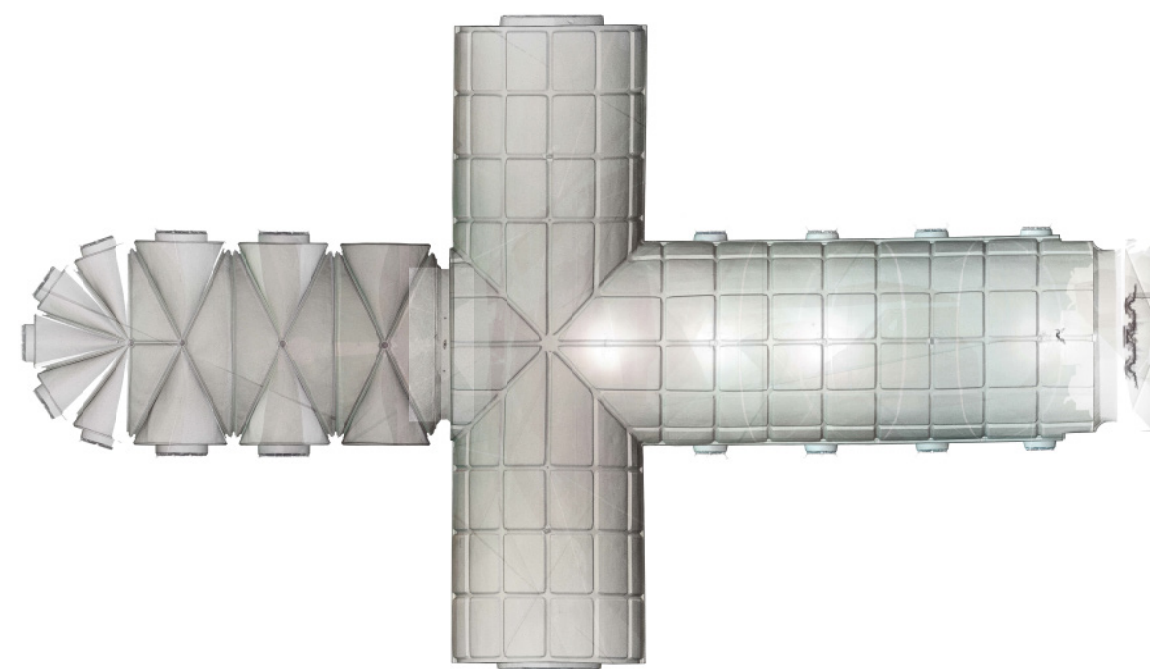
afb. 5: Puntenwolk van de dwarsbeuk, zicht richting het altaar ©ARAT

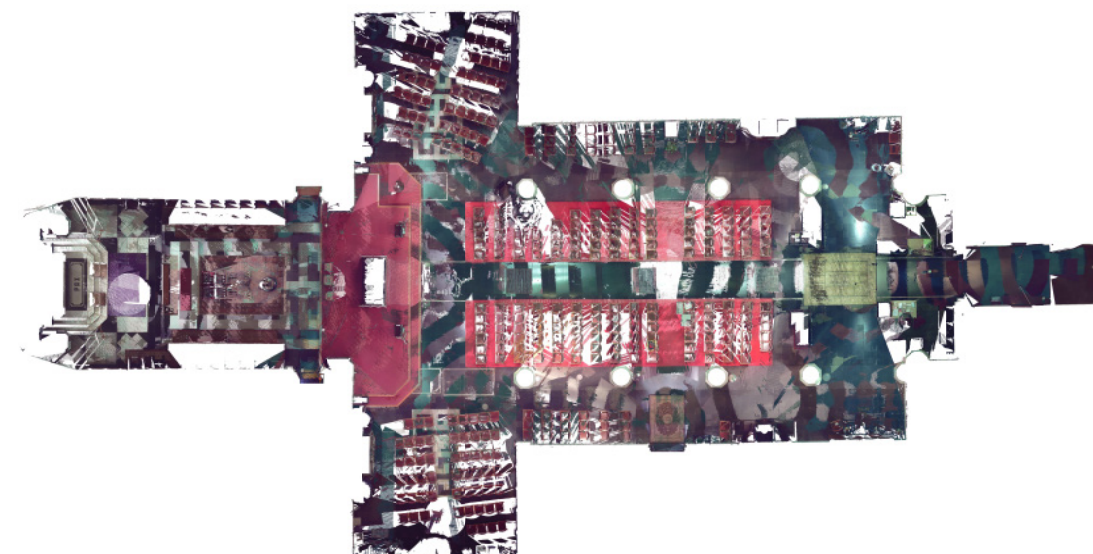
afb. 6: Puntenwolk van de dwarsbeuk, omgezet naar dwg ©ARAT

01.06 OPMETING

De kerk werd reeds opgemeten met een fotografische scan. Deze opmetingstechniek stelt een digitale puntenwolk samen vanuit verschillende standpunten, die een 3D-foto-model vormen van de kerk. De puntenwolk kan vervolgens worden omgezet naar een tot op de centimeter betrouwbare opmeting, maar geeft tevens foto's van hoge kwaliteit, waarop kan worden ingezoomd om de bouwfysische staat te beoordelen. Tevens geven de beelden een eerste aanduiding van het materiaal- en kleurgebruik. De beelden werden ook opgemaakt voor de daken en het interieur.

afb. 7: Puntenwolk van de gewelven ©ARAT

afb. 8: Puntenwolk van de vloer ©ARAT

afb. 9: Puntenwolk van de westzijde ©ARAT

afb. 10: Puntenwolk van de zuidzijde met snede over de middenbeuk ©ARAT

afb. 11: Puntenwolk van de zuidzijde ©ARAT

HOOFDSTUK 02

ALGEMENE HISTORISCHE SITUERING

02.01	KORTE CHRONOLOGIE
1251:	21 juli, de Ekerse <i>ecclesia</i> wordt voor het eerst vermeld, de kerkstichting is vermoedelijk van oudere datum
1492:	Brand in de brouwerij zorgde voor een grote dorpsbrand, waardoor de kerk beschadigd werd
1504-1506:	Herstellingen aan de toren en het kerkgebouw
1555:	Men gewaagde van een kerkmuur, die het kerkhof rondom de kerk afsloot
1604:	Herstellingen aan toren en kerk, na de schade opgelopen in 1585
1611:	Men plaatste een nieuw tabernakel op het hoogaltaar, een nieuwe klok en de sacristie werd heropgebouwd. Het kerkhof werd opnieuw ommuurd
1612:	Er werd een preekstoel geplaatst
1613:	De nieuwe biechtstoel werd geplaatst en er luidde en tweede klok in Ekeren
1613-1616:	Herstellingswerken aan het dak, het werd vernieuwd en met schalies bedekt, er werden ook herstellingswerken aan de toren uitgevoerd
1617:	nieuw doksaal met groot kruisbeeld, nieuw doopvont en een tweede nieuwe biechtstoel
1619:	Dankzij ruime giften van schepenen C. Aerts kon men een nieuw orgel kopen
1623:	De Hollanders vernielden het kerkinterieur en sloegen de vensters stuk. Er werd een aarden wal opgetrokken rond het kerkhof
1627:	De ramen werden hersteld
1629:	Herstellingen aan toren en dwarsbeuk
1648:	De aarden wal rond de kerk werd in het jaar van de Vrede van Munster weggenomen
1660:	Een nieuwe kerkhofmuur werd gebouwd
1668:	Nieuwe biechtstoel door A. Quellin (de Jonge)
1670:	Nieuw gestoelte van Jan van Meerbeeck en van Quellinus
1680:	Preekstoel van Petrus Adriaenssen
1683:	Blikseminslag werd een grote ramp, schip en toren brandden uit
1687:	Transept en zijbeuken werden hersteld
1692:	Het koor, nog zwart van de rook, werd gewit
1693:	De toren werd afgedekt met een klein plat dak
1697:	Het schip, sinds de ramp van 1683 zonder dak, kreeg een nieuw dak. De klokken werden hergoten
1698-1699:	De toren kreeg een nieuw horloge
1711-1713:	J.B. Forceville plaatst een nieuw orgel

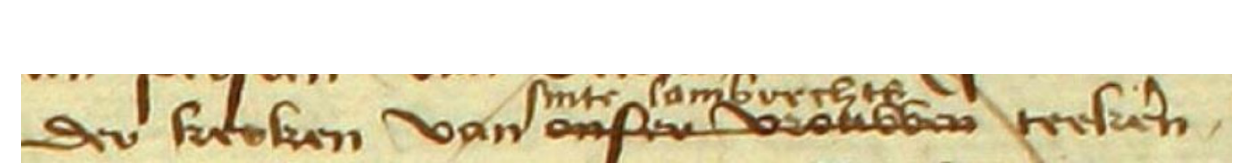
1740:	Plaatsing van een prachtig gestoelte op het hoogkoor, realisatie van portaal en nieuwe toegang langs de marktzijde en toevoeging van twee nieuwe altaren
1797:	Op bevel van de Fransen moest de kerk sluiten
1798:	De kruisen werden van de kerk en toren afgehaald en stukgeslagen door de Fransen, ook de klokken werden vernield
1800:	De kerk werd heropend
1833:	Men legde een nieuwe vloer, alle beelden behalve dit van OLV en de altaren, werden verwijderd
1834:	De kerk werd nogmaals gewit
1835:	Nieuwe altaren in de noorder- en zuiderdwarsbeuk, nieuw raam in het noordertransept, nieuwe ijzeren communiebank
1838:	Nieuwe biechtstoelen in transept,, de biechtstoel in de noorderzijbeuk werd in 1839 teruggeplaatst
1845:	Het nieuwe doksaal werd afgewerkt
1854:	De kerkhofmuur van 1660 werd afgebroken en vervangen door een ijzeren hekwerk
1861:	P.P. De Meyer uit Turnhout maakte een nieuw hoogaltaar
1865:	H. Vermeersch uit Duffel herstelde het orgel
1874:	Plaatsing van het stucwerk tongewelf in het schip, zijbeuken en transept
1877:	De sacristie aan de noordkant werd vergroot
1887:	Een afgedicht venster aan de westkant van de toren, deze in het transept en de venster op het hoogkoor werden opengebroken, de ramen in de zijbeuken werden vernieuwd
1890:	Plaatsing van elk gebrandschilderde ramen uit het atelier A. Stalins en A. Janssens
1901:	Schildering van het Laatste Oordeel op de triomfboog door Bressens
1903:	De kerk werd ingeschreven op de lijst van 'la troisième classe des édifices du culte'
1909:	Aanleg van de gasverlichting
1910-1911:	Het kerkhof werd opgebroken
1840-1910:	Meerdere achtereenvolgende herstellingen aan de toren
1910:	De torenspits werd heropgebouwd in haar vroegere slanke vorm, door architect L. Gife en aannemer Proost
1921:	De elektrische verlichting werd aangelegd
1934:	Olieverfschildering van koor en dwarsbeuken (gebr. Heyman)
1936:	Kerk en toren worden 'geklasseerd' als monument
1943:	De torenspits werd beschadigd door een Duits vliegtuig, de Duitsers roofden twee van de drie klokken
1950:	Blikseminslag zorgde wederom voor een beschadiging van de toren
1951:	Kruis en haan werden op de toren geplaatst

1951:	De torenspits werd volledig hersteld door aannemer Dolfyn uit Mortsel
1951:	Herstel van de klokken, aanbrengen van een elektrische aandrijving van de klokken
1953:	Volledige restauratie van het orgel (Stevens-Vermeersch, Duffel)
1960:	Binnenschildering van de kerk, waarbij het Laatste Oordeel werd overschilderd
1967:	Aanleg van centrale verwarming
1970:	Het kerkinterieur werd nogmaals geschilderd
1976:	Opmaak restauratiedossier door architect R. Steenmeijer
1978-1986:	Start en einde van de restauratiewerken

02.02	GESCHIEDENIS SINT-LAMBERTUSKERK EN -PAROCHIE
02.02.01	DE PAROCHIE SINT-LAMBERTUS EN HET DORP EKEREN
De eerste vermelding van de parochie Sint-Lambertus gebeurde in een akte van 18 december 1451.⁴ Sinds haar ontstaan was Ekeren één van de grootste parochies van het land Brabant. Ze bestond toen uit de gemeenten Ekeren, Hoevenen, Kapellen en Brasschaat, met een totale oppervlakte van 8317 hectare. Toen in 1248 de parochie O.-L.-Vrouw-Hoevenen en dertig jaar later Sint-Jacob-Kapellen zelfstandig werden, ging daarmee een stuk grond verloren. Omdat de hele parochie verspreid was in vijftien gehuchten, zorgde dit soms voor ingewikkelde toestanden. Bij het bekendmaken van het concordaat werd het bisdom Antwerpen in 1802 opgenomen in het aartsbisdom Mechelen. Naar gelang van hun belangrijkheid verdeelde het burgerlijk bestuur de parochies in drie categorieën, in 1803 werd de Sint-Lambertusparochie geklasseerd als parochie van tweede rang.	
De aloude parochie Sint-Lambertus werd opgedeeld in meerdere parochies. Alleen op het grondgebied van Ekeren zijn er vandaag de parochies van Hoogboom (Sint-Jozef 1871), Donk (Heilig-Hart 1886), Mariaburg (O.L.V. van Gedurende Bijstand 1900), Zilverenhoek (O.L.V. Onbevlekt Ontvangen 1951), Leugenberg (Sint-Vincentius à Paolo 1959), Schoonbroek (Sint-Laurentius 1966) en Bund (Sint-Theresia 1966).⁵	

De eerste vermelding van de parochie Sint-Lambertus gebeurde in een akte van 18 december 1451.⁴ Sinds haar ontstaan was Ekeren één van de grootste parochies van het land Brabant. Ze bestond toen uit de gemeenten Ekeren, Hoevenen, Kapellen en Brasschaat, met een totale oppervlakte van 8317 hectare. Toen in 1248 de parochie O.-L.-Vrouw-Hoevenen en dertig jaar later Sint-Jacob-Kapellen zelfstandig werden, ging daarmee een stuk grond verloren. Omdat de hele parochie verspreid was in vijftien gehuchten, zorgde dit soms voor ingewikkelde toestanden. Bij het bekendmaken van het concordaat werd het bisdom Antwerpen in 1802 opgenomen in het aartsbisdom Mechelen. Naar gelang van hun belangrijkheid verdeelde het burgerlijk bestuur de parochies in drie categorieën, in 1803 werd de Sint-Lambertusparochie geklasseerd als parochie van tweede rang.

De aloude parochie Sint-Lambertus werd opgedeeld in meerdere parochies. Alleen op het grondgebied van Ekeren zijn er vandaag de parochies van Hoogboom (Sint-Jozef 1871), Donk (Heilig-Hart 1886), Mariaburg (O.L.V. van Gedurende Bijstand 1900), Zilverenhoek (O.L.V. Onbevlekt Ontvangen 1951), Leugenberg (Sint-Vincentius à Paolo 1959), Schoonbroek (Sint-Laurentius 1966) en Bund (Sint-Theresia 1966).⁵

afb. 12: Oudste vermelding van 'der kerken van Sinte Lambrechts tEkeren' ©SAA Schepenregister 44 folio 356, jaar 1451

⁴ A. van Oeffelen, *De oudste vermeldingen en afbeeldingen van de Ekerse kerk*, (onuitg. document DAN), s.a.,
⁵ S. De Meyer, *De aloude Sint-Lambertuskerk*, Ekeren, 1981, p. 14

afb. 13: Het omwalde en later ommuurde kerkhof op historische kaarten: v.l.n.r. Hendrick 1657 - Ferraris 1771-1778 - Stafkaart 1863

afb. 14: Het ommuurde kerkhof duidelijk weergegeven op het bedevaartsvaantje uit 1653-1663 ©DAN

afb. 15: Oude foto vóór het afbreken van de muur en detail (linksboven) en na het plaatsen van het hekwerk (linksonder) ©Rijksarchief

02.02.02 DE HEILIGE LAMBERTUS

In de vroege geschiedenis van de Ekerse kerk werd nergens een patroonheilige vermeld. We moeten wachten tot de zeventiende eeuw eer de kerk de Sint-Lambertuskerk werd genoemd. De heilige Lambertus werd in 636 in Maastricht geboren, waar hij in 670 aangesteld werd tot bisschop van het bisdom Maastricht-Tongeren. Woelige politiek noodzaakte Lambertus zijn post te verlaten, waarna hij in afzondering ging in de abdij van Stavelot. Nadat hij in 682 zijn bisschoppelijke zetel terugkreeg werd hij in 705 te Luik vermoord. In tegenstelling tot vele heiligen werd Lambertus niet gedood om zijn geloofsovertuiging, maar wel om een betwisting over grondbezit. Hierover zijn verschillende getuigenissen. Na zijn dood verspreidde de verering van Lambertus zich vlug, in het oude bisdom Luik, Maastricht-Tongeren kregen verschillende kerken Sint-Lambertus als patroon.

Sint-Lambertus is de patroonheilige van de huwelijksrouw, verbandaanleggers, tandartsen, chirurgijnen, metselaars, houtbewerkers, linnenwevers, landbouwers, schoenmakers en hij wordt aanroepen voor hulp bij nieraandoeningen, verlamming, oogziekten en tandpijn. Hij wordt afgebeeld als bisschop met mijter, staf en tabberd, geregeld heeft hij een evangelieboek, al dan niet geopend, in de hand. Soms draagt hij een zwaard, zijn martelwerktuig.⁶

afb. 16: Stempel van het Kerkbestuur van de Sint-Lambertus, met afbeelding van de patroonheilige ©Rijksarchief Beveren

De Sint-Lambertuskerk bezit een aantal relieken, waaronder een van de heilige Lucia, de tweede patrones van de kerk. Het reliek kwam in 1777 in het bezit van de parochie. Sint-Lucia was echter al langer patrones van de kerk, in de oude kerkrekeningen, onder andere in deze van 1625, zijn namelijk al vermeldingen terug te vinden van haar naam. Lucia was afkomstig van Sicilië uit de stad Syracuse. De heersende keizer Diocletianus trad zeer wreed op tegen de christenen, hij veroordeelde er velen tot de marteldood. Hetzelfde lot onderging Lucia, ze werd aangehouden en tot de brandstapel veroordeeld. Toen de vlammen haar niet deerden stak men haar een zwaard door de hals. Ze stierf in 303.⁷ Sint-Lucia wordt vereerd als patrones van het licht in de ogen, vandaar ook van blinden en slechtzienden, van artsen, oogartsen, elektriciens, arbeiders en in het bijzonder van glazeniers, kleermakers, schippers, boeren en schrijvers. Ze wordt vaak ingeroepen tegen besmettelijke ziekten, keelpijn, oogkwalen, blindheid en brand. Sint-Lucia wordt afgebeeld met een dolk door haar hals, of met een schaal waarop twee ogen liggen, die ze naar de overgeleverde verhalen zelf uitstak om opdringerige jongemannen die haar godsdienst niet respecteerde af te weren.⁸

02.02.03 HET KERKHOF

Tot 1801 konden de gegoede parochianen in de kerk worden begraven. Minder gegoede burgers werden begraven op het kerkhof rondom de kerk, dat toen zeer uitgestrekt was. In 1911 werd het kerkhof ontgraven en werd de nieuwe begraafplaats op 'De Vink' geopend. Veel van de oudere zerken werden naar het nieuwe kerkhof, aan het einde van Driehoekstraat, overgebracht. Een aantal van de zerken rondom het kerkgebouw bleven liggen. Vandaag zijn er nog drieëntwintig graven bewaard. Het gaat over negentiende-eeuwse en drie vroeg twintigste-eeuwse zerken. Bijkomend werden twee vijftiende-

⁶ <http://www.heiligen.net/heiligen/09/17/09-17-0705-lambertus.php> (22-06-2017)

⁷ S. De Meyer, *De aloude Sint-Lambertuskerk*, Ekeren, 1981, p. 13

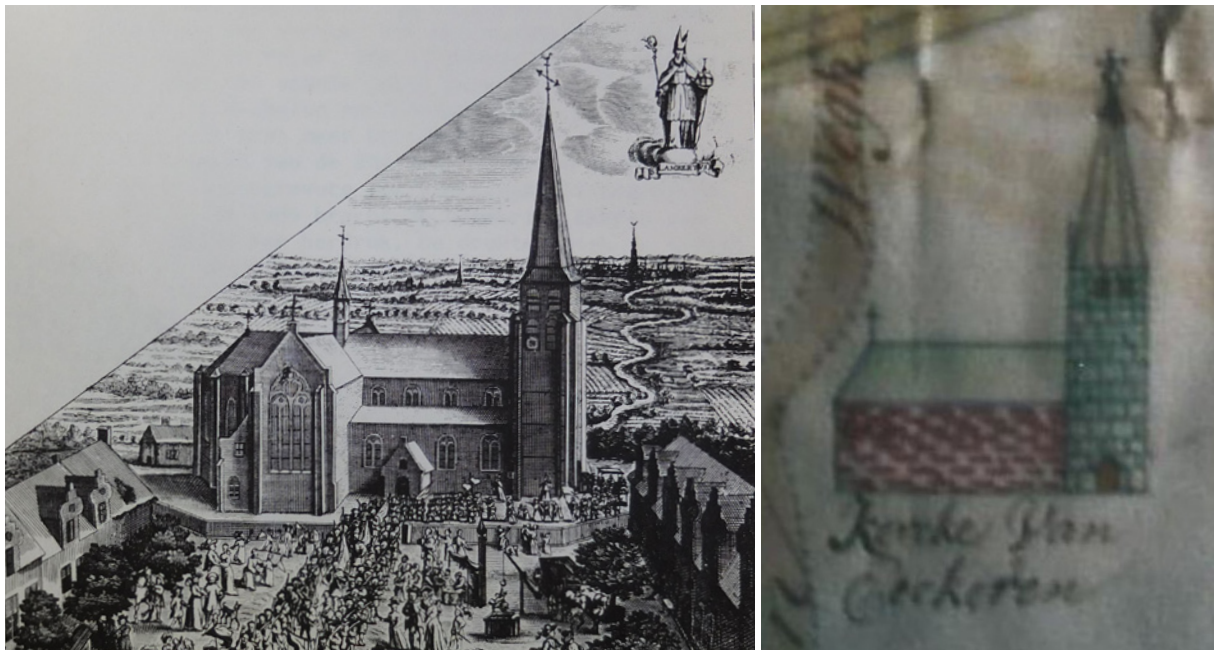
⁸ <http://www.heiligen.net/heiligen/12/13/12-13-0304-lucia.php> (22-06-2017)

afb. 17: 1584 (links) en 1585 (rechts) - de Sint-Lambertuskerk op kaarten van Frans Hogenberg ©Rijksmuseum Amsterdam RP-P-OB-19.996

afb. 18: 1657 - Oosterweel bedijkt volgens het kaartboek van 1657 door meester Adriaen Hendrick ©RAA

afb. 19: 1653-1663 - Bedevaartsvaantje van de Sint-Lambertuskerk ©DAN

afb. 20: 1724 - Franciscus Van der Straeten

eeuwse zerken bewaard, ingemetseld in de muren van de kerk.⁹

Het kerkhof en zijn omheining hebben een grote rol gespeeld in de geschiedenis van de kerk. Gedurende de vele plunderingen, invallen en gevechten waaraan Ekeren in de loop der eeuwen te prooi viel, was de ommuring de burcht van het dorp. Om zich te kunnen verdedigen kwamen de parochianen samen in de kerk wonen en werd het vee op het kerkhof verzameld. Rond de kerkhofmuur werd dan een aarden wal opgetrokken. De kerkhofmuur werd gebouwd in 1660, op de plaats waar reeds een aarden beschermingswal lag. Deze moest voor de werken worden verwijderd. Volgens archiefteksten werd de muur opgebouwd uit kareelsteen en blauwe hardsteen, gemetst met zavel en kalk. De blauwe steen kwam via het kanaal Brussel-Willebroek naar Antwerpen en werd geleverd door Gillis Geysbrecht, de steenhouwer die tevens de plinten en bolornamenten voor de muur leverde. Tweehonderd jaar later was de muur echter in slechte staat, in 1853 waren reeds delen omgevallen. Briefwisseling tussen kerkfabriek en Gemeentebestuur toont aan dat de bevolking schande sprak over de staat van de weg naast het kerkhof. Hierop werd voorgesteld de muur te vervangen door een ijzeren hekwerk, de kosten zouden gedragen worden door de gemeente en de kerkfabriek. De plannen hiervoor werden opgesteld door de heer Berchmans, provinciaal bouwmeester. De nieuwe hekken werden geleverd door J. A. van Leemput en geplaatst in maart 1854. (afb. 15 op pagina 22) Het hekwerk was voorzien van twee poorten en werd tweemaal geschilderd en gebronsd. Om de kosten wat te drukken werden de sparren op het kerkhof omgezaagd en verkocht.¹⁰

Zoals in de negentiende en vroege twintigste eeuw vaak gebeurde, werd het oude kerkhof verplaats naar de rand van de stad. Men koos voor het terrein op het einde van de Driehoekstraat, de huidige locatie van het kerkhof, zij wel uitgebreid. De stijgende verkeersdrukte rond de kerk gaf later aanleiding tot het verplaatsen van het hekwerk, waardoor het terrein dat het hek vandaag omsluit maar minimaal is ten opzicht van het oude kerkhof. Gedurende de laatste restauratiewerken aan de kerk in 1976-1984 werd het hekwerk gerestaureerd.¹¹

02.02.04 HET KERKGEBOUW

(1) Vroegste geschiedenis

De oudste vermelding van de Ekerse kerk is terug te leiden tot 1251, in het Oorkondenboek der Abdij van Sint-Bernaards aan de Schelde. Het gebouw was sowieso ouder dan de eerste vermelding, hoe oud precies is bij niemand bekend. Het is natuurlijk mogelijk dat de kerk in 1251 al eeuwen oud was en dat het zoals bij vele kerken oorspronkelijk om een houten gebouw ging.¹² Het kerkgebouw zoals dat vandaag bewaard bleef heeft een betrekkelijk jongere bouwdatum dan het ontstaan van de Ekerse kerk. Het grootste deel van de kerk is gebouwd in de zeventiende eeuw, met uitzondering van het hoogkoor en de oude sacristie, die gebouwd of hersteld werden in de zestiende eeuw. Deze herstelling was nodig omdat een deel van de kerk werd vernietigd in een brand in 1492, ontstaan in de brouwerij aan de oostkant van de kerk.¹³ Van de oudste periode van de kerk zijn geen iconografische bronnen bewaard.

(2) Zestiende eeuw

Het midden van de zestiende eeuw kondigde woelige tijden aan. In augustus 1566 begon de Beeldenstorm te Antwerpen, de Calvinisten plunderden Ekeren in 1567, ook Merksem en Deurne moesten hieraan geloven. De Sint-Lambertuskerk zal hierdoor sowieso schade hebben opgelopen. In 1576 zorgde de Spaanse Furie voor een nieuwe bedreiging, Ekeren kreeg het zwaar te verduren, maar de Sint-Lambertuskerk werd gespaard.¹⁴ Helaas bracht Alexander Farnese terug geweld met zich mee, toen hij de Zuidelijke Nederlanden heroverde voor de Spaanse Kroon. De troepen van Farnese omsingelden Antwerpen, waar op 26 mei 1585 de slag van de Cauwenstijnse dijk plaatsvond. De dijk werd op verschillende plaatsen doorbroken, waardoor

⁹ S. De Meyer, *De aloude Sint-Lambertuskerk*, Ekeren, 1981, pp. 26-27

¹⁰ G. Johnson, 'De kerkhofmuur rond de Sint-Lambertus' in: *Jaarboek 1 Heemkundige kring Ekeren*, 1983

¹¹ Ibid., 1983, p. 63

¹² A. van Oeffelen, *De oudste vermeldingen en afbeeldingen van de Ekerse kerk*, (onuitg. document DAN), s.a.

¹³ S. De Meyer, *De aloude Sint-Lambertuskerk*, Ekeren, 1981, p. 19

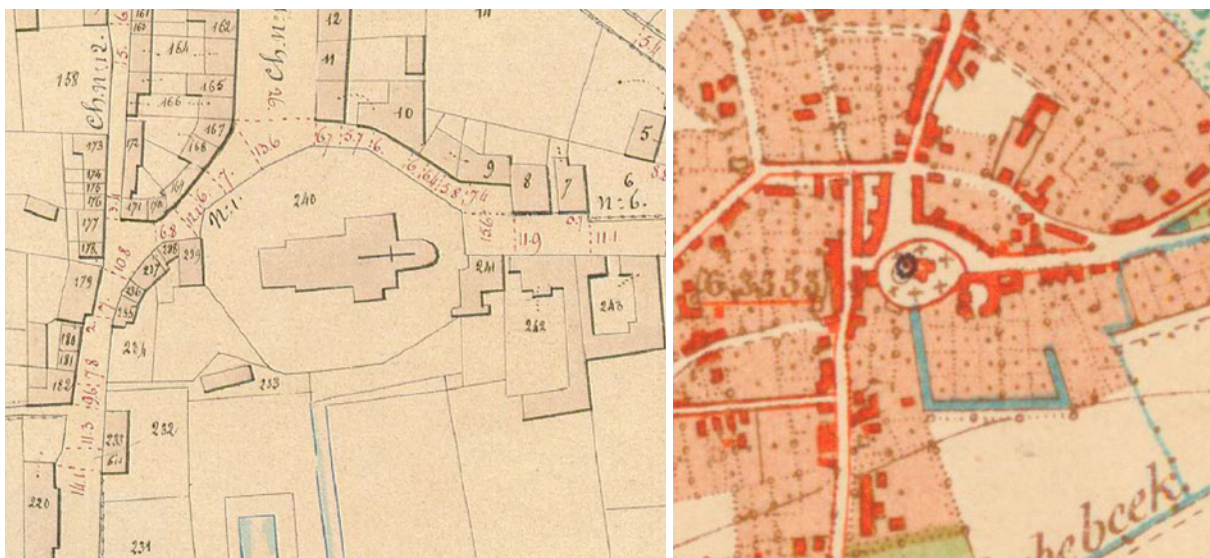
¹⁴ Ibid., 1981, p. 29

afb. 21: 1748 (overzicht en detail) - de Sint-Lambertuskerk op een kaart van P. Stynen ©DAN

afb. 22: 1770-1778 - Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden ©KBR

afb. 23: 1843-1845 - Atlas der Buurtwegen ©Geoportaal

afb. 24: 1863 - topografische kaart ©Cartesius

de Antwerpse polders tot in Ekeren onder water liepen. De Sint-Lambertuskerk werd geplunderd, alles wat haar nog restte werd gestolen. Door deze inval was het dorp verlaten, bijna alle huizen waren platgebrand. De oudst bewaarde iconografische bronnen van het kerkgebouw dateren uit de zestiende eeuw. Het gaat over twee kaarten getekend door Frans Hogenberg uit 1584 en 1585, bewaard in het Rijksmuseum van Amsterdam. (afb. 17 op pagina 24) Frans Hogenberg was een beroemde cartograaf uit Mechelen, die samenwerkte met de Antwerpse uitgeverij Plantijn.¹⁵ Op de kaarten wordt de situatie na het doorsteken van de Cauwenstijnse dijk getekend. Het overstroomde waterland wordt weergegeven, dit liep tot tegen de kerk. De kerk van Ekeren heeft een lage spits in vergelijking met bijvoorbeeld de kerk van Wilmarsdonk. In vergelijking is de toren zeer groot ten opzichte van de beperkte grootte van de kerk. De dakruiter wordt ook weergegeven en had een hoge spits.

(3) Zeventiende eeuw

De plunderingen van de Sint-Lambertuskerk hielden niet op aan de eeuwwisseling. Toen in mei 1605 de legers van de Nassau's een aanval planden op Antwerpen doortrok hun leger de noordpolders. De vreemde troepen drongen door tot in Ekeren, waar ze weer eens aan het plunderen sloegen. De aanslag werd door Frans Hogenberg in beeld gebracht, op zijn ets ziet men de kerk van Ekeren met een afgebrande of verwoeste torenspits.¹⁶ Vanaf 1609 bracht het Twaalfjarig Bestand tot 1621 vrede en kon het dorp rustig heropleven. De Sint-Lambertuskerk werd tijdelijk als woonst gebruikt voor parochianen die hun huis verloren hadden. De rust was echter maar van korte duur, het dorp lag in de strijd tussen het Noorden en het Zuiden helemaal in het midden en werd aan beide zijden ingesloten door de twee legers. In 1623 vielen de Noorderburen binnen en heerste tevens een hevige pestepidemie. Het oorlogsgeweld werd weer uitgewerkt op de kerk, waar de invallende troepen de sacristie openbraken, de nieuwe sieraden verbrijzelden, de vensters inwierpen, de altaren aan stukken sloegen en de talrijke voorwerpen, recent door burgers en boeren aan de kerk geschonken, opnieuw plunderden.

Na de Hollandse inval bleven de inwoners van Ekeren niet bij de pakken zitten. Burgers wierpen een aarden wal op rondom de kerk en het kerkhof werd versterkt en diende als standplaats voor het vee. De kerk werd gebruikt voor het veilig opbergen van levensmiddelen en huisgerei. Het verdedigingfort rond de kerk werd pas afgebroken in 1648, tijdens de Vrede van Munster, die de verzoening tussen de Verenigde Provinciën en Spanje verzorgde. De rust was echter van korte duur, in 1667 was er terug een inval van onder Zuiderburen, op 15 april 1677 plunderden ze Ekeren en staken niet minder dan twintig huizen in brand.¹⁷

In 1683 werden het schip en de toren vernield tijdens een bliksemingslag, de rest van de kerk brandde volledig uit. Enkel de preekstoel, de biechtstoelen en de gewijde vaten en gewaden werden door parochianen uit de brand gered. Na de brand werd meteen tot herstel overgegaan, het hoge koor en de zijbeuken waren in 1699 reeds volledig hersteld. Het is in deze bouwphase dat de zijbeuken versmald werden. Opgravingen uit 1898 brachten restanten aan het licht die aantoonde dat de zijbeuken aanvankelijk verder kwamen dan de huidige zijbeuken.¹⁸

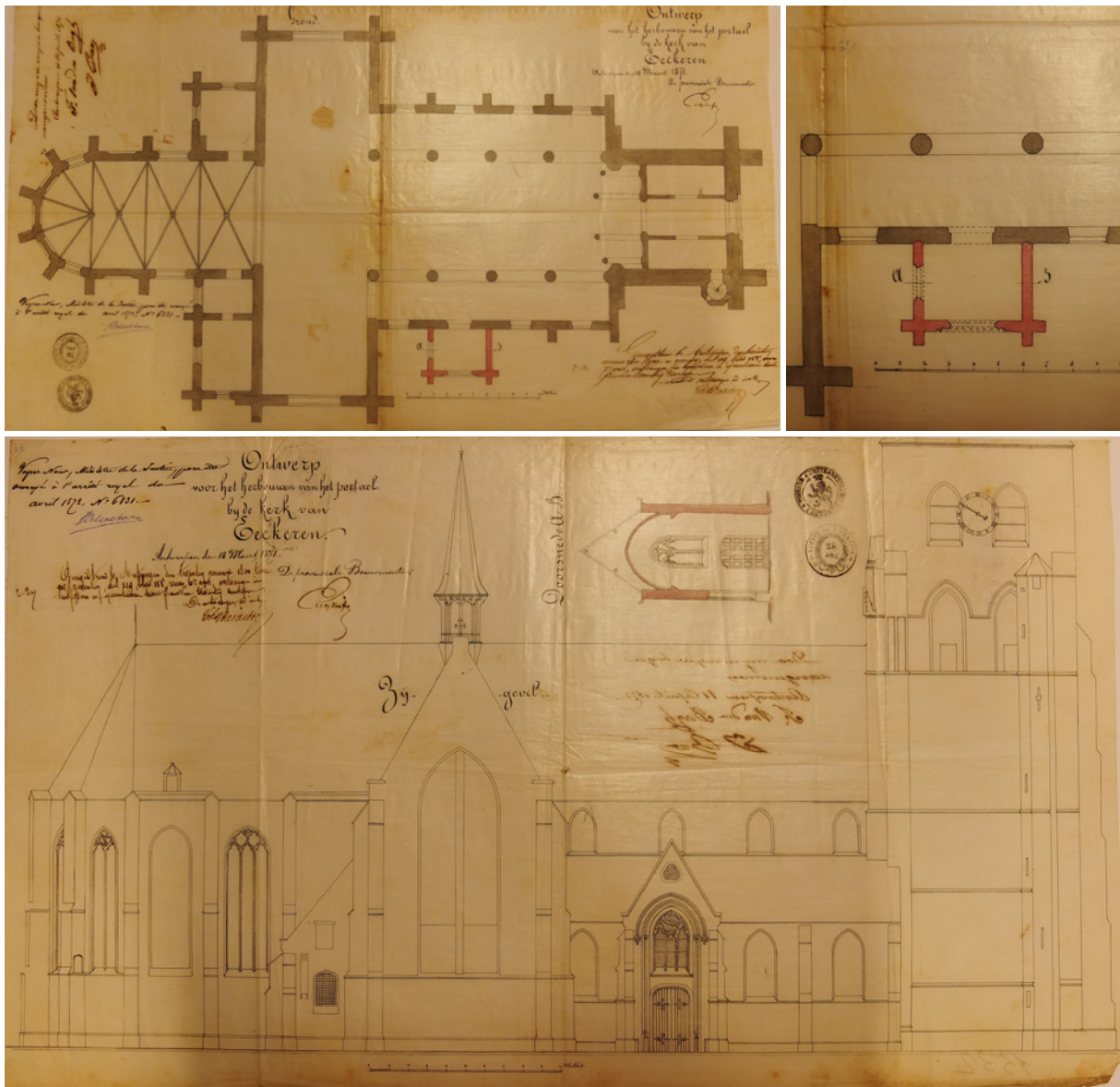
Uit de zeventiende eeuw zijn wel een aantal iconografische bronnen bewaard waarop de kerk werd afgebeeld. In het kaartboek van landmeter Adriaen Hendrick uit 1657 staat de kerk van Ekeren nauwkeurig afgebeeld. Het kerkhof met omringende kerkhofmuur is goed te onderscheiden. Ten opzicht van de zestiende-eeuwse tekeningen zien we hier wel een hoge spits. De kerk ziet er ten opzicht van de toren groter uit en is nog steeds voorzien van een dakruiter met torenspits. Bovendien werd er ook een dwarsbeuk getekend. (afb. 18) Kort hierop werd een processievaantje getekend, waar de kerk heel gedetailleerd werd op weergegeven. Aangezien dergelijke processievaantjes meegenomen werden door bedevaarders, die de kerk zelf hadden gezien, kunnen we ervan uit gaan dat de kerk waarheidsgetrouw werd weergegeven. Het vaantje werd ontworpen door Filip Fruitiers, de kopergravure werd gesneden door Peter van Lisebetten. De tekening komt goed overeen met de kerk zoals ze vandaag bewaard bleef. Achter de kerk wordt een panorama weergegeven met de stad Antwerpen in de verte. Aan weerszijden van het marktplein staan huizenrijen met trapgevels in typische Vlaamse bouwstijl uit de zestiende en zeventiende eeuw. De tekening toont ook de dakruiter en een hoge torenspits. Verder is een portaal en een sacristie (?) te onderscheiden. Achter de kerk stond ook een klein gebouw. (afb. 19)

15 http://mechelen.mapt.be/wiki/Familie_Hogenberg (22-06-2017)

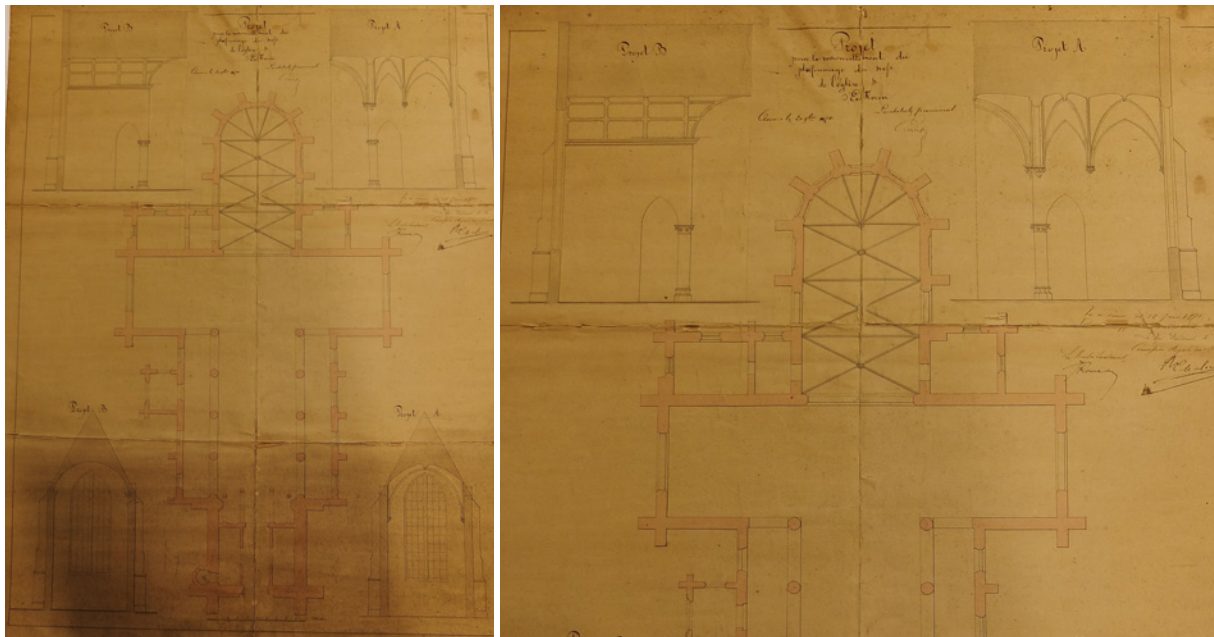
16 S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 19

17 S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, pp. 29-30

18 S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 19; p. 31

afb. 25: 1871 - Eugène Gife - Plannen voor het herbouwen van het portaal ©Rijksarchief Beveren

afb. 26: 1872 - Eugène Gife - Plannen voor de vernieuwing van het stucwerkgewelf ©Rijksarchief Beveren

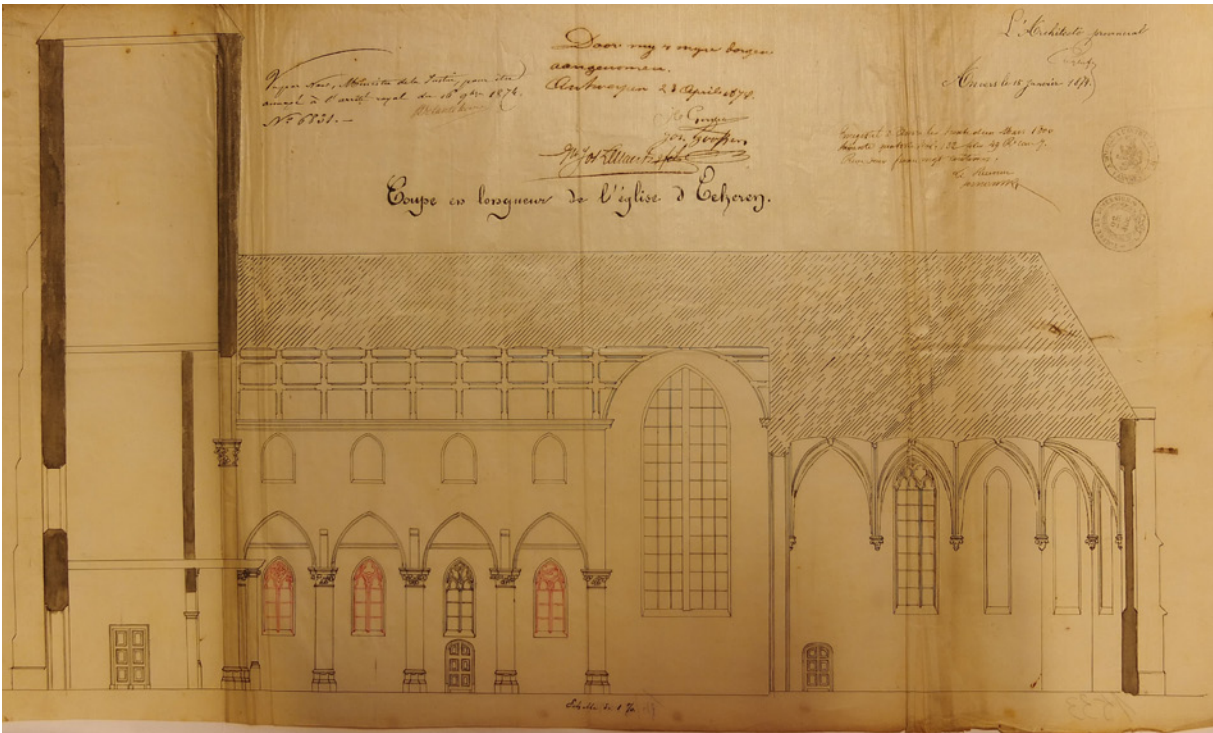
(4) Achttiende eeuw

De Spaanse Successie-oorlog zorgde voor de slag van Ekeren op 30 juni 1703, het Engels-Hollands leger vocht hier tegen de Fransen, de eerste werden zwaar verslagen. Het dorp werd overspoeld door Fransen en moest een zware tol betalen, het dorp liep wederom veel schade op. Hoe het met de kerk gesteld was blijft onbekend. Vijftien jaar later zorgden de Fransen weer voor onrust, toen ze revolteerden tegen het koningschap. In 1794 moest pastoor De Vos een zware tol betalen aan de bezetter, ook de kerk, met haar gilden en gegoede ingezetenen, werden verplicht hun zilverwerk te verkopen. In oktober 1797 werden erediensten in de kerk verboden, in november werd ze volledig gesloten. De Fransen vernielden hierop de kruisen en roofden de klokken.¹⁹

In het begin van de achttiende eeuw wordt de kerk afgebeeld in het Pachtboek Sint Michiels uit 1724, getekend door Franciscus Van der Straeten. De kerk wordt niet zo in detail getekend, een aantal elementen waaronder de dwarsbeuk, ontbreken. Waar de tekening wel bijzonder hulpzaam voor is, is het verschil tussen de bakstenen kerk en zandstenen toren, dat op andere kaarten niet wordt weergegeven. De toren, die nochtans vernield werd tijdens de brand van 1683, was toch nog van een hoge spits voorzien. Wellicht heeft de tekenaar zich gebaseerd op andere tekeningen. (afb. 20) Een latere tekening uit 1748 krijgen we te zien op een kaart van Petrus Stijnen, bewaard in het Documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders (DAN). Deze afbeelding is wel weer wat meer gedetailleerd en toont de kruisbeuk. Hierop is wel de lage dakkap te zien, die werd aangebracht na de beschadiging van de hoge torenspits. De huizenrij aan het dorpsplein, dat met bomen is begroeid, is nog steeds bewaard. (afb. 21) De Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden uit 1771-1778 toont een plattegrond van de kerk met kruisbeuk en hierrond het kerkhof met kerkhofmuur. (afb. 22)

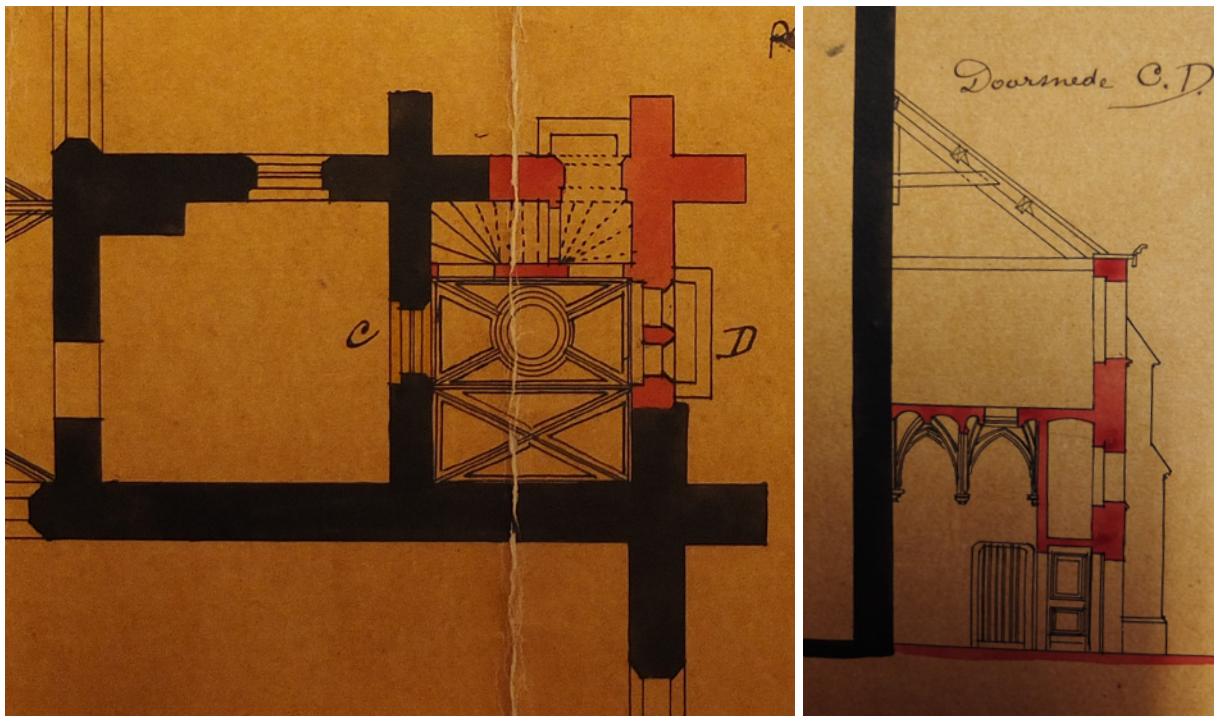
(5) Negentiende eeuw

In 1800, aan de start van de negentiende eeuw, wat een bewogen periode zou worden, kon de kerk terug geopend worden. Er waren geen dreigingen waardoor enkele verbouwings- en herstellingswerken in alle rust konden worden uitgevoerd. In 1833 werd een nieuwe vloer gelegd, na het voltooiën van deze werken werd de kerk opnieuw gewit. In 1835 werden nieuwe altaren geplaatst in de noorder- en zuiderdwarsbeuk en plaatste men een nieuw raam in het noordertransept. Er werd tevens een nieuwe ijzeren communiebank geplaatst. Enkele jaren later, in 1838, werden nieuwe biechtstoelen in het transept geplaatst,

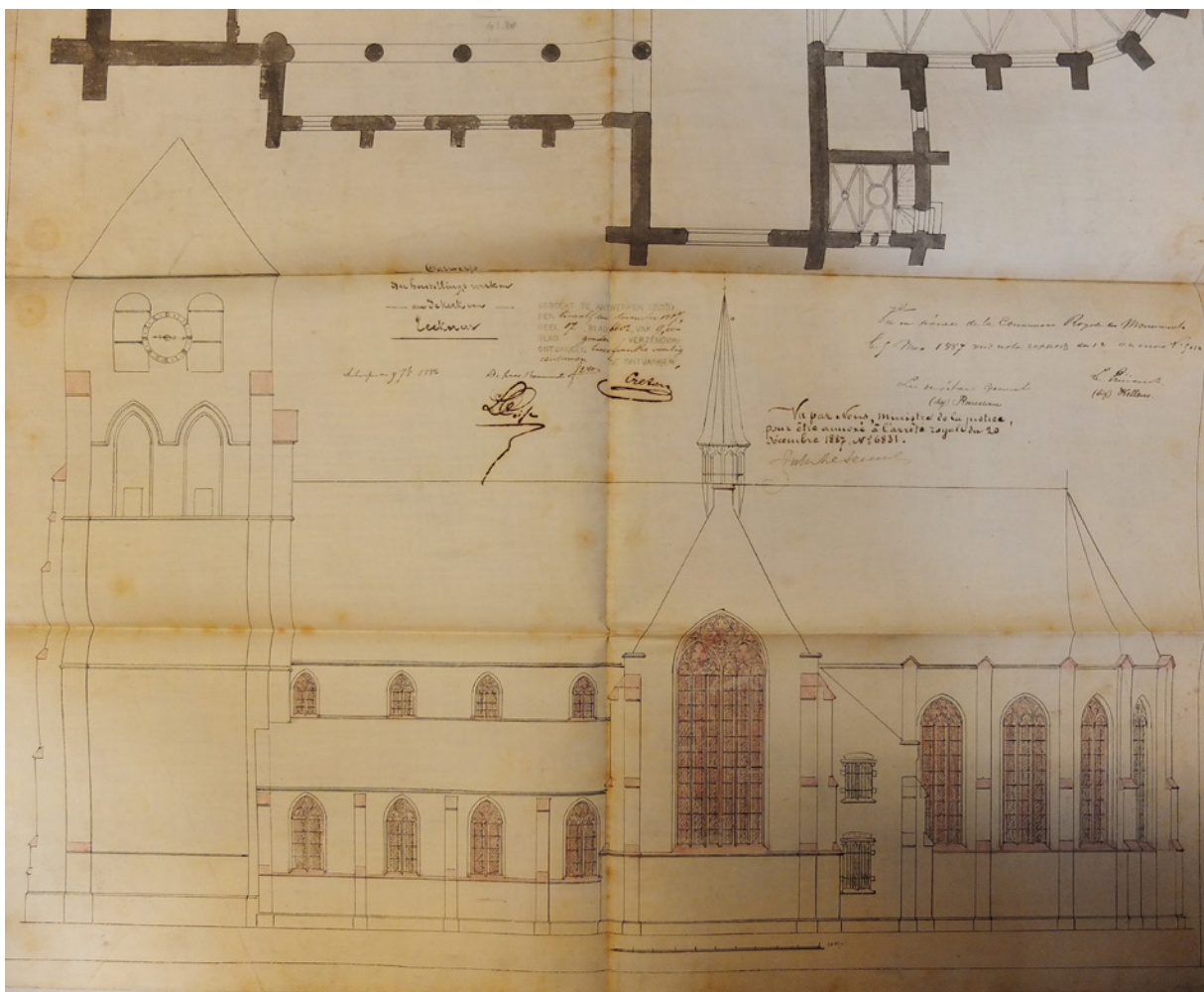

afb. 27: 1873 - Eugène Gife - Plannen voor de vernieuwing van drie ramen ©Rijksarchief Beveren

¹⁹ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 32

afb. 28: 1876 - Eugène Gife - Plannen voor de bouw van de sacristie ©Rijksarchief Beveren

afb. 29: 1886 - Louis Gife - Plan voor herstellingswerken aan de kerk ©Rijksarchief

de biechtstoel in de noorderzijbeuk werd tevens teruggeplaatst. De kerkhofmuur uit 1660 werd afgebroken en vervangen door een ijzeren hekwerk. Het herkwerk werd vervaardigd en geplaatst door J.A. van Leempunt in maart 1854.²⁰ Het nieuwe hoogaltaar werd gemaakt in 1861 door P.P. De Meyer uit Turnhout. Enkele jaren later herstelde orgelbouwer H. Vermeersch uit Duffel het orgel.

De negentiende eeuw was vooral bepalend voor de kerk door de plannen getekend door provinciale bouwmeesters Eugène Gife (provinciale bouwmeester van 1854-1881) en later zijn zoon Louis Gife (provinciale bouwmeester van 1881-1920). Eugène Gife nam niet enkel de verbouwingen aan de kerk van Ekeren tot zich, maar werkte ook plannen uit voor de gehuchten van Ekeren, die van een eigen kerk werden voorzien in de negentiende eeuw. Zo kreeg het gehucht Hoogboom in 1872 een eigen kerk, op vraag van de deken van Ekeren omdat de acht gehuchten op meer dan een uur gaans van Ekeren aangewezen waren op de Sint-Lambertuskerk. De rol van de provinciale bouwmeester was groot, niet enkele op vlak van de dorpsinfrastructuur (gemeentehuizen, scholen, kerken, pastorieën, gasthuizen, rijkswachtkazernes enzovoort) als verbetering van de levenskwaliteit, maar tegelijk hadden veel van deze bouwwerken een emancipatorisch en zelfs beschavend effect. Waar nodig ontwierpen de bouwmeesters ook interieurelementen en meubilair voor de kerken, zeker Eugène en Louis Gife, die stilistisch conform het kerkgebouw werkten en doorgaans van een weinig opmerkelijke standaardkwaliteit getuigden.²¹

Eugène Leopold Gife studeerde architectuur aan de academie van Antwerpen, waar hij les kreeg van Ferdinand Berckmans. Tevens liep hij stage bij zijn leraar, die sinds 1834 werkzaam was als provinciale bouwmeester. Na het overlijden van Berckmans in 1854 werd Gife zijn opvolger voor het arrondissement Antwerpen. Hij bleef bouwmeester tot in 1881, hij nam toen ontslag om zich volledig te kunnen wijden aan de restauratie van de Antwerpse kathedraal. Gife ontwierp een indrukwekkend aantal gebouwen, pastorieën en scholen in neoclassicistische stijl, gemeentehuizen in Vlaamse renaissancestijl, neoclassicisme of neogotiek, en kerken overwegend in neogotische stijl. Hij ontwierp vijftien kerken die allen worden gekenmerkt door zijn grondig constructivistisch inzicht in de middeleeuwse bouwstijlen. Bij de restauraties die Gife in goede banen leidde stond de historische authenticiteit van het bouwwerk centraal. De architect zijn interesse in geschiedenis en oudheidkunde was groot. Hij was onder andere lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en stichtend lid van het Museum voor Oudheden in Antwerpen, ondergebracht in het Steen. De collectie van het museum werd door hem zelf aangevuld met tal van vondsten die aan het licht kwamen tijdens zijn talrijke restauratieopdrachten. In 1868 werd hij lid van de Academie voor Oudheidkunde van België.²² Provinciale bouwmeester Eugène Gife werd in 1881 opgevolgd door zijn zoon Louis. Op vlak van kerkbouw zette hij de neogotische traditie verder, waaraan hij wel steeds zijn eigen toets gaf. Hij streefde naar stijleenheid, door ingrepen zoals de toevoeging van neogotische traceringen in vensters of wijziging van boogprofielen.²³

Reeds vóór Gife provinciaal bouwmeester werd, was hij al betrokken bij verschillende herstellingswerken aan de Sint-Lambertuskerk. In 1840 zorgde hij voor enkele herstellingen aan de toren. Volgens Gife was het noodzakelijk twee ijzeren ankers te plaatsen, om een scheuring van de muur in de toren te voorkomen. In deze periode werkte Gife voor architect Berckmans, die mee in de communicatie terug te vinden is. In het archief is veel briefwisseling bewaard, samen met de begroting van de werken. De toren was klaarblijkelijk in zeer slechte staat, herstellingswerken van de voet tot de top waren nodig.²⁴ Bij de herstellingen werd ook een donderroede aangebracht (bliksemafleider). Tien jaar later werd een aanvraag ingediend voor het bouwen van een sacristie, de werken zouden 5888 frank mogen kosten. Advies werd ingewonnen bij de Koninklijke Commissie voor Monumenten. De herstellingen aan de toren namen een hele periode in beslag. In 1868 waren de werken nog niet volledig uitgevoerd.

In 1871 werden plannen opgesteld voor het herbouwen van het portaal van de kerk. Het ontwerp werd gemaakt door

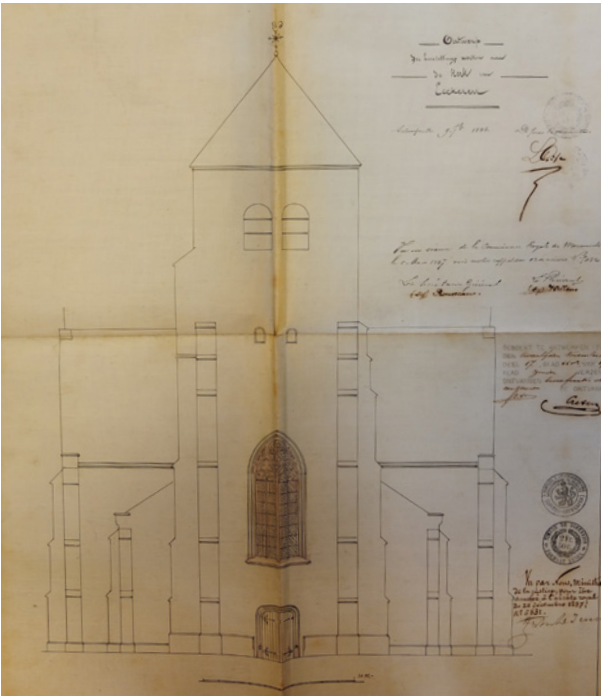
²⁰ G. Johnson, 'De kerkhofmuur rond de Sint-Lambertus' in: *Jaarboek 1 Heemkundige kring Ekeren*, 1983, p. 62

²¹ S. Grieten, 'Kerken' in: *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge, 2006, pp. 95-96

²² S. Grieten (e.a.), 'Eugène Leopold Gife (1819-1890)' in: *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge, 2006, pp. 135-140

²³ S. Grieten (e.a.), 'Louis Gife (1854-1929)' in: *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge, 2006, p. 158

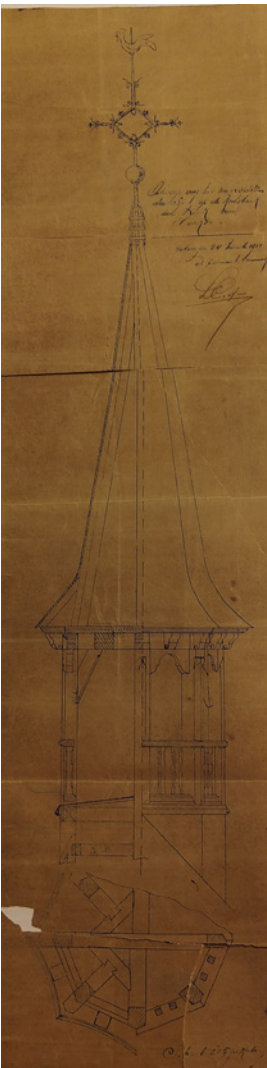
²⁴ Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1757 in doos RA 16054 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

afb. 30: 1886 - Plan voor herstellingswerken ©Rijksarchief

afb. 31: 1886 - Foto vóór de herstellingswerken

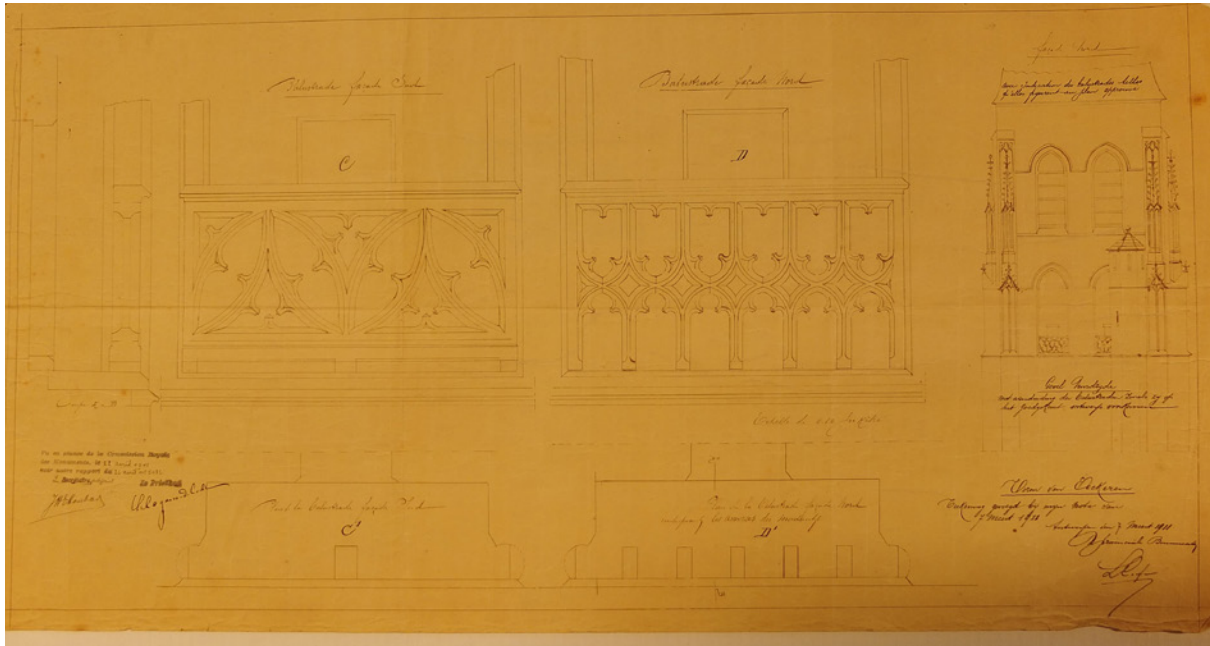
afb. 32: Ontwerptekeningen van Louis Gife voor het herstellen van de dakruiter (1902, links) en toren (1907 rechts) ©Rijksarchief Beveren

Eugène Gife.²⁵ (afb. 25 op pagina 28) Het noorderportaal werd in neogotische stijl opgetrokken zoals de plannen bewaard in het Rijksarchief, getekend door de architect. De bewaarde situatie vandaag komt volledig overeen met de detaillering van de tekening. De enige verschillen kunnen opgemerkt worden in de gehengen van de deurvleugels. Het hekwerk voor de glas-in-loodramen werd niet getekend, vermoedelijk om het overzicht van de tekening te behouden. De reden waarom het portaal herbouwd moest worden, is uit de literatuur en bouwdoSSIERS niet duidelijk geworden. Wel wordt in het beschrijvend bestek van 11 april 1872 geschreven dat het bestaande portaal zal moeten worden afgebroken. De aannemer moest ook een venster net boven de kerkdeur breken. De omtrek van de deur werd uitgebroken zodat een lijst uit witte steen kon worden aangebracht. Het metselwerk moest uitgevoerd worden in baksteen uit Kapellen en moest worden opgevoegd met knipvoegen, zogenaamd 'snijwerk op de hollandsche wijze'. Het dak werd bedekt met de 'Belle-rose' leien uit Fumay. De goten en regenwaterbuizen werden uitgevoerd in zink, met gegalvaniseerde ijzeren beugels.²⁶ Twee jaar later werden plannen opgemaakt voor het vernieuwen van het plafond. Het stucwerk vormde een tonvormig cassettenplafond en werd aangebracht in 1874 ter vervanging van de oudere plafond. Het werd ontworpen door de provinciale architect L. Gife en bleef vandaag bewaard.²⁷ (afb. 26 op pagina 28) Ook van deze verbouwing bleef het beschrijvend bestek bewaard in het Rijksarchief, gedateerd op 23 april 1874. Voor het aanbrengen van het nieuwe plafond moesten de bestaande gewelven uitgebroken worden. Er werd echter niet vermeld waarom de vervanging van het plafond nodig was, wellicht was het te sterk beschadigd tijdens de vele plunderingen en branden. De mortelsamenstelling voor de raaplaag van het gewelf moest bestaan uit vijf delen Doornikse kalk en vier delen magere zavel. Voor de toplaag moest kalk van Namen gebruikt worden. Het mengsel van de raaplagen moest gewapend worden met de nodige hoeveelheid hooi en bruin haar, terwijl men voor de toplaag enkel fijne witte haren mocht gebruiken. Het volledige gewelf met lijstwerk zou 5167 frank kosten.²⁸

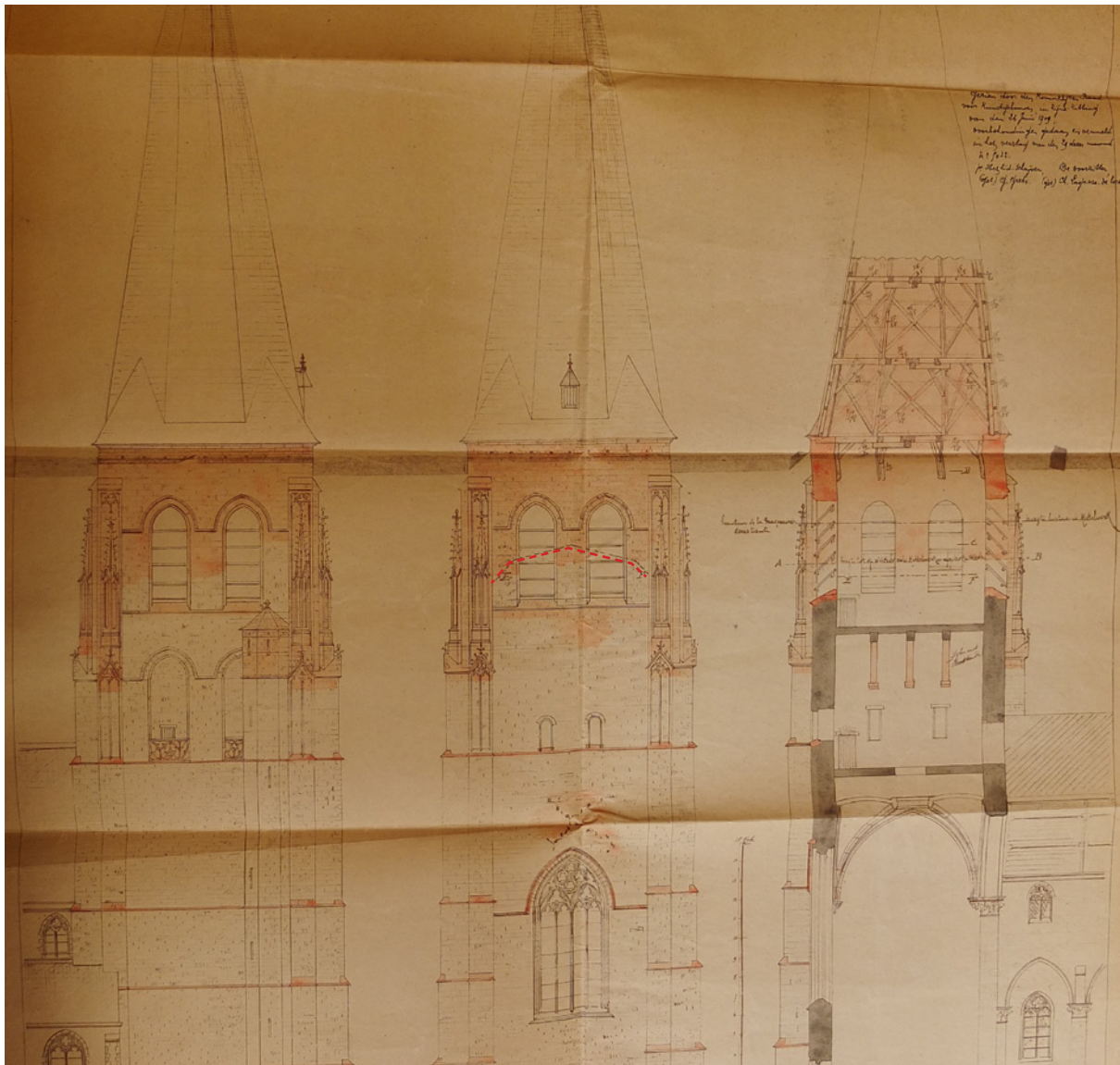
In 1874 werden plannen opgesteld voor het (terug?) openmaken van drie ramen aan de noorderzijbeuk. Hier werd in 1871 reeds een nieuw raam aangebracht toen men het portaal vergrootte. De ramen werden allen gelijk vormgegeven, maar kregen een verschillend traceerwerk. (afb. 27) Aanvullend op deze verbouwingen werd de sacristie van de kerk aan de zuidzijde uitgebreid in 1877. Ook hiervan bleven bouwkundige tekeningen van architect Eugène Gife bewaard.²⁹ Ze komen zeer goed overeen met de toestand zoals ze vandaag bewaard blijft. Aan de paramentsteen is goed zichtbaar dat het over een latere toevoeging gaat, er is zowel qua vormwijze als kleur een verschil op te merken. (afb. 28) In 1887 werd een afgedicht venster aan de westkant van de toren terug hersteld, het raam in het transept en de venster op het hoogkoor werden ook opengebroken en kregen een nieuwe invulling. De plannen die hiervoor werden opgemaakt zijn bewaard in het Rijksarchief, ze werden getekend door Louis Gife in juli 1886. Gedurende deze herstelling werden alle dekstenen en dorpels hersteld of vervangen. Er werd duidelijk vermeld dat bouwmaterialen uit afbraak met historische of kunstwaarde eigendom bleven van de Kerk. Aan welk atelier de werken voor het maken van de ramen werd uitbesteed is in het dossier nergens terug te vinden.

In 1890 werden tenslotte elf gebrandschilderde ramen geplaatst, gemaakt in het atelier Stalins & Janssens. Glazeniers Auguste Stalins (1839-1906) en Alfons Janssens (1836-1915) verenigden zich in 1865 in een glazeniersatelier. Vanaf 1873 richtte het duo zich volledig op de productie en restauratie van glasramen. Veel van hun opdrachten waren prestigieus, zowel hun restauraties als eigen creaties getuigen van een grote kwaliteit. Tot het eind van hun samenwerking in 1904 maakten ze een reeks glasramen voor de directeurswoning van de Antwerpse dierentuin, een groot roosvenster in de Minderbroederskerk van Mechelen, restauraties en nieuwe ramen voor de kathedraal van Antwerpen, ramen voor de Sint-Jozefskerk in Antwerpen, de glasramen voor het nieuwe gemeentehuis van Borgerhout, ramen voor de kapel van het Agnetenklooster in Arendonk en nog vele andere werken.³⁰ Helaas zijn hun ramen in de Sint-Lambertuskerk niet bewaard, ze werden vernietigd tijdens de Tweede Wereldoorlog. De samenwerking tussen Gife en het befaamde atelier Stalins & Janssens vond ook plaats bij de ramen voor de Sint-Jozefkerk in Antwerpen.³¹

25 Rijksarchief Beveren, collectie kaarten en tekeningen, nrs. 1531-1532 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)
 26 Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1762 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)
 27 Rijksarchief Beveren, collectie kaarten en tekeningen, nrs. 1533-1534 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)
 28 Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1763 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)
 29 Rijksarchief Beveren, collectie kaarten en tekeningen, nr. 1535 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)
 30 D. Laureys, 'Glazeniersateliers Stalins, Elaerts, Calders' in: *Bouwen in beeld*, Beernem, 2004, pp. 250-251
 31 S. Grieten, 'Kerken' in: *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge, 2006, p. 99

afb. 33: 1911 - Ontwerptekeningen van Louis Gife voor het aanbrengen van neogotisch maaswerk ©Rijksarchief Beveren

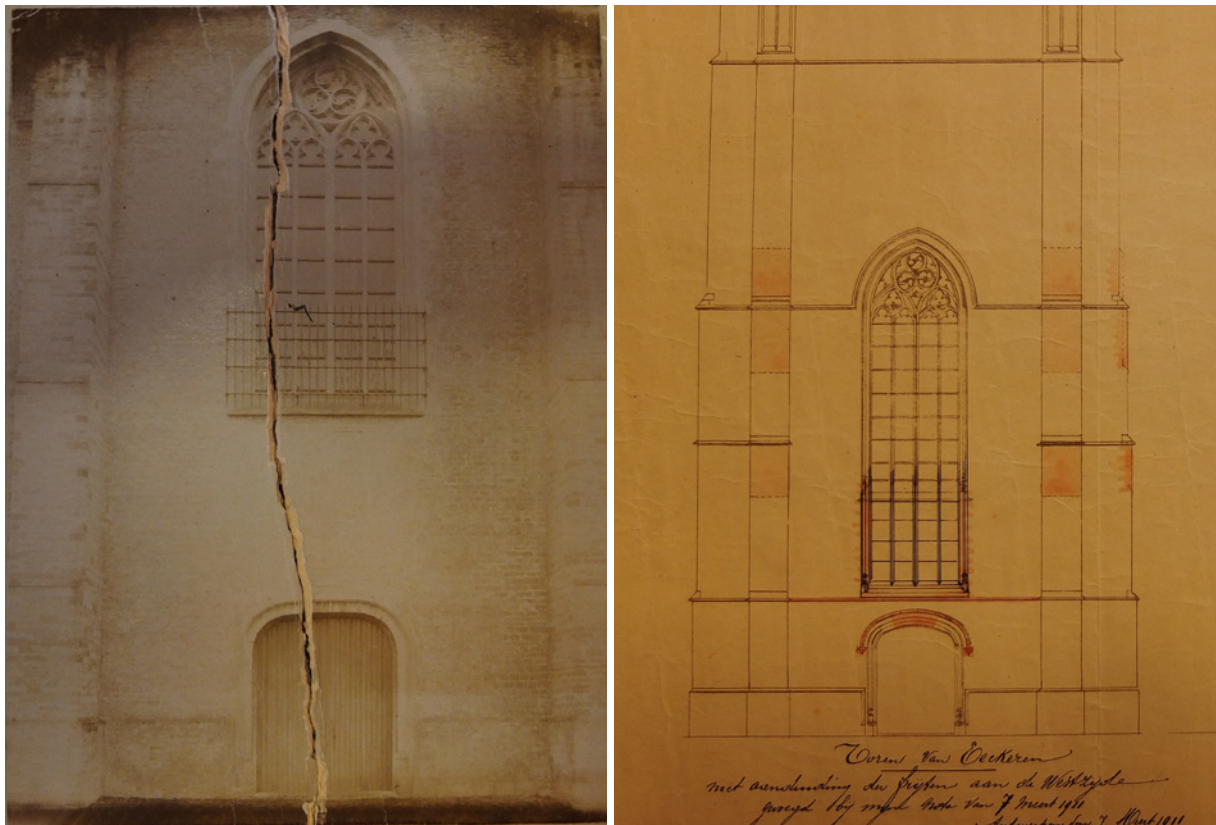

afb. 34: Uitvoeringstekening voor het heroptrekken van de toren ©Rijksarchief Beveren

(6) Twintigste eeuw

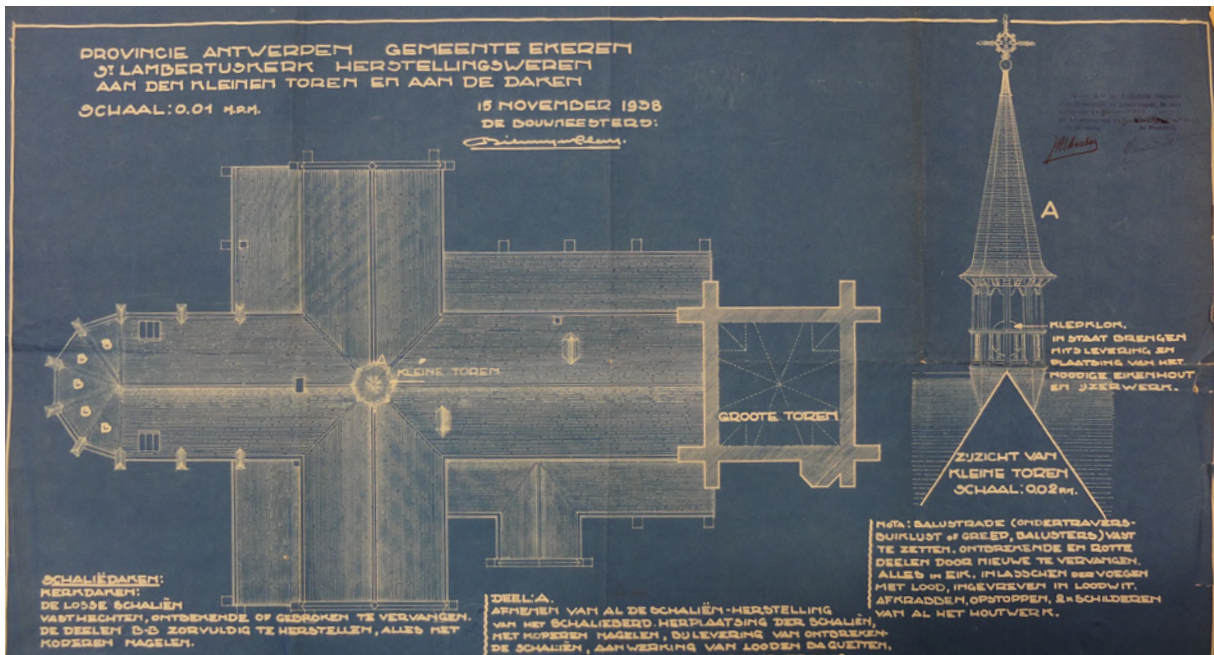
In mei 1903 maakte Louis Gife een ontwerp op voor de voltrekking van de toren, die sinds de brand in de zeventiende eeuw met een eenvoudig (tijdelijk) dak afgedekt bleef. Bijkomend moest het parament van de toren hersteld worden, aangezien het geheel toch volledig in de steigers zou worden gezet. Om de kerk te vergroten om tegemoet te komen aan het stijgende aantal gelovigen, wou men het bestaande hoogzaal vervangen. Voor het ontwerp van de nieuwe torenspits bleven verschillende tekeningen bewaard in het Rijksarchief. (afb. 32) Er wordt niet duidelijk vermeld welk plan daadwerkelijk werd uitgevoerd. Logischerwijze kan worden aangenomen dat het plan dat zich in het aanbestedingsdossier bevindt werd uitgewerkt en dat de andere tekeningen ontwerptekeningen zijn. De uitvoeringstekening komt bovendien overeen met het huidige uitzicht van de toren. Tevens wordt in het archief een tekening van Gife bewaard uit 1902, voor de heropbouw van de dakruiter. De dakruiter blijft vandaag goed bewaard.

De uitvoeringsplannen van de toren zijn gedateerd met 1910. Een brief van aannemers J. en A. Proost uit de Kerkstraat in Schoten bevestigt dat de werken aan de toren in november 1911 werden voltooid. In 1911 werd neogotisch maaswerk aangebracht in de blinde nissen van de toren, naar ontwerp van Louis Gife. (afb. 33) De plannen bleven bewaard en werden daadwerkelijk uitgevoerd. Het aanbrengen van de nieuwe torenspits bracht meerdere werken met zich mee. De bestaande torenspil en het bovendee van de galmgaten moest worden afgebroken. Dit deel moest hoger heropgemetst worden en werd dan voorzien van een nieuwe spil. Het niveau van het oude dak van de toren is in stippellijn op de oude plannen aangeduid. (afb. 34) Verder werden de dakgoten vernieuwd, moest een schouw worden bijgemaakt, werd het doopvont hersteld, enzovoort. Het bestek vermeldt dat het metselwerk met 4,90 meter moest worden verhoogd alvorens de spil te plaatsen. Het metselwerk van de toren werd uitgevoerd in witte steen van Euville. Daar waar bakstenen werden gebruikt moest hard gebakken stenen worden gebruikt, de cement moest portlandcement zijn met bijvoeging van 'waterkalk'. Verder bevat dossier nog andere gedetailleerde beschrijvingen, die te talrijk zijn om in deze studie te worden opgenomen. De werken hebben 64530 frank gekost.³² Het raam in de westzijde van de toren werd tijdens de bouwwerken van 1911 ook aangepast. Het werd

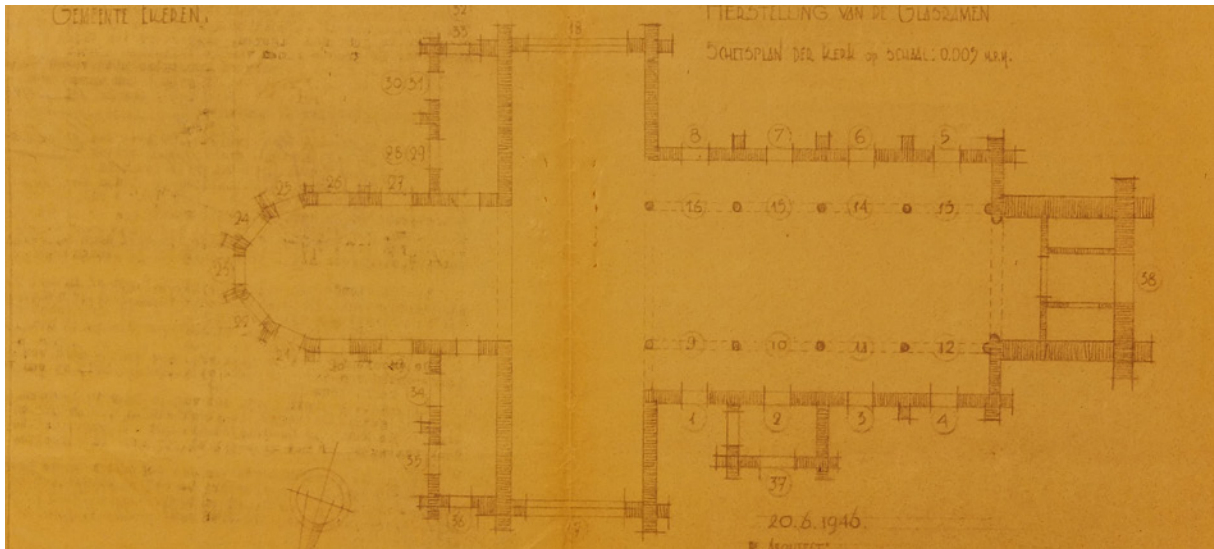

afb. 35: Foto van vóór de aanpassing van het raam en plannen van Louis Gife uit 1911 ter verandering van dit raam ©Rijksarchief Beveren

32 Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1770 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

afb. 36: 1938 Herstellingswerken aan de daken van de kerk ©Rijksarchief Beveren

afb. 37: 1946 Nieuwe glas-in-loodramen, na beschadigingen in WOII ©Rijksarchief Beveren

afb. 38: Foto's van de oorlogsschade aan de kerktoeren en afgebroken spits, t.g.v. WOII ©Rijksarchief Beveren

verlengd naar onderen toe. Een oude foto uit het bouwdoossier toont de situatie vóór de werken. (afb. 35)

Aanvankelijk was de bedoeling een nieuw gebouw te plaatsten links van het portaal gebouwd in 1871, maar van deze plannen werd afgezien. Wellicht omdat de werken aan de toren het budget zowel bij de kerkfabriek als de gemeente had opgesoepeerd. Helaas was de toren nog maar net vervolledigd toen de twintigste eeuw wederom een aantal bedreigingen met zich mee bracht. In 1914 verklaarde Duitsland de oorlog, in augustus van dat jaar overschreden de Duitse troepen de landsgrens en de inval was begonnen. De wreedheden van de oorlog verspreidde een angst over de bevolking, veel parochianen besloten Ekeren te ontvluchten. De kerk werd ingeschakeld voor de opvang van vluchtelingen, nadat de gewijde vaten in de kelder verborgen waren en het voornaamste gewaad naar Ossendrecht werd overgeplaatst. De kerk bleef vrijwel gespaard, de pastorie werd wel volledig geplunderd.³³

In het Interbellum werden een aantal werken aan de kerk uitgevoerd. In 1921 werd de kerk van elektrische verlichting voorzien. In 1934 startte men de olieverfschildering van het koor en de dwarsbeuken, de werken werden uitgevoerd door de gebroeders Heyman. In 1936 werden de kerk en toren 'geklasseerd' (lees: beschermd) als monument. Tenslotte werden in 1938 herstellingswerken uitgevoerd aan de daken van de kerk en de dakruiter. Het waren kleine werken, zoals het vasthechten van losse schaliën en ontbrekende delen te herstellen. De schaliën van de dakruiter moesten worden afgenomen, het schalieberd moest worden hersteld, waarna men de schaliën terug kon herplaatsen. Rotten onderdelen werden door nieuw eikenhout vervangen, alle voegen werden vervolgens ingelast met lood, ingewreven met loodwit en tenslotte twee maal geschilderd.³⁴

In 1940 zijn de Duitsers terug. In 1943 werden ze geconfronteerd met materiaaltekorten, onder meer tin. Daarom werden twee van de drie klokken geroofd, die ze konden smelten om het tin uit de legering (klokkenspijs) te halen. In oktober van datzelfde jaar werd de torenspits beschadigd, nadat een Duits vliegtuig zo laag over het dorp scheerde, dat het de torenspits niet kon ontwijken. Er werd ongeveer twee meter van de spits afgesneden. Tijdens de ontruiming van Ekeren-Centrum, opgelegd door de Duitsers, werd de toren vanuit Antwerpen door de geallieerden beschoten en beschadigd. Het herstel van de toren moest wachten tot na de oorlog. Op 6 januari 1945 sloeg een V-bom in op de Dorpsstraat te Ekeren. Alle ramen, waaronder ook alle gebrandschilderde ramen, werden stukgeslagen. Herstellingswerken aan de kerk zouden nog jaren blijven aanslepen. Tot op de dag van de bevrijding, 45 oktober 1944, gebruikte de Duitse troepen de kerk als paardenstal, de toren als observatiepost.³⁵

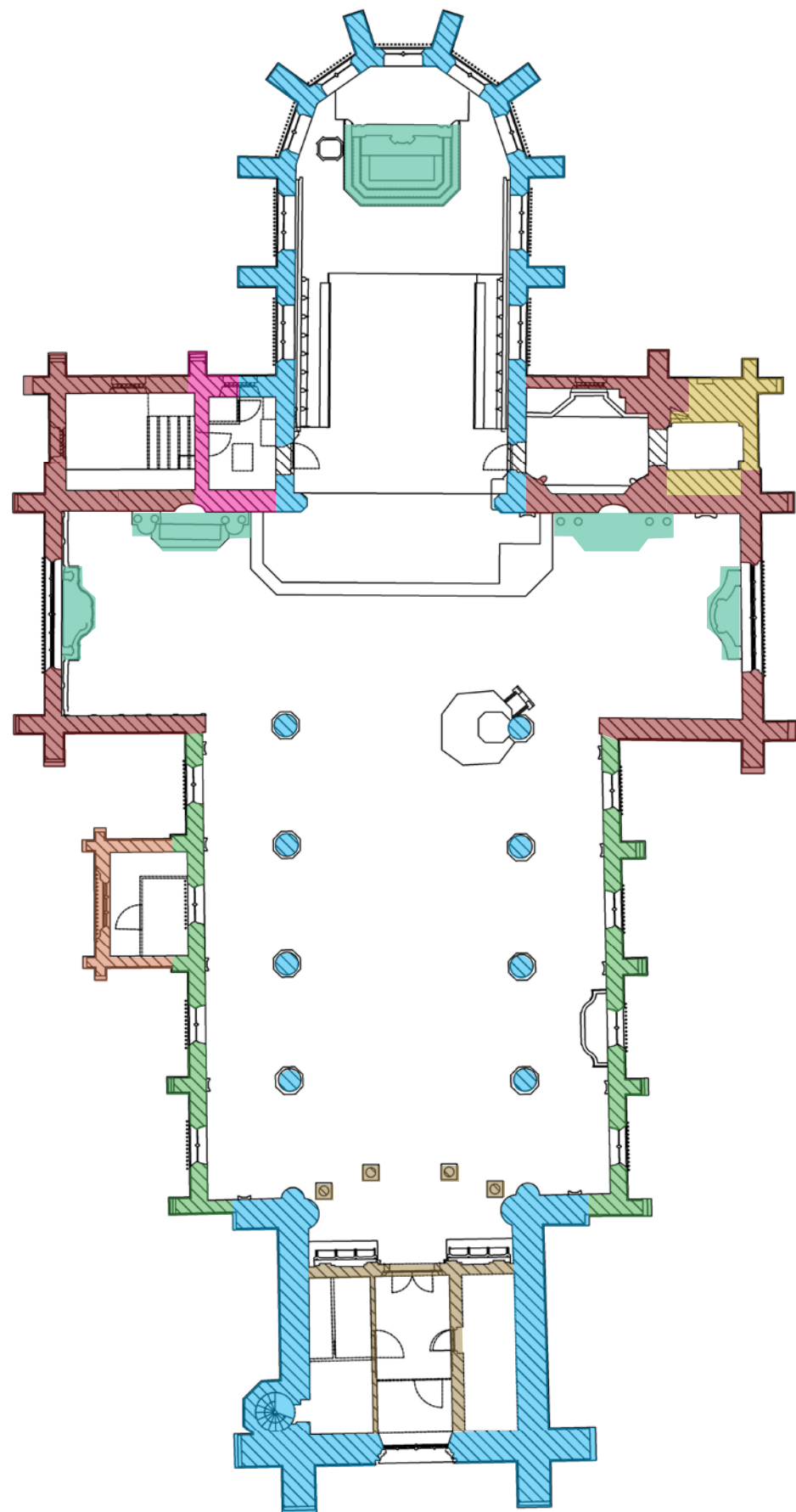
Men zou verwachten dat met het einde van Wereldoorlog II de rampen voor de kerk definitief ten einde liepen. Helaas zorgde een blikseminslag in 1950 wederom voor een beschadiging van de toren. Na de herstelling ervan door aannemer Dolfyn uit Mortsel, werd in 1951 het kruis en haan op de toren geplaatst. In datzelfde jaar werden ook de klokken hersteld en heeft men ineens een elektrische aandrijving ervan voorzien. Twee jaar later werd het orgel volledig gerestaureerd door orgelbouwer Stevens-Vermeersch uit Duffel.

Zoals bij veel kerken gebeurde, werd ook het interieur van de Sint-Lambertuskerk in de jaren zestig en zeventig helemaal overschilderd. Hierdoor verdween de schildering van het Laatste Oordeel, dat in 1901 op de triomfboog werd aangebracht door een zekere Bressens. In 1967 werd de centrale verwarming aangebracht. In de jaren zeventig was de kerk dringend aan restauratie toe. Het restauratiedossier werd opgemaakt door architect Rutger Steenmeijer in 1976. Alleen al aan de opmeting van het gebouw is men een jaar bezig geweest. De werken werden uitgevoerd van 1978 tot 1986, waarna de kerk weer helemaal in goede staat werd gebracht.

³³ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 32

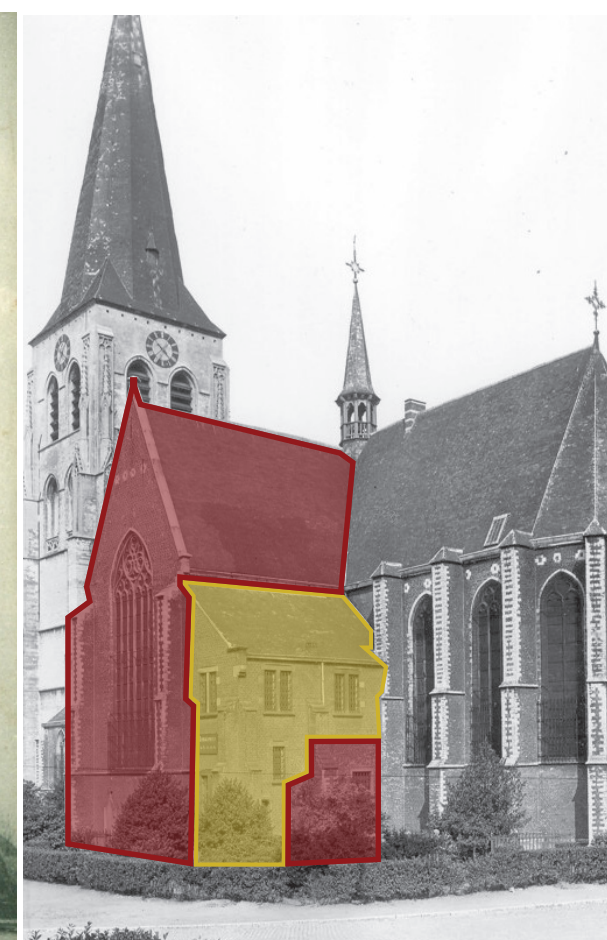
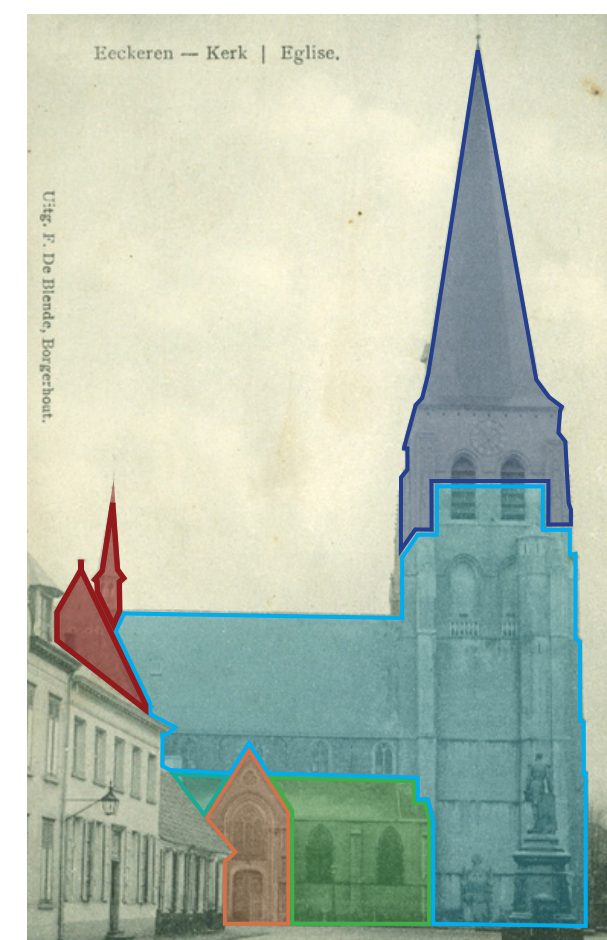
³⁴ Rijksarchief Beveren, collectie kaarten en tekeningen, zonder nummer (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

³⁵ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, pp. 32-33

02.03 SYNTHESE BOUWFASES

- begin zestiende eeuw
- begin zestiende eeuw - 1600
- 1600 - vóór 1663
- 1687-1699
- 1845
- meubelstukken 1835-1861
- 1871
- 1877
- 1911

HOOFDSTUK 03

BESCHRIJVING EN INVENTARISATIE VAN DE ERFGOEDELEMENTEN

Erfgoedelementen zijn de samenstellende componenten van het beschermde monument, ze hebben een cultuurhistorische waarde en moeten als dusdanig visueel zichtbaar zijn. Ze vormen samen het beeld van het monument en zowel grote structuren als de beschrijving van het gebruikte materiaal en de detaillering hiervan (materialen, kleurenpalet, gevelafwerkingen, schrijnwerk,...) wordt in dit hoofdstuk opgenomen.³⁶ De bespreking van de erfgoedelementen verloopt van exterieur tot het interieur. Tenslotte worden de cultuurobjecten toegelicht.

03.01 OMGEVING

De kerk werd gebouwd op de uithoek van een bewoonde landtong. Gedurende de eeuwen ontstond een stratenpatroon en kerkhof, dat herkenbaar blijft tot in de negentiende eeuw en in grote mate tot heden leesbaar blijft. De open ruimte waar de kerk vandaag gelegen is, is de Markt, in de oudste vermelding uit 1512 aangeduid als 'Plaetse'. Door toenemend verkeer is een deel van deze open ruimte momenteel in gebruik als weg. Rondom de Markt vinden we een gesloten bebouwing van woonhuizen en handelszaken, van twee à drie bouwlagen. Veel van deze woningen kwamen tot stand in het laatste kwart van de negentiende eeuw en het eerste kwart van de twintigste eeuw. Enkele huizennummers die vandaag in gebruik bleven klimmen nog op tot zestiende eeuw, denken we hierbij aan woning Sint-Joris, De Notenboom, Residentie In den Hert, De Valk en De Rozenhoed. Tevens bleef de oude percelering vandaag grotendeels bewaard. Bijzonder aan de gebouwen is dat sommige nog beschikken over een oude kern. Erfgoed vermeldt onder andere oude kelders in de huizen nummer 2, 7, 16, 19 en 23; oude dakgebintes en vloerconstructies in nummer 2, 19, 20 en 23; sporen van een oude stal met arduinen voederbak in de achterbouw van nummer 7; ingevulde sporen van oude waterputten ter hoogte van huisnummers 3 en 4 en ter hoogte van de achterbouw van nummer 21 en nummer 23 met één bouwlaag een verwijzing naar het historische straatbeeld.³⁷ Niet alleen de Markt is deel van een eeuwenoude structuur, maar ook de wegen die naar de Markt leiden zijn reeds zichtbaar op kaarten uit de zestiende en zeventiende eeuw.

De open Markt was aanvankelijk een ommuurd kerkhof. Na het saneren van het hof in 1911 werd het plein steeds meer voor verkeer gebruikt, waardoor het vandaag een verkeersknooppunt is geworden. Oude wegen die nog goed herkenbaar zijn en minstens teruggaan tot in de zeventiende of achttiende eeuw zijn:

- Veltwijcklaan
- Groot Hagelkruis en Alfons Jeurissenstraat
- Steenstraat
- Van de Wouwerstraat
- Klein Hagelkruis
- Heden: Markt
- De rechthoekige pleinstructuur gaat terug tot in de zeventiende eeuw. Mogelijk restant van een Dries
- (?) Historische kaarten tonen hier de oudste dichte bebouwing

afb. 45: De Veltwijcklaan begin twintigste eeuw ©Delcampen en in 2017 ©Google Streetview

36 Definitie in het Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, gewijzigd bij het decreet van 4 april 2014

37 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/102336> (24-06-2017)

afb. 39: Wegen in 1657 ©DAN

afb. 40: Wegen in 1717 ©Cartesius

afb. 41: Wegen in 1771-1778 ©KBR

afb. 42: Wegen in 1843-1845 ©Geoportaal

afb. 43: Wegen in 2017 ©Geoportaal

afb. 44: Invalswegen naar de Markt in 2017 ©GoogleStreetview

afb. 48: Het hekwerk en de grafzerken rond de kerk, datum onbekend maar vóór 1911 ©DAN

afb. 46: Het negentiende-eeuwse hekwerk rond de kerk, september 2017

afb. 47: grafzerken rond de kerk, september 2017

03.02 EXTERIEUR

Alvorens in te gaan op de bespreking van de erfgoedelementen wordt in deze alinea de structuur van de kerk kort toegelicht. De gotische kerk heeft vandaag de vorm van een basiliek, het schip wordt door twee rijen kolommen in drie beuken verdeeld. Het schip is breder en hoger dan de zijbeuken, waardoor het schip bovenaan voorzien is van een rij eigen ramen voor extra lichtinval. Het schip wordt afgesloten door een absis en is voorzien van een dwarsbeuk, waardoor het grondplan van de kerk een latijns kruis vormt. Tevens vertoont het grondplan een vierkante westtoren, een driebeukig schip van vier traveeën, een kruisbeuk van één travee met vlakke sluiting, een koor van drie rechte traveeën en vijfzijdige sluiting en rechthoekige sacristieën in oksels koor en transept. Het koor is zoals vroeger gebruikelijk, naar het oosten georiënteerd. Toegang tot de kerk is mogelijk via het westportaal of het later toegevoegde noordportaal.

Het kerkgebouw heeft een totale lengte van 56 meter en een breedte van 17,5 meter. De diepte van het koor bedraagt 17 meter en is ongeveer 9,5 meter breed. Het transept is 27 meter lang en 9 meter breed. De hoogte van het schip is 16,5 meter, deze van het koor 12 meter.

03.02.01 KERKHOFOMHEINING EN GRAFZERKEN

Vandaag zijn er nog drieëntwintig grafzerken en graftekens rondom het kerkgebouw bewaard gebleven. Aan de zuidzijde van de kerks zijn dit grafstenen van Marie Buschmann (+ 1888), Cornelius Elst (+ 1902) en Joanna Van Hoof (1861), de grafkelder van de familie de Potter, het graf van Jean Buisseret-Dregmans (+ 1898), de grafsteen van Lambert Herrewijn (+ 1907) en notaris C.A. Lambert Harrewijn (+ 1906), eerwaarde J.Bte Caeymaex (+ 1874), eerwaarde heer Ruyssevelts (+ 1898), grafkelder van de familie Ruyssevelts, een grafsteen van baron du Bois de Nevele (+ 1877) en tenslotte de grafkelder van Fr. Vermoelen en familie. Het zijn dus met name graven uit het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.

Aan de noordzijde van de kerk komen ook grafstenen voor, deze van baron A. van Kessel (+ 1842), JJ. Mertens (+ 1899) en A.C. Hermans (+ 1895). Verder vinden we de grafkelder van de familie Moretus-Plantin en de grafstenen van eerwaarde Heer J.B. Lauwers (+ 1878), eerwaarde Heer J.F. Aertssens (+ 1878), eerwaarde Heer Eg. Aertsens (+ 1879), eerwaarde Heer Fr. Dieltiens (+ 1877), eerwaarde Heer P.G. Ceusters (+ 1876), eerwaarde Heer P. Fr. De Vos (+ 1827), eerwaarde Heer Th. Fr. Verbist (+ 1845) en tenslotte de sepultere van de familie Mertens met het jaartal 1887. Een aantal van de grafstenen werden van mooi beeldhouwwerk voorzien. De familiewapens van de Potters, van baron du Bois de Nevele zijn onder meer zeer goed te herkennen. Sommige graven werden versierd met heiligenbeelden.

Deze voornamelijk negentiende-eeuwse grafstenen kunnen nog aangevuld worden met twee oude stenen. De eerste is ingemetseld aan de zuidzijde van de kerk, boven de grafsteen van E.H. Caeymaex, onder het raam van het transept. De steen zou dagtekenen uit 1451, sterfjaar van de man Ulricht van de Alt, en 1461, sterfjaar van de vrouw Liesbeth Karels. De tweede bijzondere steen is terug te vinden in de buitenmuur van het koor, hij is ingemetseld aan de noordzijde van het gebouw. Op de steen zijn de jaartallen 1453 en 1463 te lezen, samen met de namen Jan Boemaert en Liesbeth Van (de) Putte.

Het hekwerk uit 1845 onderging na het saneren van het kerkhof in 1911 een aantal veranderingen, vooral veroorzaakt door het toenemend autoverkeer. Aanvankelijk stond het verder van de kerk verwijderd. Een historische foto, genomen vóór de sanering van het kerkhof en het herstellen van de torenspits, toont een smeedijzeren poort voor het inkomportaal. De poort was voorzien van twee kleine poortjes links en rechts en een grote doorgang in het midden. De poortvleugels hingen op aan gietijzeren zuilen. Vandaag bleven enkel de buitenste twee bewaard. Behalve enkele aanpassingen van het hekwerk bleven de gietijzeren getorste zuiltjes, spijlen met lelie-ornament, bakstenen muurtje en dekstenen uit blauwe hardsteen mooi bewaard. Het hekwerk is sierlijk uitgewerkt en verkeert in goede staat. Recent raakte een zuiltje beschadigd, dit staat in het portaal. (september 2017)

afb. 49: De noordzijde van de kerktoeren, met links de traptoren

afb. 50: Westzijde van de toren, september 2017

afb. 51: Foto van de beschadigingen aan de kerktoeren, WOII, duidelijk verschil tussen oudere en nieuwe witte steen ©DAN

03.02.02 WESTZIJDE & TOREN

De vierkant westtoren werd volledig in witte zandsteen opgetrokken. Het geheel is momenteel afgewerkt met een torenspits aangebracht in 1911, naar model van het Brabants gotisch type. De torenspits werd aan de hand van iconografisch materiaal gereconstrueerd zoals deze in de zeventiende eeuw bestond. De ingesnoerde spits werd met leien bedekt en bekroond met een appel, een torenkruis en vergulde windhaan. Deze windhaan komt overeen met de haan op oude foto's, vóór 1911, waardoor vermoed wordt dat de haan gerecupereerd werd bij het vernieuwen van de spits. Aan de zijden wordt de toren ondersteund door haaks op elkaar gestelde steunberen met drie à vier versnijdingen. De steunberen werden in 1911 geornamenteerd met sierlijke neogotische pinakels. De vijfzijdige traptoren bevindt zich aan de noordzijde van de toren.

De inkomdeur is een eenvoudige korfboogdeur met een omlijsting met pilasters en een geprofileerde waterlijst. Boven de deur is een jaarsteen met de datum '1757' aangebracht. Wellicht duidt de steen op het vernieuwen van het portaal. Het groot spitsboogvenster boven de deur heeft een geprofileerde omlijsting met pilasters en wederom een omlopende waterlijst is witte zandsteen. Bij de restauratie van de toren in 1911-1913 werd het raam hersteld in zijn oorspronkelijke vorm. Alle gevels behalve de westgevel, zijn voorzien van blinde spitsboognissen, met klein houten luik onderaan. Deze luiken komen ook voor in de westgevel, maar hier zijn ze niet van blindnissen voorzien. Tijdens de restauratie van de toren werden hierin neogotische borstweringen geplaatst, uit de archiefdocumenten wordt echter niet duidelijk of het hier ging over een nieuwe toevoeging, een reconstructie of een restauratie. Oude foto's tonen echter dat het een nieuwe toevoeging was, wellicht om de houten luiken uit het zicht te brengen. Boven deze blindnissen zijn telkens twee spitsbogige galmgaten aanwezig, ingevuld met houten galmgaten en eveneens onder een omlopende waterlijst. De galmgaten werden naar boven toe vergroot tijdens de restauratie van de toren in 1911.

afb. 55: Detail van de jaarsteen

afb. 56: Aanzicht van de westelijke toegangsdeur

afb. 52: Detail groot maasvenster

afb. 53: Torenkruis en windhaan

afb. 54: Binnenzijde van de balustrade uit 1911

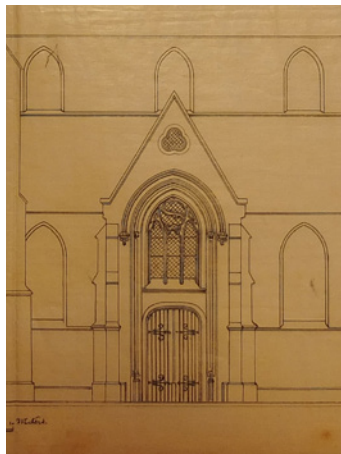
afb. 57: Puntenwolk van de noordzijde van de kerk

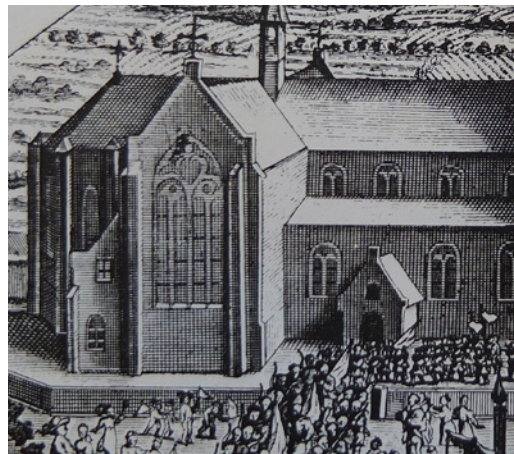
afb. 58: Foto vóór 1911, voor de restauratie van de toren

afb. 59: Het noordportaal anno 2017

afb. 60: Ontwerptekening Gife

afb. 61: Bedevaartsvaantje met het portaal in 1663

afb. 62: Verschillend voegwerk tussen portaal en zijbeuk

afb. 63: Kleurverschil tussen transept en noordportaal

03.02.03 NOORDZIJDE

De gevels werd opgetrokken in baksteenmetselwerk op een zandstenen onderbouw. Zandsteen werd ook aangewend voor de raamomlijstingen, het maaswerk, de waterlijsten, hoekkettingen, schouderstukken en steigergaten. De gevel wordt door de steunberen in traveeën verdeeld, ze werden in metselwerk opgetrokken met zandstenen hoekkettingen. De gevel is voorzien van spitsbogige vensteropeningen met neogotische tracersingen in geprofileerde omlijstingen met negblokken. Over het algemeen gebruikte men Gobertangesteent voor het opgaande muurwerk en witsteen uit Brauvillières voor waterlijsten, consoles, dekstenen en vensterdorpels.

De middenbeuk steekt uit boven de zijbeuken, vier kleine vensters met maaswerk verlichten zo het schip. De vensters zijn tweelichten met allen een andere soort tracerwerk. De vensters zijn alle vier gedrukte spitsbogen, terwijl de vensters van de zijbeuken hogere spitsbogen zijn. Van de ramen van de zijbeuk verdwijnt er één in het noordportaal.

De gevel van het transept heeft een indrukwekkend groot venster met gotisch maaswerk. De steunberen zijn met witstenen kettingstenen afgewerkt. De puntgevel rust op twee schouderstukken en wordt met een overhoeks topstuk en dekstenen bekroond. De vier steigergaten werden met witte steen afgewerkt. De schouderstukken zijn duidelijk een latere toevoeging, uitgevoerd in het midden van de negentiende eeuw. Het gaat duidelijk om een ander type witsteen dat de oudere witte steen van Gobertange. Er is tevens een bouwspoor zichtbaar dat aangeeft dat de gevel licht werd verhoogd, wellicht toen men de schouderstukken heeft toegevoegd. De herstellingen dateren wellicht uit de tweede helft van de negentiende eeuw, misschien was dit wel het gevolg van de aanpassing van de gewelven in 1874. Op foto's van vóór 1910 zijn de stenen al zichtbaar. Archiefdocumenten zoals lastenboeken en werkbeschrijvingen toonden aan dat Gobertangesteent gebruikt werd voor het opgaand muurwerk, en dat de elementen die sterker door regen worden belast werden uitgevoerd in witte steen van Brauvillières, die grijzer is van kleur dan de Gobertangesteent.³⁸ Denken we hierbij aan waterlijsten, dekstenen, vensterdorpels en waterlijsten op de versnijdingen van steunberen. Wellicht zijn de grijze schouderstukken en de grijze dekstenen dus ook vervaardigd uit steen van Brauvillières.

(1) Het portaal uit 1872

Het portaal werd in 1872 gebouwd ter vervanging van het oudere portaal. De reden waarom het portaal herbouwd moest worden, is uit de literatuur en bouwdocumenten niet duidelijk geworden. Wel wordt in het beschrijvend bestek van 11 april 1872 geschreven dat het bestaande portaal zal moeten worden afgebroken en is dit portaal al zichtbaar op de tekeningen van de kerk uit 1663. (afb. 61) De aannemer moest ook een venster net boven de kerkdeur breken. De omtrek van de deur werd uitgebroken zodat een lijst uit witte steen kon worden aangebracht. Het metselwerk moest uitgevoerd worden in baksteen uit Kapellen en moest worden opgevoegd met knipvoegen, zogenaamd 'snijwerk op de hollandsche wijze'. Het dak werd bedekt met de 'Belle-rose' leien uit Fumay. De goten en regenwaterbuizen werden uitgevoerd in zink, met gegalvaniseerde ijzeren beugels.³⁹ Vandaag is het verschil in voegwerk nog goed op te merken, het portaal is afgewerkt met knipvoegen terwijl de kerk platvol werd gevoegd.

Er moesten drie deurdoelpels uit blauwe hardsteen voorzien worden, van 50 centimeter breed en 15 centimeter dik. Ook dit geeft aan dat er drie deuropeningen waren. De plint van de muren en de pilasters moest in witte steen uit Gobertange worden gemetseld. De steen werd ook aangewend voor de kettingstenen in de steunberen, de deurlijsten van de buitendeuren en de nieuwe lijst van de binnendeur, de omtrek van het raam en het klaverblad in de puntgevel en de waterlijsten. Een aantal delen werden gemaakt uit witsteen van Brauvillières: de vensterdorpels, de dekstenen van de steunberen, de dekstenen van de puntgevels, het maaswerk voor de vensters, de kapitelen met loofwerkversiering, twee consoles met loofwerkversiering, en tenslotte twee kardoezen voor de puntgevel (schouderstukken). Zowel de binnendeur als de twee buitendeuren werden nieuw gemaakt in 1872 in inlands eikenhout. De goten en twee regenwaterafvoeren moesten in zink nummer 14 worden uitgevoerd, met een diameter van 6 centimeter en opgehangen met gegalvaniseerde ijzeren beugels.

³⁸ Rijksarchief Beveren, door RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

³⁹ Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1762 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

afb. 66: Bouwspoor in de puntgevels van beide transeptzijden

afb. 64: Ruitmotieven westzijde noordtransept

afb. 65: Ruitmotieven onderzijde kopgevel noordtransept

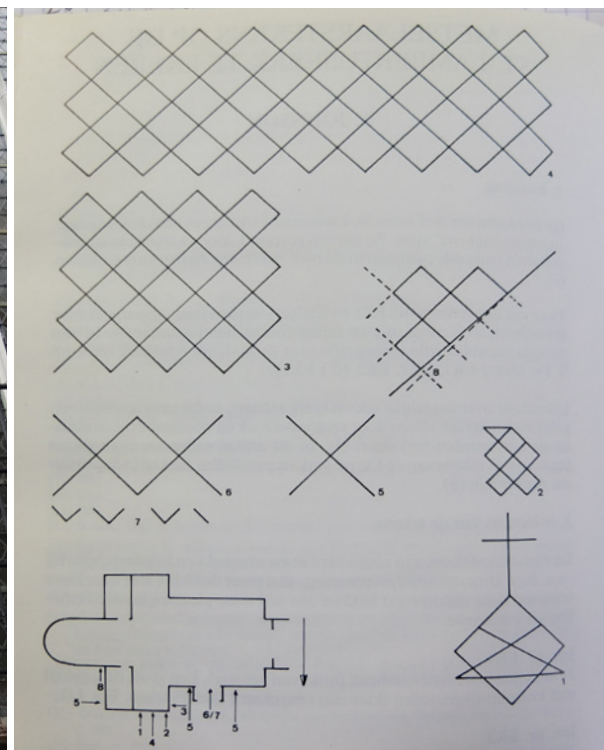
Het portaal is afgedekt met een zadeldak. De puntgevel heeft haakse steunberen een korfboogdeur en betralied spitsboogvenster in doorlopende geprofileerde omlijsting. Het geheel wordt bekroond met een drielobbig bovenlicht.

(2) Metselaarstekens

Op de muren van de kerk komen verschillende metselaarstekens voor. Ze worden gevormd door zwarte bakstenen in patroon te integreren in de rode bakstenen van het opgaand metselwerk. Door klimatologische verwerking is het vandaag niet meer te bepalen of de zwarte kleur het gevolg is van het smoren dan wel door het sinteren van de steen. Ze komen allemaal voor aan de noorderzijde van de kerk en werden geïnventariseerd door W. Johnson.⁴⁰ Waarom de tekens werden aangebracht is nog niet met zekerheid achterhaald, er bestaan meerdere hypothesen voor. Dat ze puur decoratief waren lijkt niet aannemelijk, men kon namelijk heel andere motieven metsen die veel decoratiever waren. Er wordt aangenomen dat de tekens stammen uit de Germaanse tijd (oude runen-tekens) en een mystieke functie hebben. Ze waren dan bedoeld om onheil af te weren of de toekomst gunstig te stemmen. Het bestaan van kwaadwillende geesten en demonen werd door de kerk destijds niet ontkend. Vanaf de achtste eeuw werden geen runen meer gebruikt, maar misschien waren ze nog zo ingeburgerd dat ze eeuwen later nog werden gebruikt?⁴¹ Metselwerktekens komen voor vanaf de late Middeleeuwen tot in de achttiende eeuw. De tekens zijn in te delen in twee stromingen: de gevel- en vlakvullende motieven enerzijds en de afzonderlijke tekens anderzijds.⁴² De ruitmotieven van de Sint-Lambertus kunnen decoratieve tekens zijn. Anderzijds zijn motieven uit samengestelde ruiten aangeduid als een geploegd akker, een teken dat zinnebeeldt voor Moeder Aarde, door weergave van een omgeploegde akker. Het teken is een bede voor een goede oogst. Verder komt een maalkruis/Sint-Andrieskruis voor. Een maalkruis staat voor opbrengst, erfgoedlijkheid en vruchtbaarheid. Het teken beeldt de tegenstelling uit tussen het mannelijke en het vrouwelijke, de strijd tussen winter en zomer. Het maalteken werd dan ook aanzien als een teken voor de vereniging van beide krachten, waaruit verjonging en vernieuwing en ook de heropstanding van de zon voortkomen. In de loop der tijden wordt het teken letterlijk 'vermenigvuldigen'. Het christelijke Sint-Andrieskruis heeft een vergelijkbare betekenis. Er is ook een calvariekruis terug te vinden, dit werd meestal aangebracht als beschermingsteken tegen onheil.⁴³

afb. 67: Calvarie metselaarstekens in de gevel van het transept

afb. 68: Schematische voorstelling tekens ©W. Johnson

40 W. Johnson, 'Metselaarstekens op de Sint-Lambertuskerk te Ekeren' in: *Jaarboek Heemkring Ekeren*, 1983, p. 118

41 z.a., *Geheimzinnige muurtekens in Grote Kerk*, p. 1

42 M. Robben, *Metseltekens. Van decoratie naar symbool en terug*, s.a., p. 26, geraadpleegd via: http://www.academia.edu/1372031/Magische_Metseltekens (02-09-2017)

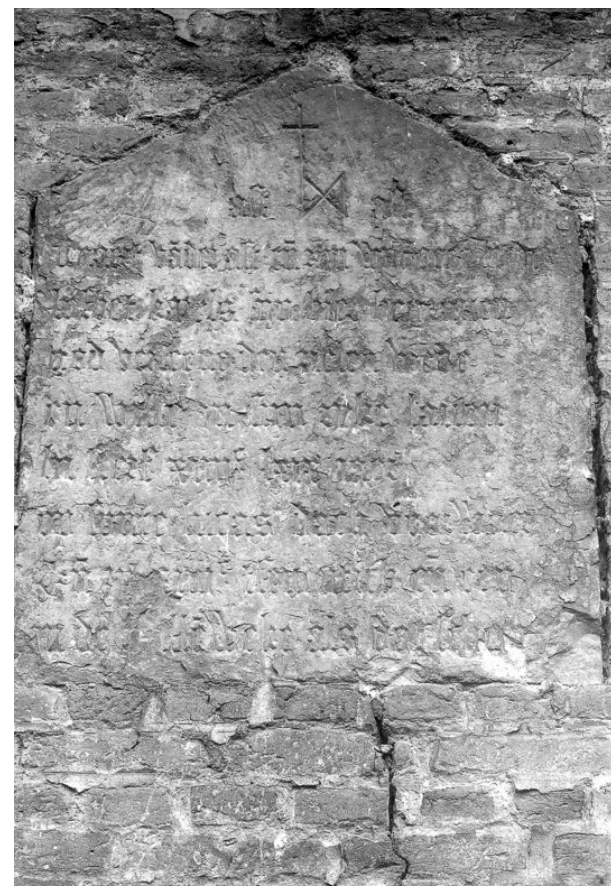
43 <http://www.graafschaploon.be/metseltekens-1/betekenis/bezwerend-beschermend/maalkruisen>, 20-09-2016

afb. 69: Puntenwolk van de zuidzijde

afb. 70: Grafzerken aan de zuidzijde

afb. 71: Foto van de oude grafsteen in het zuidertransept

afb. 72: Detail neogotische balustrades

03.02.04 ZUIDZIJDE

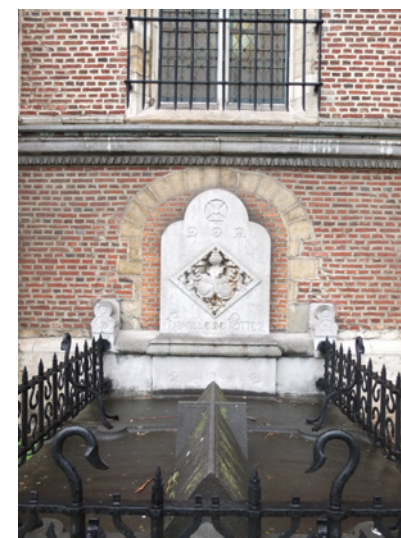
De zuidzijde vertoont dezelfde opbouw dan de noordzijde, enkel ontbreekt hier een portaal. Tevens zijn hier ook geen metselaarstekens terug te vinden. Er zijn verschillende grafstenen tegen de gevels terug te vinden, alsook een zeer oude steen die zou dagtekenen uit 1451. De steen werd pas later in het transept ingemetseld, aangezien het in de zestiende eeuw werd gebouwd. Mogelijk werd de steen overgebracht uit de eerste Sint-Lambertuskerk.

Opvallend aan de zijbeuk van de zuidkant, is het graf ter hoogte van de derde travee. Hierachter is een zandstenen (deur?) omlijsting te zien, die lijkt aan te geven dat hier een vroegere een deur was die werd dichtgemetst. Het invulmetselwerk verschilt van vorm en formaat dan de bakstenen van het opgaande muurwerk. (afb. 73) De zandstenen omlijsting komt qua vorm overeen met andere oude deuropeningen in de kerk, waaronder deze van het westportaal en de deur naar de traptoren. Een ander verschil is de blauwe hardsteen die onder de waterlijst werd toegevoegd. Dit komt in de andere traveeën niet voor. De plaats is gelijk aan deze van het noorderportaal. Het is mogelijk dat de kerk vroeger een noord- en zuidportaal had.

De zijkant van het transept vertoont een aantal bouwsporen, die wijzen op dichtgemetste steigergaten. Verder zijn er een aantal herstellingen zichtbaar, mogelijk te wijten aan schade van WOII of van het versmallen van de zijbeuken. (afb. 76)

afb. 76: Dichtgemetste steigergaten en andere bouwsporen

afb. 73: Dichtgemetste deur(?)opening

afb. 74: Raam zijbeuk met traliwerk

afb. 75: Kopgevel zuidertransept

afb. 77: Puntenwolk van de oostzijde

afb. 78: Betonnen ringbalk van restauratie

afb. 79: Hermetst gedeelte van de koormuur

afb. 80: Hoog gotisch venster van het koor

afb. 81: Overzicht van de zuidzijde van het koor

03.02.05 KOOR EN SACRISTIEËN

(1) Koor

De oostzijde van de kerk is samen met de toren het oudste deel van het gebouw. De metselwerk muur wordt gesteund door steunberen met kettingstenen en druiplijsten uit witte kalkzandsteen. Tussen de steunberen zijn hoge gotische spitsboogvensters terug te vinden, in een witstenen omlijsting en gotisch maaswerk met driepas. De onderzijden van de vensters zijn afgeschermd door smeedijzeren hekwerken. De steigergaten bleven bewaard en zijn met witsteen afgewerkt. Ter hoogte van de steigergaten is zichtbaar dat de bovenzijde van de muur tijdens een restauratie hermetst werd. Aan de binnenzijde van de muur boven het koor is een betonnen ringbalk zichtbaar. (afb. 78) De steunberen zijn bnovenaaf afgewerkt met een leien zadeldakje. In de steunberen zijn blindnissen ingewerkt. Het is niet bekend of hier ooit beelden stonden. Een foto op een oude postkaart toont een knielend meisje voor een kruisbeeld, tussen de steunberen. (afb. 82) Het kruisbeeld was een gedenkteken van een grafsteen, die vandaag bewaard bleef. Het kruisbeeld zelf werd vervangen door een eenvoudiger exemplaar zonder Christusfiguur. Het hekwerk en de boordsteen bleven bewaard. (afb. 83)

Achter het hoogkoor werd een blauwe steen ingemetseld waarin de volgende tekst gegraveerd werd: 'Geloofd zij Jezus Christus in het Alderheiligste Sacrament des Autaers'. De steen werd wellicht in 1842 gemaakt, in kerkrekeningen wordt namelijk de volgende post vermeld: 'betaeld aan Delalieux voor levering van eenen zerk en daarin te kappen de woorden: [...] geplaatst in den buytenmuer agter den hoogen Autaer, 66,60 fr.'. Voor deze ingemetselde steen ligt een andere blauwe steen met de volgende inscriptie: 'D.O.M. - Sepultura Familiae Kannekens de Veltwijck - heredum ejus - Dewael-Vermoelen et von Haeften-Vermoelen.' Antoon Kannekens was eigenaar van Veltwijck. Hij werd in 1823 burgemeester en stierf in 1834.⁴⁴ (afb. 83) Naast de bijzondere vijftiende-eeuwse steen in het transept, is er een tweede bijzondere steen is terug te vinden in de buitenmuur van het koor, hij is ingemetseld aan de noordzijde van het gebouw. Op de steen zijn de jaartallen 1454 en 1463 te lezen, samen met de namen Jan Boemaert en Liesbeth Van (de) Putte. De volgende tekst werd door Staf De Meyer ontleed: 'hier leet ja boemaert - hi sterft it jaer MCCCCLXIII - XXVI dage i sprokille - en Lijsbet va putte - Jas wijf was sterf - it jaer MCCCCLIII - VIII d'i gerstmaet. Wat vandaag vertaald kan worden naar: 'hier ligt Jan Boemaert, hij stierf in 't jaar 1463 de 26ste dag van de sprokkelmaand (februari) En Liesbeth Van (de) Putte, Jan's vrouw, zij stierf in 't jaar 1454 de 8ste dag van de gerstemaand (september).'⁴⁵

afb. 82: Foto van het koor met kruisbeeld ©UGent

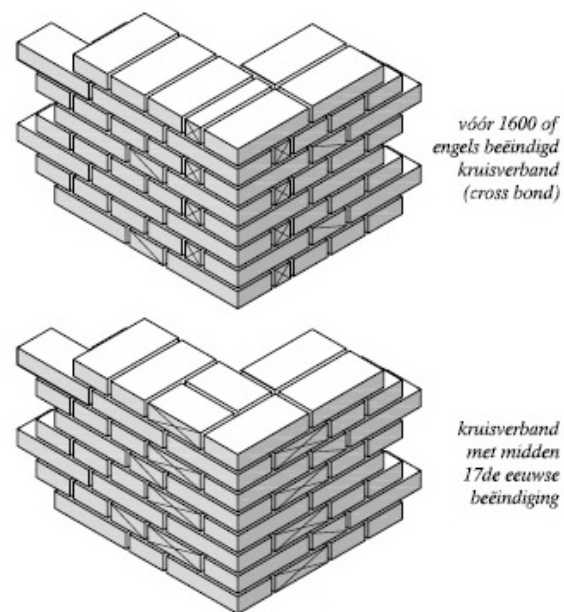
afb. 83: Bewaarde delen kruisbeeld

afb. 84: Foto van de oude grafsteen, 1977 ©KIK

⁴⁴ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, pp. 27-28

⁴⁵ S. De Meyer, 'Een oude grafzerk te Ekeren', in: Polderheem, nummer 1, 15de jaargang, 1980, p. 17

afb. 85: Verschil in hoekafwerking kruisverband ©K. Mulder

afb. 86: Aanduiding klezortjes in overgang nis - muurwerk

afb. 87: De oostzijde van de sacristie

afb. 88: Overgang tussen sacristie en koor

afb. 89: De kopse gevel van de sacristie, ook al zichtbaar op het bedevaartsaantje uit 1663

afb. 90: Oorspronkelijke ramen

(2) Sacristie noordzijde

De sacristie werd tegen het transept gebouwd, in twee delen. De twee bouwfases zijn niet bijzonder goed te onderscheiden, maar het verschil in baksteen, zowel in formaat als in kleur, toont twee aparte gehelen aan. De specifieke bouwdatum kon niet worden achterhaald. Wat wel vaststaat is dat de sacristie afgebeeld staat in haar huidige vorm, op het bedevaartsplaatje uit 1663. Wellicht werd het eerste gedeelte in de zestiende eeuw gebouwd, het tweede gedeelte in het begin van de zeventiende eeuw. Het oudste deel is overwelfd met een tongewelfje, het twee gedeelte met een kruisribgewelf. De kopse gevel heeft nog twee authentieke gevelopeningen, waaronder een zolderluik met witstenen hoekstenen, dorpel en latei. Dit was aanvankelijk een kruisvenster. Hieronder is een venster bewaard, met zandstenen omlijsting met tudorboog. Het venster heeft nog een oud smeedijzeren hekwerk. Aan de bovenzijde werd de gevel afgewerkt met vlechtingen.

De oostgevel sluit zonder bouwnaad aan tegen de steunbeer van het koor, de waterlijst van de steunbeer loopt echter niet door over de muur van de sacristie, waardoor het lijkt dat het toch over twee bouwfases gaat. Dat de hoek aan de rechterzijde van de nis werd verwezenlijkt met klezoren in plaatst van drieliezoren, duidt op een bouwphase vóór 1700.

De lage witstenen plint vertoont aan de linkerkant een afgedicht keldergat met ijzeren tralies. Hierboven is een raamopening aanwezig met geprofileerde zandstenen omlijsting in gedrukte spitsboogvorm. Het venster is afgeschermd door traliewerk. Rechts van de steunbeer is een raamopening aangebracht, ofwel een nieuwe toevoeging of een herstelling van latere datum. Het gaat over een rondboogvenster met een omlijsting van blauwe hardsteen. Ook hier zorgt een traliewerk voor de bescherming van het venster. Onder het raam blijven drie grafstenen bewaard. De steigergaten bleven bewaard en zijn afgewerkt met witsteen.

afb. 91: Aanduiding verschillende bouwfases zuidelijke sacristie

afb. 92: Verschil in bouwmethode, baksteen en witte steen

afb. 94: Verschil in hoekafwerking kruisverband ©K. Mulder

afb. 95: Aanduiding klezootjes in overgang nis - muurwerk

afb. 93: Foto van de noord- en westzijde van de daken, het verschil tussen de roze leien uit Fumay en de grijze leien is goed zichtbaar

(3) Sacristie zuidzijde

Aan de bouwsporen is het zichtbaar dat deze sacristie niet volledig werd herbouwd in 1877, maar dat een deel van de oudere muurmassieven werden herbruikt. De muuropeningen zijn anders vormgegeven dan deze van de kerk, het zijn rechthoekige en rondbogige muuropeningen, volgens traditionele wijze overspannen met witte steen. (afb. 91 op pagina 57) De bestaande sacristie van de kerk aan de zuidzijde werd uitgebreid in 1877. Hiervan bleven bouwkundige tekeningen en het beschrijvend bestek van architect Eugène Gife bewaard.⁴⁶ De tekeningen komen zeer goed overeen met de toestand zoals ze vandaag bewaard blijft. Tegelijkertijd werd een verdieping gebouwd op de bestaande sacristie en werd een kelder aangelegd onder het nieuwe gedeelte. Het parament van de nieuwe sacristie moest opgevoegd worden met Hollandsch snijwerk (knipvoegen), dat vandaag nog goed herkenbaar is en een verschil vormt met het platvol opgevoegde metselwerk van de oude sacristie.

Het venster van de bestaande sacristie werd omgebouwd tot een deuropening van 3 meter hoog en 1,5 meter breed. Het muurdeel onder het venster werd uitgebroken tot op het vloerniveau. De spitbogige opening tussen de twee sacristiedelen was dus een vroegere raamopening, en kan mogelijk het niveau van de oorspronkelijke zijbeuk aangeven.

Voor de deksteen van de plint en steunberen en de vensterdorpels heeft men witsteen afkomstig uit Bollendorf gebruikt, een stad op de grens tussen Luxemburg en Duitsland aan de linkeroever van de Sûre. De zandsteen heeft een bleekgele kleur en een middelgrove korrel. Het materiaal werd vooral geroemd om zijn vuurvastheid en heeft een grote duurzaamheid, dwz weestand aan invloeden van het weer.⁴⁷ Bollendorf ligt op een tiental kilometer van Udelfangen, een Duitse zandsteen die ook veel gebruikt werd voor deurlijsten, tabletten. De steen wordt hierdoor ook soms omschreven als Udelfangersteen (zandsteen) maar ook als of Erzensteen (Luxemburgse zandsteen). Algemeen wordt de steen uit de groeve van Bollendorf als Luxemburgse zandsteen aangeduid.⁴⁸ De steen werd gevormd tijdens het Trias (Mesozoïcum). De bovendorpels van de vensters, de middenstijlen, de dookstenen, de kardoes (schouderstuk) en de consoles moesten uitgevoerd worden uit witsteen afkomstig uit Audun-le-Tiche (Moselle).

03.02.06 DAK

Schip, transept en koor zijn allen ondergebracht onder een leien zadeldak, de zijbeuken onder een leien lessenaarsdak. De leien zijn natuurleien, de nokken zijn afgewerkt met een typische nokpan. Grote stukken van de daken zijn nog afgewerkt met leien uit Fumay, die een roze kleur hebben. Aangezien de groeve niet meer ontgonnen wordt, worden ze als ze in slechte staat verkeren door gewone leien vervangen. Wellicht heeft men bij de vorige restauratie de herbruikbare Fumay-leien gegroepeerd en aangevuld met grijze leien. De daklichten in het dak van het koor werden tijdens de restauratie van 1911 vervangen door dakkapellen. Deze blijven vandaag bewaard, en verlichten de zolder boven de middenbeuk. De zolder boven het koor wordt ook door een vlaklicht verlicht, dit was aanvankelijk een oud dakraam, dat vandaag door een moderner exemplaar werd vervangen, maar niet echt storend is. De dakkapellen zijn ook van een leien dakje voorzien, dat bekroond wordt met een piron.

afb. 96: Twee dakvlakvensters, vóór 1911, noordzijde ©Rijksarchief

afb. 97: Aanduiding dakvlakvenster zuidzijde, ca. 1850 ©Rijksarchief

⁴⁶ Rijksarchief Beveren, collectie kaarten en tekeningen, nr. 1535 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

⁴⁷ W. J. Quist, *Vervanging van witte Belgische steen - materiaalkeuze bij restauratie*, (onuitg. PhD TU Delft), 2011, p. 56

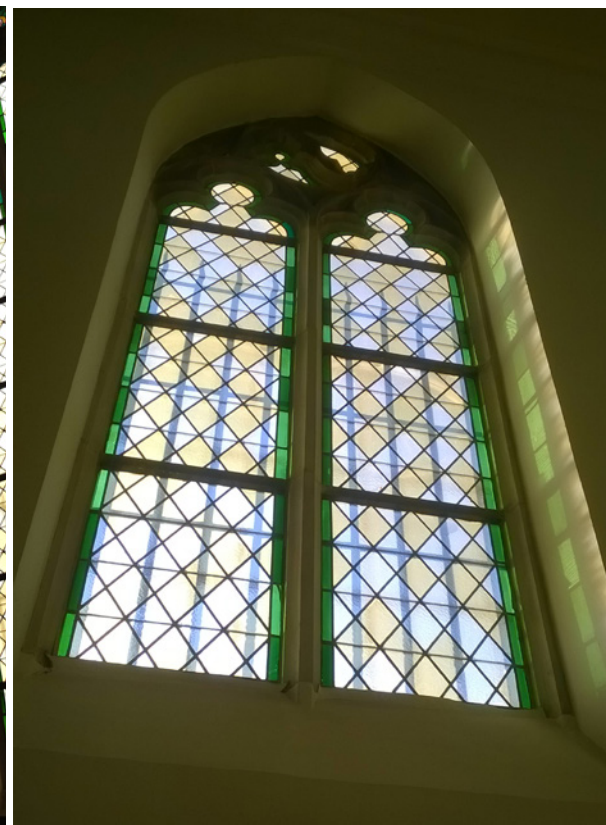
⁴⁸ L. Zaaijer, *Restauratie Gevel Bleijenburg 38 Den Haag*, Den Haag, 2013, p. 22

afb. 98: Foto genomen door het KIK in 1944, nog vóór de vernieling van de kerkramen ©KIK

afb. 99: Detail van het relict van het raam Stalins-Janssen

afb. 100: Raam van de zijbeuk

03.02.07 KERKRAMEN

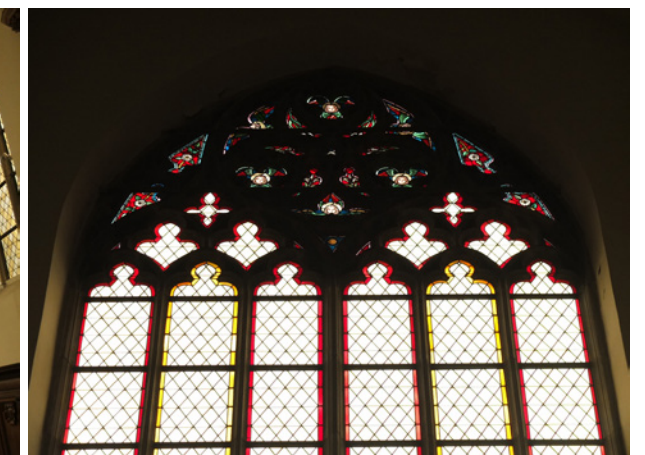
De ramen zoals we deze vandaag nog aantreffen, zijn het resultaat van bouwwerken uit 1886. Tijdens deze bouwperiode heeft men de gehavende en vaak dichtgemetste ramen hersteld. Het betrof het terug openmaken van de vensters in de toren en het koor, de ramen in de kruisbeuk werden op hun oorspronkelijke grootte teruggebracht, het steen-, glas- en ijzerwerk werd uitgenomen en nieuwe ramen met dorpels, pijlers, kroonwerken maar ook nieuw ijzer- en glaswerk werd geplaatst. De omlijsting van de ramen werd hersteld, te verweerde stenen werden vervangen in witte Euvillesteen. Deze steen werd ook aangewend voor de nieuwe traceringen en pijlers.

Het glaswerk zou gezet worden in zwaar lood met ijzeren gardes van 0.01 centimeter diameter. De boord rond de panelen moest in rood en blauw kobalt dubbel glas zijn. Het overige glas mocht groen serreglas zijn. De herstelde ramen waren de volgende: 8 ramen van de middenbeuk, 7 ramen van de zijbeuk, 2 ramen van het transept, 8 ramen van het koor en 1 raam van de toren.

Helaas werd het grootste deel van het glas vernietigd tijdens de Tweede Wereldoorlog, het ging om effen loodglas met gekleurde boord, delen in grisaille brand-glas en kunstig brandglas met figuren, pinakels, loofwerk enzovoort. Van dit brandglas blijven vandaag een aantal delen bewaard, die na de oorlog tussen het nieuwe glas werden gezet. Aangezien de Duitse overheid een observatiepost had ingericht in het kerkgebouw, werd de kerk het mikpunt van de geallieerde artillerie. Op een tiental punten drongen scherven door de dakbedekking van de kerk, vielen ze door het plafoneerwerk enzovoort. Verschillende scherven ontploften tegen of in het raamwerk van de glasramen, een springtuig viel neer in het koor en rukte een gedeelte van het marmeren altaar af, verbrijzelde de communiebank en boorde een gat in de linkermuur van het hoogkoor. Alsof dit nog niet genoeg schade was, stortte in januari 1945 een raketbom neer op honderd meter van de kerk en geraakten de ramen onherroepelijk beschadigd. Door de heersende glasschaarste en de hoogdringendheid van het afdichten van de kerk, werden de ramen tijdelijk gedicht met Fordkasten, geleverd door de Amerikaanse overheid.⁴⁹ Omdat de tijdelijke plankendichting niet meer voldeed en wind en regen de kerk binnenkwam, was de Kerkfabriek van oordeel dat de uitvoering heel dringend was, om alle onnuttige uitgaven van voorlopige dichting met effen glas te vermijden, en thans de zware onkosten voor het vernieuwen van het brandglas, te voorkomen. Men besliste daarom de ramen op definitieve wijze te laten invullen met eenvoudig glas-in-lood, in lijn met het eenvoudige glas-in-lood zoals vermeld in 1886. De werken werden uitgevoerd door J. De Baere uit Sint-Niklaas. De gebrandschilderde ramen waarover men sprak bevonden zich in het koor en waren uitgevoerd in atelier Stalins.⁵⁰ Bijkomend waren de ramen van het transept ook gebrandschilderd. Een deel van de ramen is in detail te bekijken op foto's van het Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming uit 1944.⁵¹ In de manier waarop de figuren zijn weergegeven, is de hand van atelier Stalins-Janssens erg herkenbaar. Er bleven nog fragmenten van de oude ramen bewaard in het maaswerk van diverse ramen. (afb. 102)

afb. 101: Ramen van het koor

afb. 102: Detail van een raam in het transept

⁴⁹ Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1783 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

⁵⁰ Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1783 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

⁵¹ <http://balat.kikirpa.be/object/39907>

afb. 103: Interieur van de kerk, gezien vanaf het doksaal

03.03 INTERIEUR

Het huidige interieur van de kerk is voor een groot deel te danken aan pastoor Caeymaex, die na zijn benoeming voor de eerste maal in de Sint-Lambertus kwam en daar kon vaststellen dat er nog veel te doen was voor het herstellen van de kerk. Zijn voorganger, pastoor De Vos, nam de taak reeds op zich 'den tempel van God uit zijn schandelijk verval (van de zeventiende en achttiende eeuw) herop te richten'. De nieuwe pastoor Caeymaex verbleef bijna tien jaar in de mooi Antwerpse Sint-Pauluskerk en zorgde voor een revolutionaire frisse wind in de Sint-Lambertuskerk. Voor het aanbrengen van de nieuwe interieurelementen en nieuw vast kerkelijk meubilair moesten wel geregeld oudere elementen wijken.

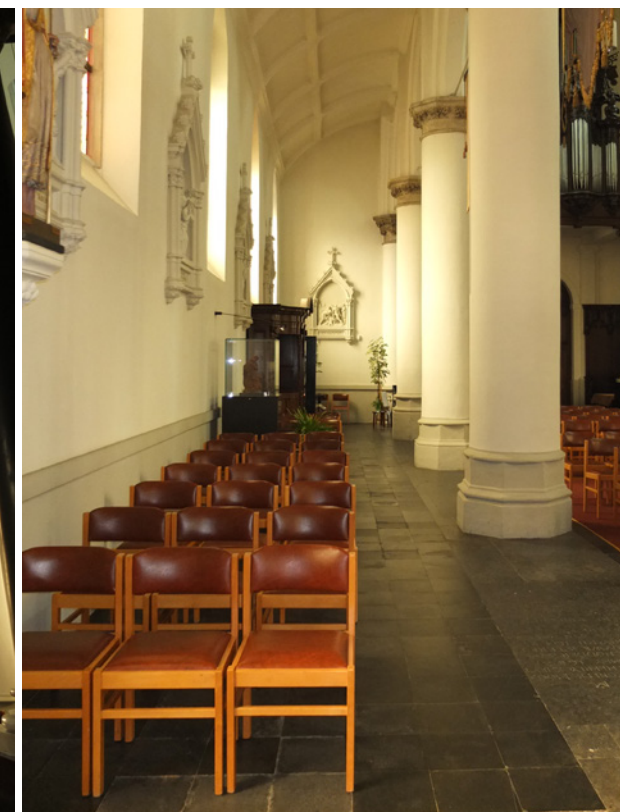
03.03.01 HOOFD- EN ZIJBEUKEN

De hoofd- en zijbeuken geven een ruime en lichte aanblik. Het wordt wel duidelijk dat er redelijk wat aan de kerk werd verbouwd, voornamelijk het gevolg van de verschillende teisteringen waaraan de kerk doorheen de eeuwen werd blootgesteld. Behalve het koor, de zuilen en consoles blijft er niet veel zestiende-eeuws materiaal bewaard. De zuilen staan op polygonale sokkels en zijn bekroond met witstenen koolbladkapitelen. De overspanning tussen de pijlers wordt gemaakt met een spitsboog, het muurwerk boven de kapitelen wordt met ijzeren trekstaven verbonden. Hieraan zijn vaandels opgehangen. Tevens zijn er trekstaven aangebracht tussen de ramen van de middenbeuk, die de noord- en zuidmuur verbinden en met grote Y-ankers in de muur verankerd zijn. Deze ankers zijn al zichtbaar op foto's genomen vóór de aanpassing van het gewelf, en zijn dus ouder dan het huidige stucwerkplafond.

Alle muren zijn bepleisterd en witgeschilderd, er is nergens een zichtbaar spoor van polychromie. De kerk wordt verlicht door grote ramen, vernieuwd na WOII. In de dwarsbeuk zijn twee negentiende-eeuwse altaren bewaard, die de ruimte een monumentale indruk geven. Hetzelfde geldt voor het negentiende-eeuwse oksaal, met achttiende-eeuws orgel. De kerkvloer werd ook vervangen in de negentiende eeuw, talrijke oudere grafstenen bleven wel bewaard. Het interieur verkeert over het algemeen in goede staat. De harmonie van het kerkgebouw wordt niet meteen door latere toevoegingen verstoort.

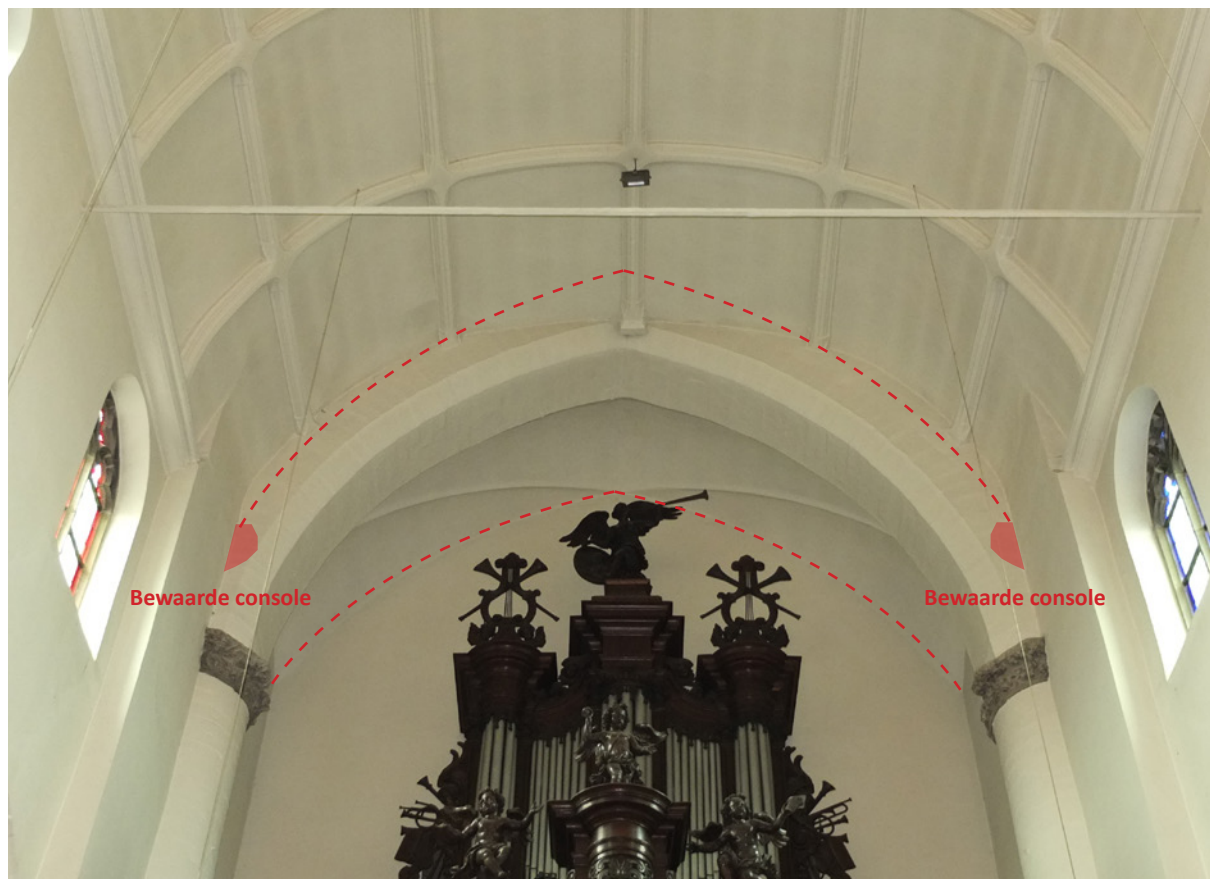
afb. 104: Interieur van de kerk, gezien onder het oksaal

afb. 105: Zijbeuk, zuidzijde

afb. 106: Bouwsporen oud gewelf, gezien richting de toegang tussen toren en zolder middenbeuk (links) en in zolder transept (rechts)

afb. 107: Aanduiding niveau vroegere spitsbooggewelf (kruisribgewelf?)

afb. 108: Houten draagstructuur en rinkelatten

afb. 109: Bouwspoor oud gewelf en console

(1) Stucwerk uit 1874

Het stucwerk vormt een tonvormig cassettenplafond en werd aangebracht in 1874 ter vervanging van de oudere plafond. Het werd ontworpen door de provinciale architect L. Gife en bleef vandaag bewaard.⁵² (afb. 26 op pagina 28) Ook van deze verbouwing bleef het beschrijvend bestek bewaard in het Rijksarchief, gedateerd op 23 april 1874. Voor het aanbrengen van het nieuwe plafond moesten de bestaande gewelven uitgebrouken worden. Er werd echter niet vermeld waarom de vervanging van het plafond nodig was, wellicht was het te sterk beschadigd tijdens de vele plunderingen en branden. Op de zolder boven de middenbeuk en het transept zijn bouwsporen zichtbaar van het oudere gewelf. Het had de vorm van een spitsbooggewelf en kwam wellicht op hetzelfde niveau dan het plafond boven het oksaal. Hier bleef een oud deel van het gewelf bewaard, twee consoles zijn zichtbaar achter de pijlers die het begin van de toren aanduiden. Op gelijke hoogte blijven ook twee dezelfde consoles bewaard tegen de westmuur van de toren. Wellicht werd het gewelf grotendeels weggebroken om het orgel te kunnen plaatsen. De consoles komen overeen met deze van het koor, en de koolbladkapitelen van de pijlers. Ze zijn waarschijnlijk nog zestiende-eeuws. De consoles in het vieringgewelf vertonen gelijkaardige kenmerken, en zijn waarschijnlijk in dezelfde bouwperiode te situeren.

De mortelsamenstelling voor de raaplaag van het gewelf uit 1874 moest bestaan uit vijf delen Doornikse kalk en vier delen magere zavel. Voor de toplaag moest kalk van Namen gebruikt worden. Het mengsel van de raaplagen moest gewapend worden met de nodige hoeveelheid hooi en bruin haar, terwijl men voor de toplaag enkel fijne witte haren mocht gebruiken. Het volledige gewelf met lijstwerk zou 5167 frank kosten.⁵³ De houten balken waarop de rinkelattjes werden aangebracht, zijn afleesbaar in het stucwerk.

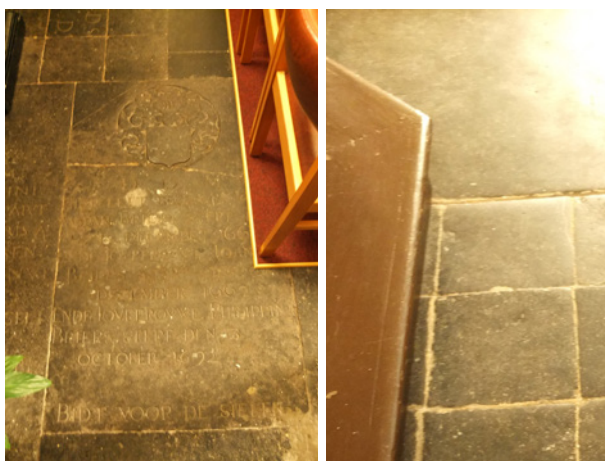
afb. 110: Nieuw gewelf boven de viering, op vier oude consoles

52 Rijksarchief Beveren, collectie kaarten en tekeningen, nrs. 1533-1534 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

53 Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1763 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

afb. 111: Later toegevoegd podium bedekt delen van de grafstenen

afb. 112: Grafzerken en vloertegels uit de negentiende eeuw

afb. 113: Oude natuurstenen tegels in de stookplaats

afb. 114: Gotische grafzerk onder de biechtstoel (noordtransept)

(2) Kerkvloer

De huidige kerkvloer werd aangelegd in 1833, in opdracht van pastoor Caeymaex om de kerk herop te waarderen. Helaas moesten hiervoor sommige oude grafzerken verdwijnen, dus vroeg hij eerst toestemming aan de parochianen. Vandaag zijn er nog veel grafzerken in de vloer te zien, maar deze liggen wellicht niet meer op hun oorspronkelijke plaats. De graven zijn van goeude burgers.

Een aantal van deze graven zijn pastoorsgraven. In de noorderdwarsbeuk liggen drie zerken van overleden pastoors die eens aan het hoofd stonden van de Sint-Lambertusparochie en één van een kapelaan. De graven dateren van 1655, 1669, 1717 en 1737. De andere graven dateren van de zeventiende en achttiende eeuw en zijn van secretarissen, jonkvrouwen, notarissen, een brouwer, hoofdman van de Sint-Christoffelgilde, deken van de Kruisbooggilde en andere hoogwaardigheidsbekleders. De oudste zerken liggen onder de biechtstoelen in de noorder- en zuiderdwarsbeuk en zijn aan het zicht onttrokken. Bij een aantal zerken is de tekst niet meer leesbaar en komen de ingelegde delen uit wit marmer los.

Er werd een podium aangebracht in de viering. De nieuwe toevoeging laat enkele grafstenen gedeeltelijk verdwijnen, maar werkt niet echt storend voor het kerkinterieur. De tapijtbekleding komt ook terug onder de stoelen, zowel in het schip als transept. Bijzonder mooi is dit niet, maar hierdoor blijven de oude vloer en grafstenen wel beschermd. Foto's van het KIK uit 1944 tonen aan dat er vroeger geen podium aanwezig was. Ter hoogte van de triomfboog is een trap aanwezig, de vloer van het koor loopt vermoedelijk nog onder het podium door tot aan deze traptrede.

In de gang van de middenbeuk zijn grote verwarmingsroosters zichtbaar. Op een aantal plaatsen zijn er nieuwe tegels te onderscheiden uit zwarte natuursteen. In de kruisbeuk is een vloer bewaard uit blauwe hardsteen, sommige tegels zijn afgewerkt met een frijnslag. De vloer van het koor is gelegd in een geometrisch patroon uit witte en zwarte marmertegels. De vloer loopt over in witmarmeren tredes voor het altaar, waarvoor een mozaïekvloer werd aangelegd. De vloer in het inkomportaal (west) werd vernieuwd, hier is enkel in de technische ruimte (verwarming) een oude vloer bewaard. Gezien de brede voegen werden deze kalksteentegels waarschijnlijk herlegd. Ze hebben een kleiner formaat dat deze van de kerk.

03.03.02 KOOR

Het koor is nog een oud deel van de kerk en wordt overwelfd met een gotisch kruisribgewelf op consoles, een element uit de zestiende eeuw.

De classicistische koorbanken met lambrisering en biechtstoelen in de transepten zijn vervaardigd in 1784 en werden in 1966 overgebracht vanuit de Sint-Laurentiuskerk van Wilmarsonk.⁵⁴ Delen van de oude koorbanken bleven op zolder bewaard, en werden tijdens de restauratie in de jaren zeventig van de twintigste eeuw onder het oksaal geplaatst.

De vloer bestaat uit witte en zwarte marmeren tegels, gelegd in geometrisch patroon. Veel van de tegels is niet zichtbaar, door de toevoeging van tapijten.

Achter het altaar is een toegang naar een grafkelder. De toegang is afgesloten met een grote steen, die niet verplaatst kan worden zonder machinale hulp.

Aan de sacristiedeur hangt een oud muurklokje uit brons met loden klepel. Het hangt hier sinds 1967. Het klokje heeft het opschrift "Vox Dei" en "Fecit 1620". Het werd in 1620 gemaakt.

⁵⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11370> (04-09-2017).

Het orgel dat in 1619 door de Ekerse schepen Cornelis Aerts aan de kerk geschonken werd, ging helaas tijdens de brand van 1683 in de vlammen op. Ook het doksaal had tijdens de brand veel te lijden. Het waardevolle orgel uit 1619 werd vervaardigd door Balthazar Rutgeers, broer van bekende Vlaamse orgelbouwer Gillis Brebos. In 1711 begon men aan de bouw van een nieuw doksaal, een werk dat werd afgerond in 1715. Het nieuwe orgel werd in 1711 besteld bij befaamde orgelbouwer Jan Baptiste Forceville. Forceville maakte tevens orgels voor onder andere de Antwerpse Sint-Jacobs- en Sint-Pauluskerk en de Brusselse Sint-Michiels- en Sint-Goedelekathedraal.⁵⁵ Er zijn duidelijke stilistische overeenkomsten zichtbaar. (afb. 118) (afb. 119)

Het orgel, gemaakt in Lokeren, werd per schip naar Antwerpen gevaren, het kwam aan op 30 juni 1717 en werd vanaf daar verder naar Ekeren gebracht. Het nieuwe orgel bracht veel kosten met zich mee, in de kerkrekeningen zijn tal van posten over het orgel terug te vinden.⁵⁶ De orgelkast werd vervaardigd door J.C. De Cock. Het originele contract met dispositie werd op heden niet teruggevonden, maar verschillende redenen wijzen erop dat het ging om een instrument met hoofdwerk en rugwerk.⁵⁷ Wat wel bewaard bleef is de ontwerptekening van De Cock, het werk wordt bewaard in het Prentenkabinet te Antwerpen.⁵⁸ (afb. 115) Aan de orgelkast en de bijhorende afwerking van het portaal werd vandaag nagenoeg niets veranderd.

Tussen 1843 en 1844 werd het hoogzaal vergroot, de vier marmeren ionische kolommen werden aangebracht om het geheel te ondersteunen. Op dat ogenblik werd het orgel de eerste maal verbouwd door Th. Smet en Vermeersch. Hij wijzigde de dispositie en voorzag het instrument van een aangehangen pedaal. Het orgel beschikte dan over een hoofdwerk, rugwerk en aangehangen pedaal. Een tweede transformatie vond in 1880 plaats, uitgevoerd door P. Stevens-Vermeersch. Het instrument kreeg toen een behoorlijk romantisch karakter. Het rugwerk werd loos en men plaatste een zwelwerk achter het groot orgel. Verder werd het orgel voorzien van een vrij pedaal met vier registers. In 1965 transformeerde men het instrument voor het laatst. De firma Aerts en Castrel bouwde een nieuw rugwerk in de bestaande kast een nieuwe - jammer genoeg - vrijstaande speeltafel. De speeltractuur bleef gelukkige grotendeels mechanisch en de registertractuur werd elektrisch gemaakt. Het resultaat is een compromis-orgel met rugwerk, hoofdwerk, zwelwerk en pedaal, dat zeer veel historisch en waardevol materiaal bevat.⁵⁹

Van juni tot september 2001 werd het orgel gerenoveerd door orgelbouwbedrijf De Munck uit Sint-Niklaas. De toestand uit 1965 werd volledig geoptimaliseerd en het overgrote deel van de werken bestond eruit het groot orgel (de pijpen van het tweede klavier, ca. 850 pijpen) te renoveren. Slecht vakwerk in 1965 en gebrekkig onderhoud brachten de pijpen en windlade van het groot orgel behoorlijk in verval. De originele windlade van Forceville en nog acht Forceville-registers verder laten vervallen was onverantwoord. Ook werden alle pijpen van het pedaalklavier opnieuw geïntoneerd, de motor en aanzuiging verplaatst en de mechaniek in orgel en speeltafel bijgeregeld. Tenslotte werd het orgel met zijn 2200 pijpen integraal gestemd. De uitgevoerde werken waren dus geen restauratie. Een restauratie van het orgel zou het instrument terugbrengen naar zijn oorspronkelijke staat uit 1711, een werk dat vanzelfsprekend veel langer zou duren en veel ingrijpender zou zijn. De uitgevoerde werken waren instandhoudingswerken en laten de mogelijkheid de restauratie in de toekomst volledig uit te voeren.⁶⁰

Toen het orgel geplaatst werd heeft men een muur gemetst in de toren, de ruimte op het oksaal was aanvankelijk open. Dit is nog zichtbaar aan bouwsporen van een vroeger gewelf. Hierdoor is het venster van de westgevel van de toren vandaag enkel zichtbaar in de dienstruimte achter de toren, in plaats van in de kerk. Dit in tegenstelling tot de andere Forceville-orgels in Antwerpen, waar het westvenster met maaswerk boven het orgel uitkomt en het oksaal verlicht. In 1911 werden plannen gemaakt voor een aanpassing van het hoogkoor. Het oude gewelf waarvan vandaag enkel bouwsporen bewaard blijven, zou hersteld worden. De tussenmuur wou men uitbreken, om zo het raam terug zichtbaar te maken. Wat men met het orgel zou doen wordt op de plannen niet duidelijk, het orgel is nergens getekend. De verbouwing van het hoogkoor werd

55 <http://www.orgelkeren.be/geschiedenisforcevilleorgel.html> (29-05-2017)

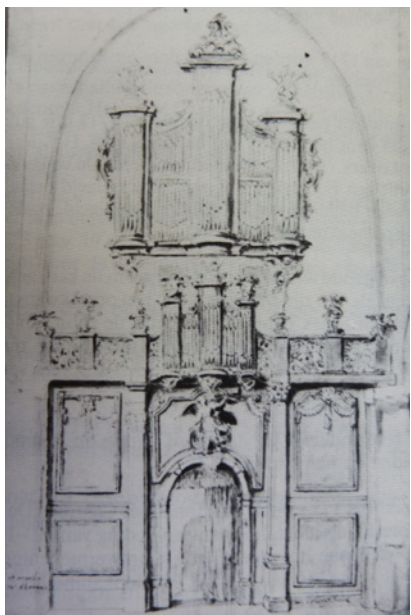
56 S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 41

57 <http://www.orgelkeren.be/geschiedenisforcevilleorgel.html> (29-05-2017)

58 J. Philips, 'De wording van het Forceville-orgel te Ekeren', in: *Heemkring Ekeren, Jaarboek 1*, 1983, p. 66

59 <http://www.orgelkeren.be/geschiedenisforcevilleorgel.html> (29-05-2017)

60 <http://www.orgelkeren.be/geschiedenisforcevilleorgel.html> (29-05-2017)

afb. 115: Ontwerptekening van het orgel, J.C. De Cock ©Prentenkabinet

afb. 116: Het Forceville-orgel in 1977 ©KIK

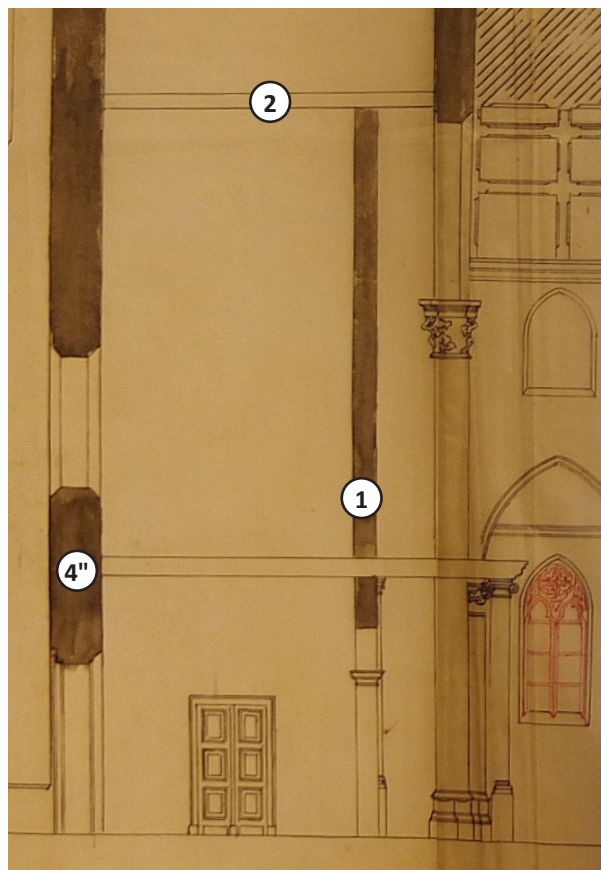
afb. 117: Het Forceville-orgel in 2017, delen van het gestoelte recent verplaatst

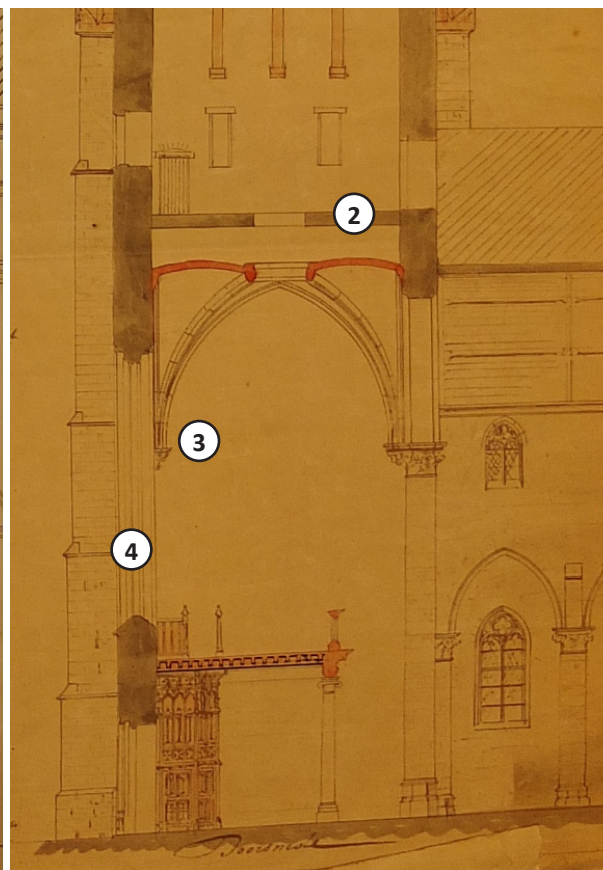
afb. 118: Forceville in de Sint-Jacobskerk Antwerpen ©Belgiumview

afb. 119: Forceville in de Sint-Pauluskerk Antwerpen ©N. De Troyer

afb. 120: Bestaande toestand oksaal, 1887 ©Rijksarchief

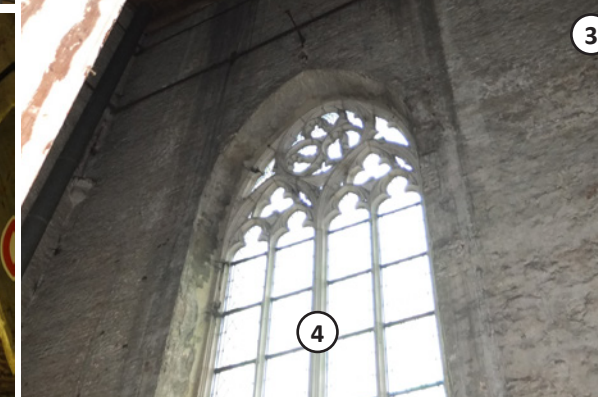
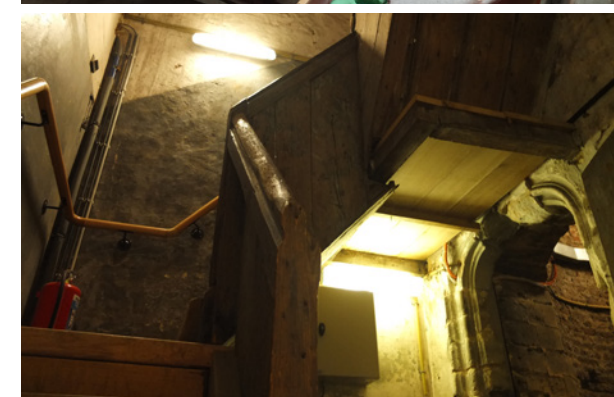

afb. 121: Ontwerp nieuw oksaal, arch. Gife, 1911 ©Rijksarchief

omwille van de waarde van het oksaal en orgel tegengehouden door de Koninklijke Commissie van Monumenten: '[...] cette proposition rencontre des objections très-fondées parce que le jubé et le buffet d'orgue forment un ensemble très-intéressant qu'il serait regrettable de voir modifier.'⁶¹ Hierdoor blijft vandaag de toestand uit 1843 bewaard. Ook de neoclassicistische pilasters, inkomdeur en muurverdelingen bleven bewaard. Tijdens de restauratie uit 1970-1980 heeft men de overschot van het koorgestoelte (afkomstig uit de kerk van Wilmarsdonk) onder het oksaal aangebracht. Dit stond hier oorspronkelijk niet, maar is ook niet storend. De twee beelden die op de foto van het KIK uit 1977 zichtbaar zijn, stonden aanvankelijk links en rechts van het altaar, waar ze vandaag werden teruggeplaatst.

Een werk dat in 1911 wel werd uitgevoerd was het vergroten van het westraam, dit gebeurde aan de hand van bouwsporen. Hierdoor kwam het raam wel lager uit dan de verdiepingsvloer van het oksaal.

1 later toegevoegde muur 2 verdiepingsvloer toren 3 consoles koolblad 4 oorspronkelijk venster 4'' vergroting 1911 adhv bouwspoor

afb. 123: Trap naar het oksaal (links) en torentrap (rechts)

61 Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1770 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

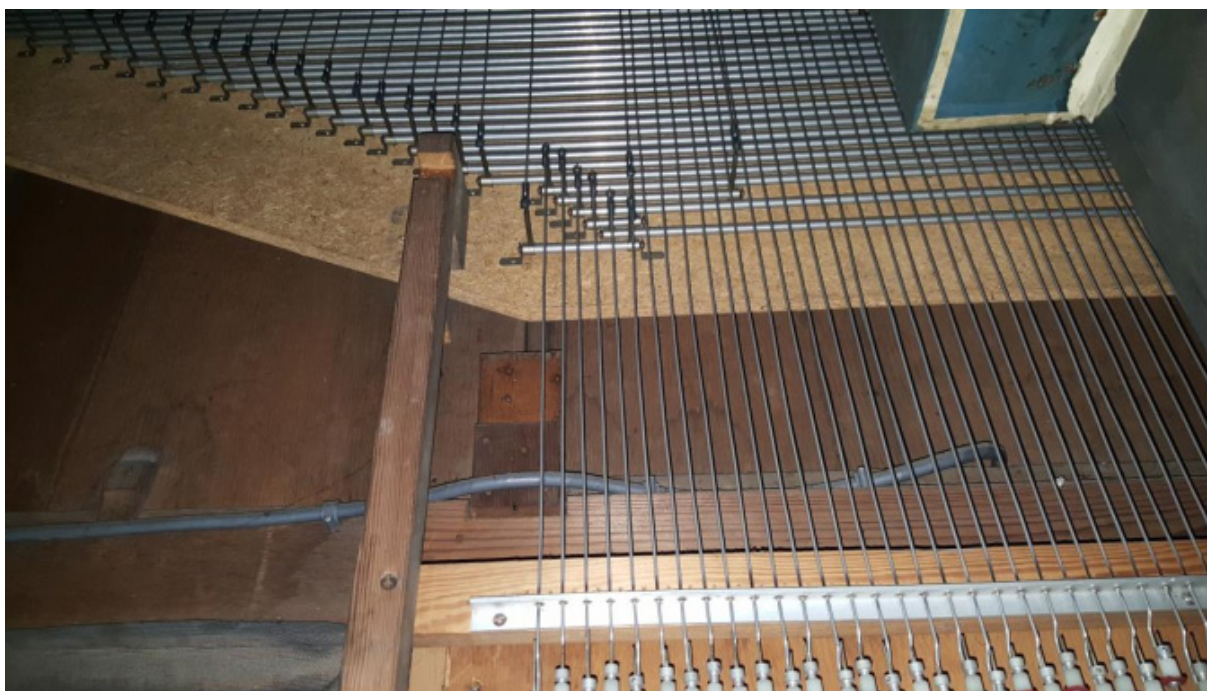
afb. 122: Ruimte achter het orgel in de toren

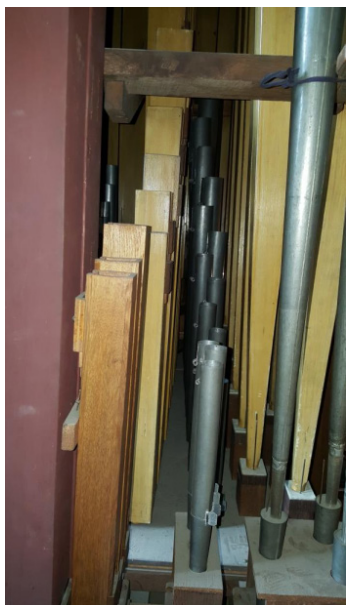
afb. 124: Pedaalwindlade ©G. Schumacher

afb. 125: Binnenzicht speeltafel, aluminium tractuur ©G. Schumacher

afb. 126: Wellenbord hoofdwerk, aluminiumelementen op een niet duurzame vezelplaat ©G. Schumacher

afb. 127: Pedaalwindladen ©G. Schumacher

afb. 128: Pijpwerk hoofdwerk ©G. Schumacher

Om zo volledig mogelijk te zijn, werd het orgel onderzocht door orgelbouwer en restaurator Guido Schumacher op 20 september 2017. Het volledige verslag werd als bijlage toegevoegd aan dit beheersplan. (zie bijlage 08.04 Onderzoek orgel G. Schumacher) Als conclusie werd gesteld dat het orgel een vrij typisch voorbeeld is van de orgelbouw uit de jaren zestig van de twintigste eeuw, waar historisch en waardevolle elementen van een orgel vaak min of meer als gewoon recuperatiemateriaal beschouwd werden, om in een nieuw - meestal neobarok - concept te integreren. **Het bestaande concept zoals dit vandaag bewaard bleef, is noch muzikaal noch technisch homogeen en tevredenstellend.** Er gebeurden verschillende onlogische ingrepen, zoals bijvoorbeeld het gebruik van twee verschillende tractuursystemen voor het hoofdwerk. Bovendien werden nogal wat materialen gebruikt die niet duurzaam zijn en niet passen bij een historische waardevol orgel, denken we aan vezelplaten, aluminiumdraden, ijzeren abstracten en de elektrische registertractuur heeft evenwel een bepaalde levensduur die ten einde loopt.

Een volledige restauratie wordt nodig geacht, waarbij twee grote opties mogelijk zijn: de reconstructie van een Forceville-orgel, met twee manualen omdat de kasten nog vrij origineel zijn en een aantal belangrijke onderdelen, vooral op het hoofdwerk. Of de reconstructie van de vermoedelijke toestand van Stevens-Vermeersch met twee manualen en pedaal waarin al het historisch waardevol materiaal geïntegreerd kan worden.

De beslissing om een echte restauratie te laten uitvoeren zou het best binnen de komende vijf à tien jaar genomen worden, aangezien over tien à vijftien jaar toch een aantal grote werken aan het orgel nodig zijn. Als men deze grote werken uitvoert, kan men onnodige herstellingen doen indien men later toch over zou gaan tot een volledige restauratie. De volgende werken kan men de komende jaren verwachten: onderhoudswerken aan de speeltafel, aangezien de elektrische elementen niet zo duurzaam zijn. Hetzelfde geldt voor de tractuur, hierbij is ook te verwachten dat de ijzeren abstracten de komende tien jaar vervangen moeten worden. De ledere onderdelen van de windbalg zouden ook binnen tien à vijftien jaar vervangen moeten worden. Om het orgel degelijk te kunnen onderhouden en stemmen is het wenselijk dat al het pijpwerk stofvrij is. Een volledige kuisbeurt is, afhankelijk van de vervuiling, elke vijftien à twintig jaar nodig. Het is onbekend wanneer de laatste schoonmaakbeurt plaatsvond. Onderhoudswerken aan de kast en windladen zijn niet noodzakelijk.

afb. 129: Cornet, grotendeels van Forceville ©G. Schumacher

afb. 130: Toegangsdeur naar de noordelijke sacristie

afb. 131: Deur zuidelijke sacristie, duimen oudere deur

afb. 132: Vloer uit 1726 in het voorste deel van de sacristie met gaaf bewaarde jaarsteen

afb. 133: Tongewelf

afb. 134: Deur naar het achterste gedeelte sacristie

afb. 135: Kastenwand en later toegevoegde vloer

afb. 136: Vergelijking ribben gewelf noordelijke (links) en zuidelijke sacristie (rechts)

afb. 137: Sacristiebel uit 1620

03.03.04 SACRISTIE

(1) Noordelijke sacristie

Deze sacristie bestaat uit twee delen, die apart gebouwd werden vóór 1663. Het eerste deel staat in verbinding met het koor, met een deur die wellicht omstreeks 1911 werd aangepast. De toegangsdeuren zijn voor beide sacristieën identiek. Dit deel werd met een tongewelf overspannen en heeft een nog oude vloer. De tekst AO - LM 1726 werd in een tegel gehouwen, LM zijn vermoedelijk initialen van de vakman. De sacristie is hoe dan ook ouder dan de vloer, mogelijk blijft een oudere vloer bewaard onder de huidige vloer. Het gaat over tegels uit blauwe hardsteen en enkele tegels uit Gobertangesteent. Het toilet en keukentje is recent. Ook de muurkast is wellicht twintigste-eeuws.

Het tweede gedeelte van de sacristie is bereikbaar via een getoogde deur. Dit deel werd overwelfd met een kruisgewelf zonder sluitsteen. De ribben van het gewelf lijken redelijk recent te zijn gerenoveerd. Mogelijk heeft men ze overpleisterd om beschadigingen weg te werken. Boven de deur werd een houten tussenvloertje aangebracht, recent hout. De vloer is afgewerkt met een plankenvloer.

(2) Zuidelijke sacristie

Deze sacristie is via een deur te bereiken, gelijk aan deze van de noordelijke sacristie. In de dagkant van de oude deuropening zijn nog twee grote duimen bewaard, relictten van de vroegere deur met duimgehengen. Rechts van de sacristiedeur hangt een oud klokje, waarop in het Latijn geschreven staat dat het werd vervaardigd in 1620 ('fecit 1620'). Aan de binnenzijde van de sacristie hangt hier de lavabo. De zuidelijke sacristie bestaat ook uit twee delen, waarvan het oudste deel zeer oud is en het nieuwe deel gebouwd werd in 1872. Beide delen zijn duidelijk rijkelijker uitgewerkt en dienden voor het voorbereiden van de eredienst, het omkleden en het opbergen van kerkelijk textiel. Vandaar dat er meer zorg aan de inrichting ervan werd besteed. Het eerste deel van de sacristie is overwelfd met een kruisribgewelf met gedecoreerde sluitsteen met koolbladmotieven. De doorgang tussen de twee sacristieën was vroeger een spitsboogvenster in de oorspronkelijke buitenmuur. Het bestek uit 1872 schreef voor dat het muurdeel onder het venster moest worden uitgebroken om een deuropening te maken.

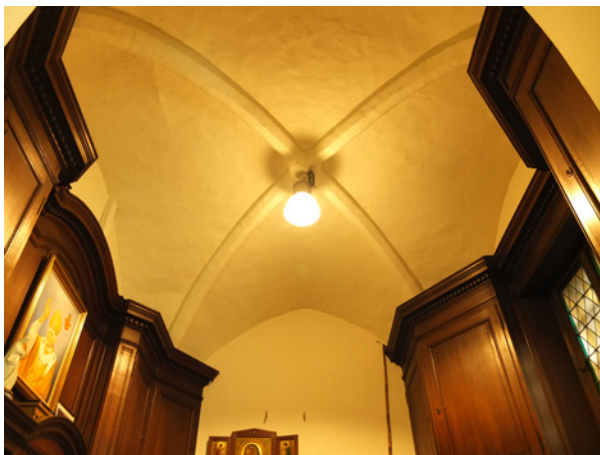
Het bestek uit 1872 schreef voor dat al het schrijnwerk uitgevoerd moest worden in inlands eikenhout. Het portaal van de sacristie moest gevloerd worden met stenen in zwarte marmer uit Basècles, de keldervloer zou afgewerkt worden met rode plavuizen uit Boom. De kelder en zolder van de sacristie zijn toegankelijk via de twee oorspronkelijke eikenhouten deuren in de tweede sacristie. Ze konden tijdens de opmaak van dit beheersplan niet bezocht worden, omdat niemand over de juiste sleutel beschikte. De zolder van de sacristie zou de bewaarplaats zijn van waardevol kerkelijk textiel.

afb. 138: Foto's van het eerste deel van de zuidelijke sacristie

afb. 139: Bakstenen gewelf uit 1872

afb. 140: Gewelf oudste deel, vermoedelijk zestiende eeuw

afb. 141: Buitendeur

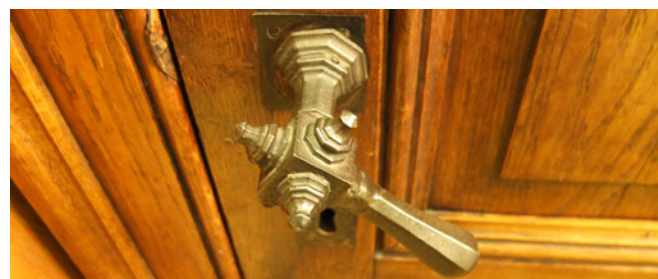
afb. 142: Eikenhouten inbouwkast

afb. 143: Lavabo

afb. 144: Deuren naar zolder en portaal uit 1872

afb. 145: Oorspronkelijke deurklink

afb. 146: Vloer in het inkomportaal, buitendeur met taatsscharnieren

De vloer van de nieuwe sacristie en de hele verdieping moesten gevloerd worden met grenen planken van 23 millimeter dikte en ten minste 20 centimeter breedte. De vloer was afgewerkt met houten plinten van 10 centimeter hoog. Vandaag is de vloer bedekt met linoleum. Het nieuwe gedeelte van de sacristie werd met een bakstenen gewelf overspannen. De ribben zijn uitgevoerd in witte natuursteen.

03.03.05 INKOMPORTAAL 1871

Het inkomportaal blijft heel goed bewaard; Het werd vanaf de bouw afgewerkt met een stucwerkplafond in lichte spitsboog, in tegenstelling tot het tongewelf van de kerk. De deur werd in 1871 vervaardigd. Of het wijwatervat toen werd toegevoegd is niet meteen duidelijk, het kan ook ouder zijn, aangezien op deze plaats steeds een portaal aanwezig was.

Later heeft men een tochtsas toegevoegd, waardoor de ruimtelijkheid van het portaal voor een groot deel verloren ging.

afb. 147: Plan arch. Gife, 1871 ©Rijksarch.

afb. 148: Toegang tot het portaal

afb. 149: Binnenzijde van de tochtsas

afb. 150: Gewelf uit 1871, met later toegevoegd volume voor de tochtsas

afb. 151: Zuil van het hekwerk (exterieur)

afb. 154: Tabernakel in het koor

afb. 155: Drie foto's van het hoofdaltaar en mozaïekvloer ervoor

afb. 152: Het Onze-Lieve-Vrouwaltaar

afb. 153: Sint-Lucia-altaar

03.03.06 VAST KERKELIJK MEUBILAIR

Aangezien de kerk meermaals aan verschillende branden en andere verwoestende zaken werd blootgesteld, blijft van het gotische interieur, maar ook van de latere inrichtingen uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw weinig bewaard. De meeste interieurelementen, in het bijzonder het kerkelijk meubilair, zijn negentiende-eeuws.

(1) Tabernakel

Het oudste kunstwerk in de Sint-Lambertuskerk is het oude tabernakel, gotisch van conceptie, dat ingewerkt is in de noordermuur van de absis ter hoogte van het altaar. Men heeft niet kunnen achterhalen van wanneer het dateert, maar een dergelijk tabernakel wijst op een betrekkelijk hoge ouderdom van de kerk, dus eveneens van het kunstwerk zelf. De wandnis zou een zogenaamd *armariolum* kunnen zijn, een middeleeuwse wandnis waarin het Heilige Sacrament werd bewaard.⁶²

(2) Hoofdaltaar

Het oude hoofdaltaar werd geplaatst in 1612, maar had tijdens de verschillende kerkrampen veel geleden en moest worden vernieuwd. Het nieuwe altaar werd door pastoor Caeymaex besteld bij Petrus Paulus De Meyer uit Turnhout, hij zou het nieuwe altaar uitvoeren naar een ontwerp van Edgard Dujardin, kunstschilder te Antwerpen. Het altaar werd uitgevoerd in wit marmer van de eerste kwaliteit. Er werd gevraagd bijzonder veel aandacht te besteden aan het beeldhouwwerk van het altaar. Het geheel staat op drie treden. Het bestaat uit een tombe waarop de tafel, die door consoles wordt geschraagd. Bovenop en aan de achterkant van de tafel staan links en rechts van het tabernakel, de kaarsenbanken.

Achter het altaar werd een decoratieve wand aangebracht, zwart van kleur waarin in wit marmer de 'kinnekens' oplichten. Ieder van deze figuurtjes draagt een eigen attribuut. Op het antependium bemerkt men een centraal medaillon waarin een Christushoofd is gebeeldhouwd. Dit medaillon wordt gedragen door twee engeltjes, die al het ware ieder voor zich en links en rechts van de Christusfiguur, op een voluut zitten. De blikvanger van het altaar is de kluis, waarin het draaibaar tabernakel gevat is. Rijk gebeeldhouwd is zij bekroond met een sierlijk koepeltje waarop de Pelikaan, zijn kroost voedend, Christus in zijn Heilig Sacrament symboliseert. Op de kroonlijst onderaan het koepeltje worden de symbolen van de Evangelisten afgebeeld: de Engel, de Stier, de Arend en de Leeuw. De deur van het tabernakel kan als expositietroon gebruikt worden en vertoont het tafereel van de Emmaüsgangers. Dit beitelde De Meyer daar op verzoek van pastoor Caeymaex.

(3) Zijaltaren

Vier zijaltaren werden in 1833 door pastoor Caeymaex verwijderd. Ze stonden twee aan twee in de dwarsbeuken, twee ervan waren altaren van de gilden. Ze werden door twee nieuwe altaren vervangen, één in iedere dwarsbeuk. In de linkerdwarsbeuk werd een Onze-Lieve-Vrouw-altaar geplaatst. In de rechter een Sint-Lucia-altaar, dat vandaag het Heilig-Hart-altaar is.⁶³ De twee negentiende-eeuwse altaren zijn gemaakt in een neo-barokstijl, ze kregen een mooie bekroning. Het KIK heeft foto's van de altaren uit 1943 en 1971. De situatie verschilt niet met deze van vandaag, behalve enkele latere toegevoegde belettering, die tijdens de restauratie werd verwijderd.

Onze-Lieve-Vrouw-altaar

Bij dit altaar kunnen we de Drie-eenheid herkennen: God de Vader, de Duif in een barokke stralenbundel en hier bovenop het Kruis. Engeltjes dragen attributen die wijzen op de verering van de Heilige Maagd. Aan de linkerzijde zien we een egeltje dat een rozenkrans toont, een ander engeltje draagt een scapulier. Rechts dragen twee putti een zon en een maan, symbolen die in de iconografie een betekenis dragen. De zon is symbool voor Christus, daar hij met zijn leer de wereld heeft verlicht en ze tevens verwarmt met zijn liefdegebod. De maan symboliseert Maria, die na Christus, de zon, de hoogste heiligheid is. Het altaar is opgevat als portiekaltaar, twee Korinthische zuilen schragen de hemel.

⁶² S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, p. 34

⁶³ S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, p. 43

afb. 156: Het koorgestoelte uit Wilmarsdonk

afb. 157: Het oude gestoelte in 1944 ©KIK

afb. 158: Relict van het oude gestoelte onder het oksaal, 2017

afb. 159: De oude biechtstoel, 1977 ©KIK (links) en 2017 (rechts)

afb. 160: R. Steenmeijer 1978 ©DAN

In de altaartombe bemerkt men een medaillon waarin de Ark van het Verbond wordt verbeeld. In de centrale nis op het altaar staat het Mariabeeld, dat in 1838 werd aangekocht bij beeldhouwer Van Hool. Links staat het beeld van Sint-Jozef met het Kind, rechts Sint-Jan Evangelist. Beide beelden zijn het werk van Hendrik Peeters.

Sint-Lucia-altaar

Het Lucia-altaar werd soberder vorm gegeven. Christus wordt aan weerszijden geflankeerd door een knielende cherubijn. Dit weerspiegelt de dood van Lucia, ze stierf uit liefde tot de Heer. Dit altaar werd net zoals het linkse altaar van twee zuilen voorzien die de hemel schragen. De altaartombe wordt hier gesierd met een medaillon met lauwerkrans, een zwaard en een palm, de attributen van een martelares. Eveneens in 1838 kocht men bij Jaak Jan Van der Neer een beeld van Sint-Lucia. Het werd toen geplaatst op het nieuwe altaar, in 1924 moest het plaats ruimen voor het Heilig-Hartbeeld. Lucia werd toen vooraan het hoogkoor geplaatst, rechts van de kerkganger. Op het Heilig-Hart-altaar staan links Sint-Jan-Berchmans en rechts Sint-Stalislus Kostka. Deze beide Jezuïeten, jong gestorven, zijn de patroons van de studerende jeugd. Men vermoedt dat de beelden in 1838 gemaakt werden door H. Peeters.⁶⁴

Wie de twee altaren maakte is nog niet bekend. Ze werden in 1836 voor de eerste maal in marmerimitaties geschilderd. In 1840 gebeurde dit nogmaals voor het altaar van Sint-Lucia.

(4) Koorgestoelte uit Wilmarsdonk

Het kerkgestoelte bovenop het hoogkoor is afkomstig uit de kerk van Wilmarsdonk. Het dateert van 1784 en werd in 1966 naar de Sint-Lambertuskerk overgebracht.⁶⁵ Hiervoor stond er een ander koorgestoelte. In 1966 was het nog iets langer, tijdens de restauratie werd het aan de rechterzijde ingekort, omdat het tabernakel anders helemaal uit het zicht verdween. Er werden twee panelen weggenomen en het verstek van de lijst werd hersteld. (afb. 160)

(5) Oud koorgestoelte

Een gedeelte van het oude koorgestoelte werd tijdens de laatste restauratiefase teruggevonden in een berplaats. Toen bleek dat het zich nog in goede staat bevond en het meubel tevens vrij waardevol is, heeft men het gerestaureerd en tegen de muur onder het hoogzaal geplaatst, waar het nu nog staat.⁶⁶ De (neo)-gotische bekroning is verdwenen.

(6) Biechtstoelen en lambrisering

Biechtstoel noorderzijbeuk

In de noorderzijbeuk staat een biechtstoel, die nog uit de zeventiende eeuw bewaard bleef. Het meubel werd vervaardigd door Artus Quellin de Jonge in 1668. De biechtstoel is van het open type, waarvan de lambrisering bekroond werd met een gebroken kroonlijst. Hieronder zijn festoenen met in het midden een putti-kopje uitgesneden. De kunstenaar bracht in de rugbeschotten, links en rechts van de middencel, twee medaillons aan. Links beeldt het medaillon een boetevaardig man (Sint-Petrus) uit, rechts een wenende vrouw (Maria Magdalena). Aan de voorkant van dezelfde cel staan twee engelen, ze zijn getooid met rijk gedrapeerde kleding. Ze dragen de lijdenswerktuigen de doornenkroon, geselroede, hamer, knijptang en spons. Aan weerszijden van de biechtstoel zijn getorste kolommen met bloemenslingers uitgesneden, ze worden bekroond

64 S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 45

65 S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 43

66 G. Johnson, 'De restauratie van een historisch gebouw - Een blik achter de schermen' in: *Jaarboek 3 Heemkring Ekeren*, 1985, p. 21

afb. 161: Biechtstoel met bijhorende lambrisering, aan beide zijden van het transept

afb. 162: Aanzichten van de preekstoel

afb. 163: De oude communiebank werd verwerkt in het altaar

met een Korinthisch kapiteel.⁶⁷ Dergelijke getorste zuilen worden Salomonszuilen genoemd, een bekend voorbeeld kan men vinden in het altaarbaldakijn van Gianlorenzo Bernini, in de Sint-Pietersbasiliek te Rome. Het werd vervaardigd tussen 1624 en 1633 en leverde veel inspiratie voor bouwmeesters en kunstenaars werkzaam in de Barok.

De overige oude biechtstoelen werden door pastoor Caeymaex opgeruimd omstreeks 1840. Eén van deze biechtstoelen is deze die vandaag in de noorderzijbeuk staat, hij werd hier teruggeplaatst door de pastoor. Tevens belastte hij P. Dieltiens uit Grobbendonk met de opdracht twee nieuwe biechtstoelen voor het transept te maken en de muren te voorzien van *boiseeringen*, de lambrisering die vandaag bewaard bleef.⁶⁸

(7) Preekstoel

De preekstoel is één van de zeventiende-eeuwse kerkmeubels die men warempel uit de brand heeft kunnen redden. Hoe men het gevaarte indertijd zo snel heeft kunnen verplaatsten in niet duidelijk. Algemeen wordt aanvaard dat de preekstoel ook de Artus Quellin de Jonge werd gemaakt. In de kerkrekeningen is echter alleen de naam van schrijnwerker Petrus Adriaenssen terug te vinden. Men veronderstelt dat deze man het werk aannam maar dat het hij het beeldhouwwerk uitbesteedde aan Artus. Volgens de rekeningen zou de preekstoel gemaakt zijn in de jaren 1680. De preekstoel is samengesteld uit een voetstuk, een kuip, de trap en het klankbord of baldakijn. De kuip rust op een voetstuk dat bestaat uit een zware middenstijl voorzien van vier voluten en drie grote beelden. De voluten zijn met een schelpmotief versierd en worden ondersteund door fijn uitgesneden acanthusbladeren. De drie beelden stellen de drie Goddelijke deugden voor. Het Geloof, met kruis en kelk; Hoop met het anker en tenslotte Liefde, met een vlammeend hart en bloemenkrans. De beelden zijn kenmerkend voor de late barok, we zien relatief slanke lichamen met kleine hoofden, het contrast in de plooierval van de gewaden en de hartstochtelijke verrukking die van de gezichten straalt.⁶⁹

De kuip is een achthoek met ongelijke zijde, de kunstenaar bekwaam zo drie grote vlakken en ruimte voor drie grote cartouches. Eén vlak was voorbehouden voor de trap. De consoles worden met elkaar verbonden door sierlijke festoenen, die over de hoeken heen lopen. Putti-hoofdjes met uitgespreide vleugels zorgden voor bijkomende versiering. Aan de onderzijde van de kuif is rolwerk met schelpmotieven aangebracht.

Op de kuip worden drie van de vier eerste Westerse kerkleraars en de vier Evangelisten afgebeeld. We kunnen paus Gregorius de Grote, de Heilige Ambrosius en de Heilige Hiëronymus onderscheiden. Voor de vierde kerkleer was blijkbaar geen plaats meer. Of is hij voorgesteld op het houten beschot tussen de kuip en het klankbord? We denken hierbij eerder aan de patroonheilige Sint-Lambertus. Het klankbord heeft grote afmetingen in vergelijking met de kuip, dit deed men om de stem van de priester in de kerk te doen weerklinken. Maar het is ook mogelijk dat men de preekstoel uit de brand van 1683 heeft kunnen redden en het klankbord in de brand heeft moeten laten. Kerkrekeningen tonen aan dat het klankbord twintig jaar na de preekstoel werd gemaakt door de schrijnwerker Sebastiaan Celdermans, beeldhouwer Louis Willemssens ontving in 1701 75 gulden voor het 'snyden van de sieraeten vanden hemel vanden preekstoel'. Het achthoekig klankbord vertoont een fries met guirlandes en bloemen en bovenop als versiering zeer mooie schilden met putti-kopjes. De schilden zijn met festoenen gekoppeld aan siervazen. Een vergulde toorts in iedere van deze vazen verzinnebeeldt het 'licht des geloofs'. Onderaan het klankbord is de bekend duif te zien in een barokke stralenkrans, het symbool van de Heilige Geest. De hierboven gemelde toortsen en stralenkrans werden in 1821 verguld.⁷⁰

In de noorderdwarsbeuk, links van de biechtstoel, werden in de lambrisering plakkaten aangebracht. Twee daarvan stellen de heilige Petrus en de heilige Marcus voor. Men vermoedt dat het werken zijn van Artus Quellin de Jonge. Ze zouden afkomstig zijn van een oud kerkgestoelte, in 1670 geplaatst en gemaakt door Jan van Meerbeek met Quellinus als 'beltsnyder'.⁷¹

67 S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, p. 34

68 S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, p. 45

69 S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, pp. 35-38

70 S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, p. 40

71 S. De Meyer, *o.c.*, Ekeren, 1981, p. 41

afb. 164: H. Paulus, 2017

afb. 165: H. Paulus, 1971 ©KIK

afb. 166: H. Petrus apostel

afb. 167: H. Petrus, 1977 ©KIK

afb. 168: Verschillende delen van de kruisweg

afb. 171: Luchter in het transept

afb. 170: De Godslamp in 1944 en in 2017, twee verschillende

(8) Communiebank/altaartafel

De communiebank werd door de gelovigen geschonken aan de kerk bij het jubileum van pastoor-deken Louis De Coster, hij was vijftig jaar priester. In 1977 liet pastoor Derdin er de nieuwe altaartafel van maken. Het werk werd indertijd uitgevoerd door Georges Johnson. In het beeldhouwwerk van deze tafel, met mooie voluten en festoenen, herkent men vier symbolen, die allen verwijzen naar Christus. Aan de voorzijde is links de kelk met hostie afgebeeld, symbool van het priesterschap van de Heer, rechts een kruis met hart omwikkeld met een doornenkroon, verwijzend naar het lijden en de passie. Op de zijpanelen is het Lam en een Koningkroon te zien.⁷² Dat de communiebank tot altaartafel werd omgebouwd heeft wellicht te maken met de ingang van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965), waarin beslist werd de communie niet langer aan de communiebank te bedelen en de handcommunie inging.

(9) Lezenaars met bustes van Petrus en Paulus

Twee lezenaars met half-reliëfs van de apostelen Petrus en Paulus. Ze werden vervaardigd in de eerste helft van de negentiende eeuw uit eikenhout. De reliëfs zelf zijn vervaardigd in 1670 door Arthus Quellin de Jonghe.

(10) Kruisweg

De kruisweg werd ingezegend in 1875, wie hem maakte en aan de kerk leverde is niet bekend. Tijdens de schilderwerken in het midden van de twintigste eeuw werden ze in 'zandsteenkleur' geschilderd. Dit staat zo omschreven in het bestek, bewaard in het Rijksarchief van Beveren. Oude foto's van de kerk laten duidelijk een lijst zien in een andere kleur geschilderd dan het reliëf.⁷³

(11) Godslampen

Links en rechts van het hoofdaltaar hangt een godslamp. De twee lampen zijn hetzelfde, ze werden vervaardigd omstreeks 1780. Ze zijn al zichtbaar op foto's van het KIK uit 1944 en hangen vandaag nog altijd op dezelfde plaats. De godslampen op de foto van het KIK zijn wel andere dan deze die er in 2017 hangen. De kerk heeft verschillende godslampen, waar de andere lampen bewaard worden is onbekend.

(12) Luchters

In het transept hangen twee smeedijzeren luchters. Ze zijn bijzonder mooi, maar er kon geen verdere informatie over worden teruggevonden.

(13) Wijwatervaten

Aan beide inkomdeuren is een wijwatervat aangebracht.

(14) Obiit

Een obiit is een rouwbord met naam, titel en wapenschild van een prominente overledenen, ze worden ook wel cartels of blazoenen genoemd. Hierop wordt de geboorte- en sterfdatum van de persoon vermeld. Ze gaan terug naar een middeleeuwse traditie. In de Sint-Lambertuskerk werden ze tegen de noorder- en zuiderdwarsbeuk gehangen, de meesten exemplaren dateren uit de negentiende eeuw.

⁷² S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 46

⁷³ Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1783 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

afb. 173: Obiits in het zuidtransept

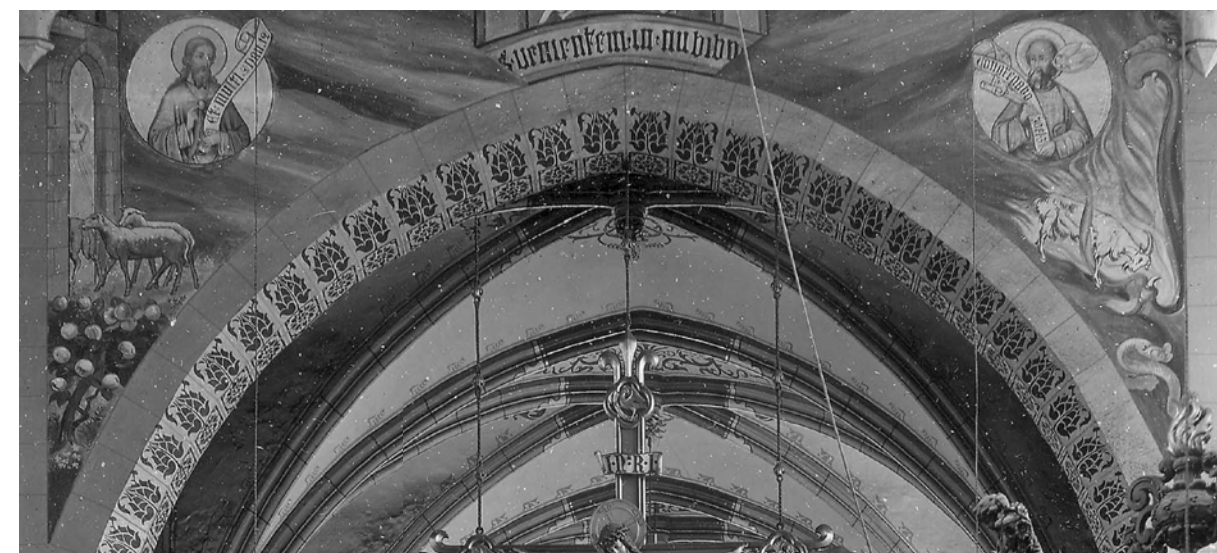
afb. 172: Foto uit 1944, waarop de schilderijen nog niet overschilderd werden ©KIK

Prominente families mochten zulke blazoenen ophangen, vaak omdat ze weldoeners waren van de kerk. Een aantal belangrijke personen die in de Sint-Lambertuskerk vertegenwoordigd worden zijn: Edouard Joseph Hyacinthus Moretus-Plantin (1804-1880) en zijn vrouw Albertine Coleta Catharine du Bois (1803-1891), Paul Antoine Jacques Léon vande Walle de Gelcke (1917-1942), Edouard Emile Guyot (1814-1900), Arthus Louis Van Delft (1844-19014) en andere.

03.03.07 SCHILDERWERKEN

Historische foto's tonen aan dat boven de triomfboog een muurschildering aanwezig was. Tevens waren schilderijen aanwezig op het gewelf en de muren van het koor. Het was een combinatie van decoratieve schilderijen en sjabloonschilderingen. De schildering van het laatste oordeel werd aangebracht omstreeks 1900. De gewelfschilderingen kunnen een oudere, gotische oorsprong hebben.

In 1958 werden schilderwerken uitgevoerd in de Kerk, door firma J. Verpoorten uit Herentals. De eindafrekening van de werken bleef bewaard in het Rijksarchief.⁷⁴ De werken werden uitgevoerd tussen november 1958 en april 1959 na goedkeuring van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. De schilderwerken werden gedetailleerd beschreven, waarin uitdrukkelijk werd vermeld dat de bestaande siermotieven en pochoirwerk zorgvuldig worden afgepuimd, zodat deze niet doorslaan in de nieuwe verflagen. De siermotieven van sluitstenen in het koor en het bladgoud van de aanzetconsolen van de gewelven mochten behouden worden. De sierschildering op het muurvlak in de kruisbeuk, mocht behouden worden tot aan de doorlopende band met tekst. De schilderwerken moesten uitgevoerd worden in twee lagen matte synthetische verf of latexverf, in de kleur van de witte steen. De plint van de kerk en de sokkels van de kolommen moesten in olieverf geschilderd worden, in de kleur van blauwe hardsteen. Toch worden een aantal decoratieschilderingen opgesomd die gerestaureerd moesten worden, de werken moesten uitgevoerd worden door een bekwaam decoratieschilder, in onderaanneming van J. Verpoorten. Ook de muurschildering van het Laatste Oordeel moest volledig gerestaureerd worden, tot en met de doorlopende band. Losse plekken moesten afgestoken worden, bijgeplamuurd en gerestaureerd in kleur zoals bestaande. De ribben van de gewelven boven het koor en de sluitstenen en consoles moesten opgefrist worden, de delen in bladgoud bezet dienden bewaard te blijven. Waarom men de muurschilderingen uiteindelijk mee overschilderde is niet duidelijk. Mogelijk verkeerde ze in slechte staat of ken men de schildering maar weinig waarde toe. Aangezien de muurschildering in 1956 nog werd gerestaureerd, zal ze wellicht enkele jaren later nog in goede staat zijn geweest. Het staat vast dat veel kerken met neogotische schilderijen in de jaren zestig en zeventig overschilderd werden, volgens de toen heersende restauratievisie dat de kerken een sober interieur moesten hebben. De datum van overschilderen is niet bekend.

afb. 174: Detail van de foto uit 1944, waarop de schilderijen nog niet overschilderd werden ©KIK

74 Rijksarchief Beveren, voorlopige archiefnummer 1783 in doos RA 16055 (uit: voormalig Provinciaal Archief Antwerpen: PAA642)

afb. 175: Deur naar de spiltrap, gelijkvloerse verdieping

afb. 177: Detail profilering deuromlijsting

afb. 178: Onderaanzicht van de spiltrap

afb. 176: Detail uitgezakte sluitsteen deuromlijsting

afb. 179: Negentiende-eeuwse (?) trap naar het doksaal

afb. 180: Negentiende-eeuwse (?) trap naar het doksaal

03.03.08 INTERIEUR VAN DE TOREN

De toren is bereikbaar via een traptoren aan de noordzijde van de kerktoeren. De toegangsdeur is uit haar ophanging losgekomen en de zeer oude witstenen omlijsting sterk beschadigd. De omlijsting is nog oorspronkelijk en heeft een profilering met peerkraalmotief, typisch voor de gotische bouwkunst. Daarmee is de omlijsting te dateren aan het einde van de vijftiende of het begin van de zestiende eeuw, de bouwdatum van de toren. De deur zelf is een opgeklampte naaldhouten deur, met handgesmede spijkers, van een latere bouwdatum. De spiltrap heeft zowel een witstenen spil als witstenen traptreden en geeft toegang tot de tweede tussenverdieping. (zie verder) De spiltrap is overal uitgevoerd in natuursteen en heeft overal dezelfde, met witsteen omlijste, deuromlijsting. De tredes zijn uitgesleten door eeuwenlang gebruik, waardoor er duidelijk een looplijn zichtbaar is.

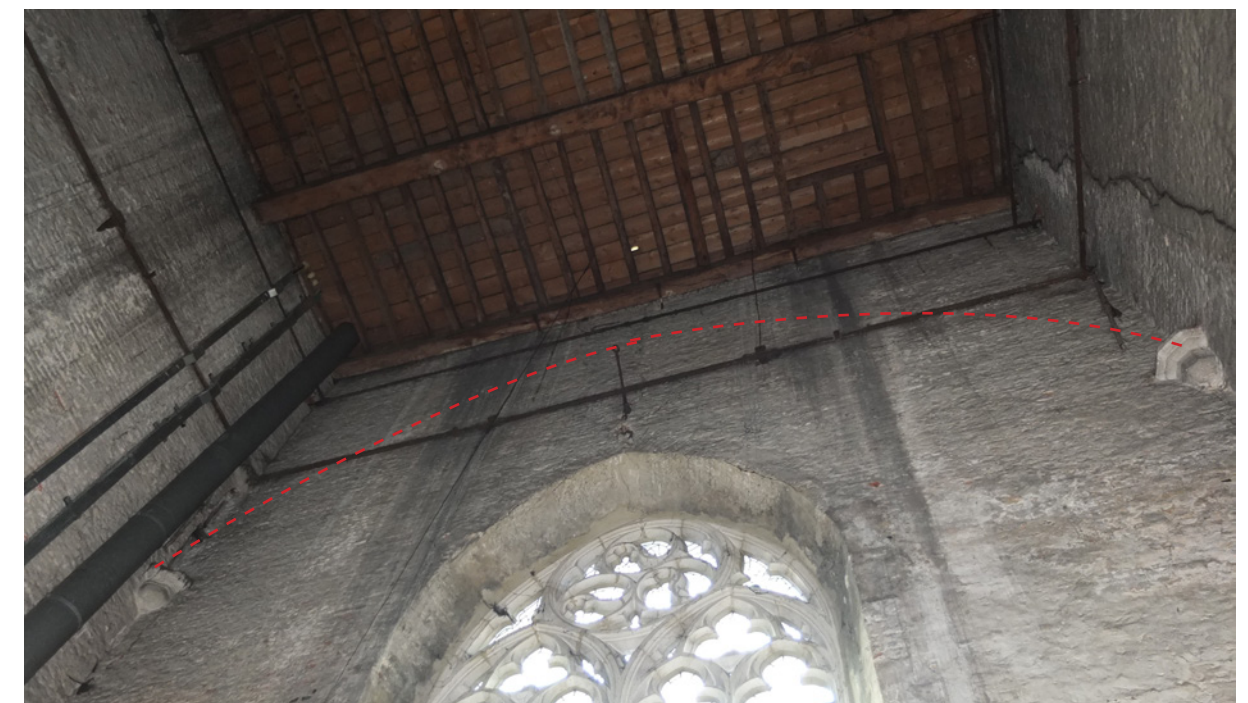
Vanaf de gelijkvloerse verdieping vertrekt op hetzelfde punt een houten trap naar de eerste tussenverdieping, die dan weer toegang geeft tot het doksaal. De eerste tussenverdieping is later toegevoegd, wellicht in het midden van de negentiende eeuw. Hetzelfde geldt voor de houten trap, waarvan de traptreden recent vervangen werden. Deze verdieping is erg hoog en vertoont nog twee oude consoles, relictten van een vroeger gewelf in de toren. De consoles komen overeen met deze van het koor. (zie ook hoofdstuk 03.03.03 Doksaal en orgel op pagina 71). Boven deze consoles is de vloerconstructie zichtbaar van de hoger gelegen verdieping. Er is een raveelconstructies zichtbaar van een vroeger vloerluid.

afb. 181: Scheuren in de traptoren

afb. 182: Looplijn in de witstenen tredes

afb. 183: Bouwporen van het vroegere gewelf in de toren

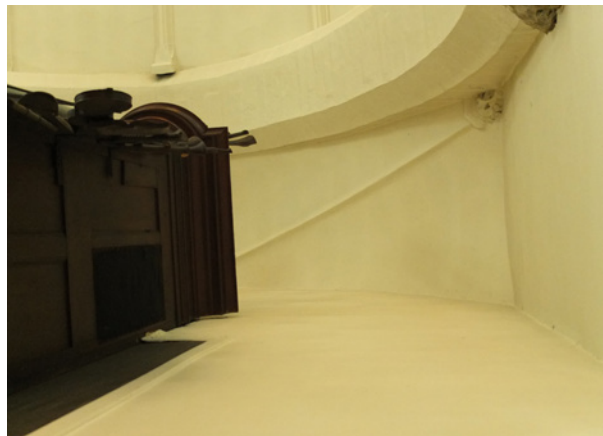
afb. 184: Gewelf boven het oksaal, Sint-Lambertus Eindhout ©ARAT

afb. 185: Bouwspoor gewelf oksaal, Sint-Lambertus Ekeren

afb. 186: Relicten oud gewelf boven kapitelen

afb. 187: Bouwspoor gewelf oksaal, Sint-Lambertus Ekeren

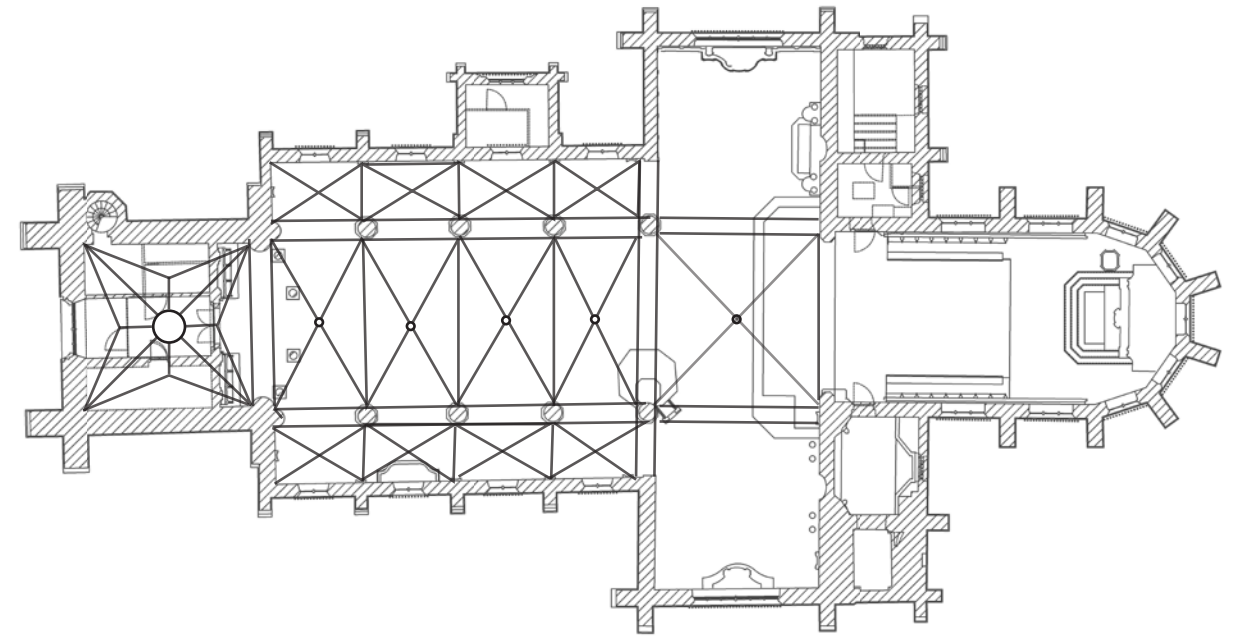
afb. 188: Reconstructievoorstel uit 1911 ©Rijksarchief Beveren

afb. 189: Gewelf in de toren, Sint-Gertrudis Laakdal ©ARAT

(1) Bouwsporen oude gewelven

De reconstructie van het oude gewelf gaat nooit gebeuren, maar het toelichten van bouwsporen is onderdeel van dit beheersplan en kan licht werpen op de het uitzicht van het vroegere gewelf.

afb. 190: Mogelijkheid vroegere gewelven adhv bouwsporen

afb. 191: Foto's van de tweede tussenverdieping

afb. 192: Foto's van de klokkenstoel

afb. 193: Detail ornament

afb. 194: Foto's van de klokken in 2017

afb. 195: Onderaanzicht vloerstructuur torenspits

afb. 196: Binnenzicht en vloerstructuur torenspits

(2) Tweede tussenverdieping

Deze verdieping bevindt zich onder de klokkenstoel en is aan de buitenzijde van de toren te situeren op de plaats van de kleine luikopeningen en de neogotische balustrades. De houten verdiepingsvloer van de klokkenstoel is hier goed zichtbaar, deze wordt gedragen door drie indrukwekkende moerbalken op houten balksleutel met schoor, die op hun beurt steunen op grote betonnen consoles. Bouwsporen tonen aan dat deze aanvankelijk steunden op natuurstenen consoles, die om voor de hand liggende reden door beton vervangen werden. De kinderbalken steunen in het metselwerk, op natuurstenen consoles.

Later heeft men een grote metalen ligger aangebracht onder deze moerbalken. De ligger is verankerd in het metselwerk van de toren en werd wellicht aan het einde van de negentiende eeuw aangebracht. Bestekteksten bewaard in het Rijksarchief van Beveren vermelden namelijk de versteviging van de vloer onder de klokkenstoel, omdat deze niet stabiel meer was. Bovendien vertoonde de toren toen veel schade, daarom heeft men toen ook bijkomende verankeringen en trekstaven aangebracht om verdere scheuren te voorkomen.

(3) Klokkenstoel

De klokkenstoel betreft nog een zeer oude eikenhouten constructie. Het is toch wel bijzonder dat men de elementen van ornamenten heeft voorzien. Ze zijn in elkaar bevestigd met pen-en-gatverbindingen. De oude klokken werden net zoals in vele andere steden door de Duitsers gesmolten tijdens WOII. Vandaag zijn er nog drie klokken aanwezig in de toren, waarvan er twee vervaardigd werden in Doornik in 1950-1951, door Michiels Jr. Er is tevens een oude klok bewaard, vervaardigd door Andries L. Van den Ghyn in 1810-1811. Ze draagt samen met het jaartal het opschrift van haar schenkers: Franc. Jos. Thom. Moretus en Isab. Maria Cat. Vermoelen.

(4) Torenspits

De torenspits is een constructie uit 1911, en verkeert vandaag in relatief goede staat. Er zijn enkele gebreken vastgesteld, die wel op korte termijn moeten worden aangepakt. Denken we hierbij aan aantastingen door houtborende insecten, losgekomen onderdelen enzovoort. Ook de toegankelijk van de torenspits moet verbeterd worden, zodat inspectie en herstellingswerken in de toekomst gemakkelijker kunnen verlopen.

afb. 197: Binnenzicht en vloerstructuur torenspits

afb. 198: Genummerde spanten boven het schip

afb. 199: Dakstructuur van de vieringtoren

afb. 201: Latere schoorsteen vandaag voor technieken gebruikt

afb. 202: Bovenaanzicht van het bakstenen koorgewelf

afb. 200: Dakstructuur boven het koor

03.03.09 ZOLDERS

De zolder boven het koor geeft een goed overzicht op de bakstenen gewelven boven het koor. Hier is zichtbaar dat men een betonnen ringbalk heeft toegevoegd tijdens de restauratie, wat zich aan het exterieur ook aftekent in het metselwerk.

Alle spanten zijn uitgevoerd in eikenhout en van telmerken voorzien. De telmerken volgen elkaar nog op en duiden zo aan dat de spanten nog in hun oorspronkelijke volgorde staan.

Ter hoogte van de muur tussen koor en schip zijn twee rookkanalen gemetst die in de sacristie uitkomen. Ze worden vandaag enkel nog gebruikt voor leidingen en technieken.

Er is een verschil zichtbaar tussen de bebording van het schip en deze van het koor. Het duidt op twee verschillende bouwperiodes. De bebording van het schip is ouder dan deze van het koor, dit zijn deel machinaal geschaafde planken. Er zijn ook oudere planken terug te vinden in de bovenzijde van de dakstructuur van het koor.

afb. 205: Verschil tussen oude en nieuwe bebording

afb. 207: Betonnen ringbalk boven het koor

afb. 206: Bouwspoor oude gewelf boven transept

afb. 203: Dakstructuur boven het transept

afb. 204: Detail telmerken en pen-en-gatverbindingen

03.04 INVENTARIS KERKGOEDEREN & MOTIVATIE CULTUURGOEDEREN

Roerende goederen, die omwille van hun erfgoedwaarde van algemeen belang zijn, waarvan het samen voorkomen met het gebouw een bijzondere waarde heeft en die ofwel ontworpen zijn voor of vervaardigd met het beschermd goed ofwel gerelateerd aan de functie van het beschermd goed en waarvoor de historische verbondenheid met het beschermd goed kan aangetoond worden. Voor beschermde onroerende goederen in eigendom van privépersonen of –vennootschappen moeten cultuurgoederen opgenomen zijn in een beschermingsbesluit of een goedgekeurd beheersplan of er moet voorheen voor het beheer ervan een premie verleend zijn opdat ze als cultuurgoederen beschouwd kunnen worden.⁷⁵

Roerende goederen kunnen als cultuurgoed worden aangeduid als ze voldoen aan de volgende drie criteria:

1.

Er is een waardeversterkende band tussen het roerend goed en het monument (als men het cultuurgoed wegneemt, vermindert de erfgoedwaarde van het gebouw)

én
2.

Het samen voorkomen van het roerend goed en het gebouw heeft een bijzondere waarde:

a.

het goed is ontworpen of gemaakt voor het gebouw

b.

het goed is verbonden aan de functie van het gebouw

én
3.

Het goed is historisch verbonden met het gebouw (het goed was aanwezig in het gebouw op het moment van de bescherming of is al geruime tijd verbonden met het gebouw)

De Sint-Lambertuskerk werd beschermd als monument op 31 juli 1936. De wet van 1931 op het behoud van monumenten en landschappen vermeldt niets over roerende goederen die mee beschermd worden met het monument. Het Burgerlijk Wetboek bepaalt wel dat alle onroerende elementen als een ondeelbaar geheel beschouwd moeten worden. Roerende goederen 'onroerend door aard' of 'onroerend door bestemming' worden als onroerende elementen beschouwd. Voor de beschermingsbesluiten opgemaakt vóór 1999 zijn de roerende goederen 'onroerend door aard' automatisch mee beschermd. Dit zijn geen cultuurgoederen en hoeven niet gemotiveerd te worden. De roerende goederen 'onroerend door bestemming' moeten verder gemotiveerd worden.

03.04.01 SCHILDERIJEN (GEEN CULTUURGOEDEREN)

(1) Ecce Homo

Het doek met voorstelling van de Ecce Homo hangt boven de sacristiedeur. Het schilderij is afkomstig uit de kerk van Oorderen. Het werd gerestaureerd door Petrus Valckx.⁷⁶

(2) Het Laatste Avondmaal

Het schilderij met voorstelling van Het Laatste Avondmaal werd overgebracht uit de kerk van Wilmarsdonk. Het werd in de paasweek van 1981 gehangen tegenover het doek 'Ecce Homo'. Het werk werd tevens gerestaureerd door Petrus Valckx.⁷⁷

⁷⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed, Cultuurgoederen in monumenten, Richtlijnen om te beoordelen of de cultuurgoederen deel uit maken van de bescherming, 21-12-2015

⁷⁶ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 43

⁷⁷ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 43

afb. 208: Schilderij Ecce Homo

afb. 209: Het Laatste Avondmaal

afb. 211: OLV met Kind (1977 KIK links en 2017 rechts)

afb. 210: Sint-Peeterbeeld

afb. 212: Sint-Lucia uit 1660

03.04.02 BEELDEN DIE IN AANMERKING KOMEN ALS CULTUURGOED

(1) Het zeventiende-eeuwse '*Sint-Peeterbeeld*'

Dit beeld is terug te vinden tegen de zuil tegenover de preekstoel. Het is één van de oude kerkbeelden die de branden en plunderingen heeft overleefd. Dat het beeld zeker ouder is dan 1660 is af te leiden uit de kerkrekening van dat jaar, waarin werd vermeld dat er aan het Sint-Peeterbeeld herstellingen werden uitgevoerd, door timmerman Jacques Ruts. Dat Sint-Pieter bij dit beeld slechts wordt uitgerust met één boek in de rechterhand is een bijkomende indicatie dat het beeld werd gemaakt vóór de barok. In deze periode legde men namelijk meer de nadruk op de rouwmoedige zondaar dan op de geloofsverkondiger die door het boek wordt gesymboliseerd. De linkerhand van het beeld lijkt later hermaakt te zijn, mogelijk was dit de herstelling waarvoor timmerman Ruts in 1660 voor werd aangesteld. In het verleden hebben verschillende personen reeds onderzoek uitgevoerd naar de geschiedenis van de Sint-Lambertuskerk. Moeizame opzoeken hebben achterhaald dat het Sint-Peeterbeeld mogelijk toe te schrijven is aan de Antwerpse beeldsnijder Jan Vanden Cruyce. Maar er dient benadrukt te worden dat hierover nog geen absolute zekerheid bestaat.⁷⁸ Het beeld is 180 centimeter hoog.⁷⁹

- > het beeld is onroerend door ornamentele bestemming
- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk (bijzondere console draagt naam van het beeld)
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (het beeld wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > <http://balat.kikirpa.be/object/40065>
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuurgood**, de console waarop het staat is nagelvast en hierdoor onroerend door aard en geen cultuurgood.

(2) Onze-Lieve-Vrouw met Kind vertrapt de slang

Het terracotta beeld stelt een zittende Madonna voor met de ogen neergeslagen en het hoofd afgewend van het Kind. De Madonna heeft een sierlijk gedrapeerde doek over haar hoofd en rug. Onder haar voeten wordt de slang vertrappt, symbool voor de oorzaak van de zonde in de wereld. Aan haar voeten zien we tevens een anker, symbool voor de hoop. Het terracotta beeld is 45 centimeter hoog en is een werk van Guillielmus Kerrix de Oude en kwam omstreeks 1709 in het bezit van de kerk. Het beeld is gedateerd met een ingebijteld jaartal '1709' en werd dus voor de Sint-Lambertuskerk vervaardigd.⁸⁰ Het is tegenwoordig deel van de kerkschat en wordt in een vitrinekast getoond.⁸¹

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (het beeld wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > <http://balat.kikirpa.be/object/40059>
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuurgood**

(3) Sint-Lucia van Syracuse uit 1660

Dit beeld werd samen met een beeld van Sint-Rochus aan de kerk geleverd in 1660. De beelden werden vervaardigd door beeldsnijder Quellinus, hij werd hiervoor 90 gulden betaald. Het beeld van Sint-Lucia, mooi gepolychromeerd is doorheen de eeuwen bewaard gebleven. Het werd vroeger getooid met een kroon en in de processie meegedragen.⁸²

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk (tweede patroonheilige van de kerk)
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (het beeld wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuurgood**

⁷⁸ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 34

⁷⁹ <http://balat.kikirpa.be/object/40063> (geraadpleegd: 19-09-2017)

⁸⁰ <http://balat.kikirpa.be/object/40059> (geraadpleegd: 19-09-2017)

⁸¹ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, pp. 42-43

⁸² S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 34

afb. 216: Sint-Lambertus en Sint-Lucia aan de triomfboog

afb. 214: Onze-Lieve-Vrouw met Kind ©KIK

afb. 215: Onze-Lieve-Vrouw ©KIK 1944

afb. 213: Sint-Lucia uit 1835 ©KIK

(4) Sint-Lucia van Syracuse uit 1835

Sint-Lucia wordt voorgesteld met dolk door haar keel, als verbeelding van de manier waarop ze om het leven kwam. Sint-Lucia is de tweede patroonheilige van de Sint-Lambertuskerk, vandaar dat ze een hoofdaltaar kreeg en verschillende keren in de kerk wordt afgebeeld. Het beeld werd gesneden door beeldhouwer Jacobus Johannes Van der Neer in 1835. Het beeld heeft een hoogte van 160 centimeter en staat op een sierlijke console aan de kooringang.⁸³

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (het beeld wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > <http://balat.kikirpa.be/object/40062>
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuurgoed**

(5) Onze-Lieve-Vrouw met Kind uit 1591-1610

Het houten beeld toont Maria met het Christuskind in haar linkerarm. Haar rechterarm houdt ze gestrekt, vermoedelijk had ze hier een scepter of dergelijk vast. Ze heeft een kroon op haar hoofd. Het beeld werd vervaardigd door een onbekende kunstenaar, tussen 1591 en 1610. Het is een klein houten beeldje, van 30 centimeter hoog. Het beeld werd vervaardigd in een Mechels atelier.⁸⁴

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (het beeld wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > <http://balat.kikirpa.be/object/40063>
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuurgoed**

(6) Onze-Lieve-Vrouw met Kind uit 1658

Dit beeld uit 1658 staat momenteel nog in de kerk. Het werd destijds in de processie gedragen door de leden van de Maria-congregatie. Het wordt nu tijdens sommige Mariafeesten in de kerk uitgesteld.⁸⁵ Het beeld werd in 1944 door het Commissariaat generaal voor de Passieve Luchtbescherming gefotografeerd in de Sint-Lambertuskerk.⁸⁶ Bij het beeld horen een scepter, een kindje Jezus en twee vergulde zilveren kronen. Het kindje Jezus werd helaas gestolen in de week van 26 augustus 2002. De inscriptie op de scepter toont aan dat deze werd vervaardigd voor de kerk: "Mater Jesu dulcissimae, Infirmorum saluti gratus obtulit J.B. Caeymaex, Pastor in Eeckeren 1852." De scepter draagt een gelijkaardige inscriptie: "Jesu Fili David miserere mei 1852."

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (het beeld wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > <http://balat.kikirpa.be/object/40080>
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuurgoed**

⁸³ <http://balat.kikirpa.be/object/40062> (geraadpleegd: 19-09-2017)

⁸⁴ <http://balat.kikirpa.be/object/40063> (geraadpleegd: 19-09-2017)

⁸⁵ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 43

⁸⁶ <http://balat.kikirpa.be/object/40080> (geraadpleegd: 19-09-2017)

afb. 217: Sint-Petrus en Paulus, 2017

afb. 218: Sint-Petrus en Paulus, 1943 ©KIK

afb. 219: Sint-Cecilia

afb. 220: Jezus aan het kruis (2017 links, 1971 rechts ©KIK)

afb. 221: Sint-Lambertus (2017 links, 1971 rechts ©KIK)

(7) Sint-Petrus en -Paulus

Deze twee beelden staan links en rechts van het hoofdaltaar, ze werden vervaardigd door M. Breuer-Schott. Petrus, met kruis en haan en sleutels is de voorstelling die men in de zeventiende- en achttiende eeuw bij voorkeur toepaste. In tegenstelling met het Petrusbeeld tegenover de preekstoel, waarbij men het accent legde op de geloofsverkondiger het boek, ligt bij dit beeld het zwaartepunt op de boetvaardige zondaar, onder meer gesymboliseerd door de haan. Paulus, met het zwaard in de linkerhand, strekt zijn rechterarm op naar de Heer. De beelden werden aangekocht in 1862. Tevens werd toen het marmeren voetstuk aangekocht. Ze worden op een foto uit 1943, genomen door het Commissariaat Generaal voor 's Lands Wederopbouw, getoond op hun huidige plaats.⁸⁷

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (één van de beelden wordt reeds vermeld in oude kerkrekeningen)
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuuro goed**

(8) Sint-Cecilia

Dit beeld bevindt zich tegen een zuil, aan de rechterzijde van het oksaal. Het werd geplaatst in een speciaal ontworpen nis met ornamenten, wat aantoont dat het beeld historisch verbonden is met de kerk. Het beeld mist twee vingers aan de rechterhand, maar Sint-Cecilia wordt zo vaak afgebeeld. Het zou een symbool zijn voor haar geloof in de Drieëne God. Sint-Cecilia is de patrones van de (kerk)muziek, wellicht komt daar haar plaats aan het oksaal vandaan.

- > onroerend door ornamentele bestemming
- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuuro goed**

(9) Jezus aan het Kruis

Het kruisbeeld is op foto's van het KIK in 1971 nog te zien in het midden van het hoofdaltaar. Na 1971 werd het beeld verplaatst naar zijn huidige plaats.⁸⁸ Het beeld werd in de negentiende eeuw overgebracht van de oude naar het nieuwe altaar. Vandaag staat het in de linkerzijbeuk. Het beeld heeft een hoogte van 400 centimeter, werd vervaardigd in eikenhout, vermoedelijk door beeldhouwer Quellin de Jonghe. Het kan gedateerd worden uit de zeventiende eeuw. Het werd door de kerk aangekocht in 1751, het kruis zelf werd vernieuwd door Petrus Hermans.

- > waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk
- > het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde
- > er is een historische verbondenheid met het monument (hoewel het beeld niet voor de kerk werd vervaardigd, werd het toch al in 1751 aangekocht, waardoor er wel degelijk een historische verbondenheid is)
- > **het beeld komt in aanmerking als cultuuro goed**

(10) Sint-Lambertus

Dit beeld staat tegenover Sint-Lucia op het hoogkoor. Het werd in 1928 aangekocht bij A. Strijmans.⁸⁹ Het houten beeld is vervaardigd in de negentiende eeuw en is 165 centimeter hoog. Foto's van het beeld uit 1971 laten een wit overschilderd

⁸⁷ <http://balat.kikirpa.be/object/39898> (geraadpleegd: 02-10-2017)

⁸⁸ <http://balat.kikirpa.be/object/40068> (geraadpleegd: 19-09-2017)

⁸⁹ S. De Meyer, o.c., Ekeren, 1981, p. 47

afb. 223: Heilige Lambertus

afb. 224: Heilige Antonius

afb. 222: Piëta

afb. 225: Triomfkruis

beeld zien. Deze overschildering werd verwijderd. Het beeld staat op eenzelfde console als Sint-Lucia.⁹⁰

> waardeversterkende band tussen het beeld en de kerk

> het samen voorkomen van het beeld en het gebouw heeft een bijzondere waarde

> er is een historische verbondenheid met het monument (hoewel het beeld niet voor de kerk werd vervaardigd, werd het toch al in 1928 aangekocht, vóór de kerk beschermd werd. Het beeld was dus aanwezig op het moment van de bescherming)

> **het beeld komt in aanmerking als cultuurgoed**

03.04.03 BEELDEN DIE NIET IN AANMERKING KOMEN ALS CULTUURGOED

(1) **Sint-Antonius**

Staat op een console tegen de zuil aan de linkerzijde van het oksaal. Het gipsen beeld werd in 1935 gemaakt, maar er kon geen historische verbondenheid met de kerk worden aangetoond.

(2) **Heilige-Apollonia**

Dit beeld staat in de noorderzijbeuk. Het werd vervaardigd aan het begin van de twintigste eeuw en is 145 centimeter hoog. Het is een gepolychromeerd gipsen beeld. De historische verbondenheid met de kerk kon niet worden aangetoond.

(3) **Heilige-Lambertus**

Dit gepolychromeerde beeld staat op de hoek tussen zuiderzijbeuk en zuidertransept. Er is geen informatie over het beeld terug te vinden. (het beeld werd tevens niet opgenomen in de inventaris van de kerkgoederen uit maart 1998)

(4) **Heilige Theresia van Lisieux**

Het beeld bevindt zich in de linkerzijbeuk. Het gipsen beeld werd vervaardigd in 1935, maar de historische verbondenheid met de kerk kon niet worden bewezen.

(5) **Piëta**

Links van het Onze-Lieve-Vrouwaltaar staat een zeer vereerder Piëta. In het voetstuk van het beeld staat af te leren dat het beeld gemaakt werd bij Ch. Proost-Santini, Melkmarkt 17, Antwerpen. Het gipsen beeld wordt nergens in de literatuur vermeld. Er kan geen historische verbondenheid met de Sint-Lambertuskerk worden aangetoond.

(6) **Triomfkruis**

Het kruis heeft een gotische vormgeving. In de vier lobben zijn de symbolen van de Evangelisten aangebracht. Over dit kruis is noch de aankoopdatum, noch de kunstenaar bekend.

⁹⁰ <http://balat.kikirpa.be/object/40078> (geraadpleegd: 19-09-2017)

afb. 226: Vaandels opgehangen tussen schip en zijbeuk

03.04.04 LITURGISCHE VOORWERPEN EN TEXTIEL

De Sint-Lambertuskerk bezit ondanks de vele plunderingen, branden en andere rampen toch een rijke collectie aan kerkelijke goederen. Ze zijn te talrijk om in dit beheersplan te inventariseren. Wel werden ze opgenomen in een inventaris opgemaakt in maart 1998, door de kerkraad. Omdat veel van de voorwerpen waardevol zijn, wordt aangeraden de inventaris systematisch uit te breiden met nieuwe informatie, en deze bovendien digitaal te ontsluiten. Tevens moet de inventaris van foto's worden voorzien, van goede kwaliteit. Bij diefstal of vandalisme zijn dergelijke foto's vaak een belangrijk (en enig) referentiepunt. Van een aantal voorwerpen werden reeds goede foto's genomen. Sommige van deze voorwerpen worden in de kerk getoond, bijvoorbeeld de vaandels, maar de meeste zijn in de sacristie of zolders opgeslagen. Voor de conservatie en inventarisatie van de goederen kan men advies inwinnen bij het Centrum voor Religieuze Kunst. (CRKC) (zie bijlage 08.03 Inventaris kerkgoederen 1998)

afb. 227: Verschillende lithurgische voorwerpen in de kerschat van de Sint-Lambertus ©Kerkraad Sint-Lambertus Ekeren

HOOFDSTUK 04

BESCHRIJVING VAN DE ERFGOEDWAARDEN

Volgens het beschermingsbesluit werd het gebouw beschermd wegens zijn geschied- en oudheidkundige waarde.⁹¹ Bijkomend aan de waarden uit het beschermingsbesluit kunnen de ruimtelijk-structurerende, archeologische en artistieke waarde als aanvulling aangehaald worden.

04.01 ERFGOEDWAARDEN BESCHERMINGSBESLUIT

Geschied- en oudheidkundige waarde (lees: historische en architectuurhistorische waarde)

De historische waarde van de Sint-Lambertuskerk is groot. De huidige kerk heeft nog een oude vijftiende- of vroeg-zestiende-eeuwse kern en werd opgetrokken op een plaats waar reeds in de tiende eeuw een kerk stond. De eerste geschreven vermelding van de kerk werd echter pas gemaakt in 1251. De kerk wordt gekenmerkt door een bewogen geschiedenis, waarin ze telkens werd vernield tijdens en hersteld na tal van oorlogen, invallen, plunderingen, brand, blikseminslagen enzovoort. De oudste delen van de kerk zijn te situeren in de imposante witstenen toren en het koor. De zijbeuken en het transept dateren uit de zeventiende eeuw. In het interieur blijven een aantal oude elementen bewaard, maar het wordt voornamelijk gekenmerkt door negentiende-eeuwse verbouwingen, die uitgevoerd werden om de gehavende kerk op te waarderen. De Sint-Lambertuskerk heeft sinds haar oprichting een belangrijke functie betekend voor generaties gelovigen, iets dat zich vandaag nog weerspiegelt in de talrijke grafstenen en -zerken van vooraanstaande gelovigen.

Niet alleen de kerk, maar ook de omheining van het vroegere kerkhof heeft een grote architectuurhistorische waarde. De oudste gotische kern is duidelijk te onderscheiden. Daar een kerk in het verleden steeds in de moderne stijlen werden uitgebreid, zien we barokke interieurelementen in een van oorsprong gotische kerk. Deze barokke elementen werden in de negentiende-eeuw naar de gewoonte van toen uitgebreid met neo-barokke interieurelementen en een neo-gotische torenspits en ornamenten. De neogotische vormgeving werd doorgetrokken in de herstellingswerken aan de toren, waar men koos voor een gotische torenspits, maaswerk, pinakels enzovoort.

04.02 AANVULLENDE ERFGOEDWAARDE

Ruimtelijk-structurerende waarde

Historische kerkgebouwen hebben over het algemeen bijna altijd een ruimtelijk-structurerende waarde. De torens zijn vandaag nog steeds belangrijks bakens in ons landschap en dienen vaak als oriëntatiepunt. Een dorp of stad zonder kerk is daarom een 'onthoofd' dorp. Tevens is de plaats van een oude kerk eeuwenlang een stedenbouwkundig ankerpunt geweest. Het gebouw heeft steeds een rol gespeeld in de inrichting van de bebouwde ruimte in het verleden. De wegen rond de kerk zijn hierdoor weinig veranderd geweest. Veel van deze wegen geven een bijzonder perspectief op het oude kerkgebouw.

Archeologische waarde

De Sint-Lambertuskerk heeft een zekere archeologische waarde, aangezien het gebouw getuige is van eeuwenlange bebouwing, vernieling en herstel, zal het bodempakket hier sporen van bevatten. Zo werd in hoofdstuk 2 en 3 reeds aangehaald dat de ondergrond nog archeologische relictten bevat van de vroegere zijbeuken. Van het kerkhof zullen niet veel sporen bewaard blijven, aangezien het verplaatst werd tot buiten de stad en er wegen werden aangelegd. Toch kan dit niet uitgesloten worden. Archeologische waarde kan ook aangetoond worden voor de opeenvolgende vloerlagen en de ondergrond hieronder.

Artistieke waarde

De artistieke waarde van de kerk situeert zich vooral in de kunstwerken van de kerk, dit wil zeggen de kunstig beeldhouwde kapitelen, consoles, het houtsnijwerk, het orgel, de gedateerde vloerstenen en grafzerken, de overschilderde muurschilderen enzovoort. Deze artistieke waarde zorgt tevens voor een grote beleevingswaarde en esthetische waarde. De bezoeker van de kerk kan zintuiglijke schoonheid ervaren.

⁹¹ Beschermingsbesluit nummer 0013 d.d. 31-07-1936

HOOFDSTUK 05
VISIE OP TOEKOMSTIG BEHEER

Om de intrinsieke waarden van het monument voor de toekomst te bewaren en te herwaarden, worden in dit hoofdstuk concrete beheersdoelstellingen geformuleerd. Deze doelstellingen worden opgesteld in functie van de eerder onderzochte erfgoedelementen, -kenmerken en -waarden. De doelstellingen vormen een neutraal referentiekader dat door alle partijen die bij het beheer van de Sint-Lambertuskerk betrokken zijn, als leidraad kan worden gebruikt. Uit de doelstellingen worden een aantal maatregels herleid, die in hoofdstuk 6 zullen resulteren in een lijst der werken.

05.01 VISIE OP BEHEER

De Sint-Lambertuskerk zal in gebruik blijven voor eredienst en werd als hoofdkerk opgenomen in het kerkenplan, dus in dat opzicht moet de visie op beheer geen rekening houden met eventuele herbestemmingsplannen en -werkzaamheden. Wat wel belangrijk is, is multifunctioneel gebruik van het gebouw. Zo worden er op regelmatige basis concerten in de kerk georganiseerd. Een kerkgebouw leent zich voor diverse socio-culturele evenementen, een dergelijke nevenbestemming moet uiteraard wel steeds gebeuren in overeenstemming met de erfgoedelementen en -waarden van de kerk.

05.02 HOOFDDOELSTELLINGEN

05.02.01 HD1: BEHOUD VAN HET KERKGEBOUW EN DE OUDE KERKHOFOMHEINING

De algemene hoofddoelstelling gaat uit van het behoud van de erfgoedelementen en -kenmerken. Tevens dient de ruimtelijke indeling van de kerk bewaard te worden, grote tijdelijke toevoegingen moeten zo veel mogelijk vermeden worden. Er moet steeds uitgegaan worden van het behoud van de originele materialen en waardevolle afwerkingslagen. Algemeen behoud geldt zowel voor het exterieur als het interieur van de kerk, maar ook voor de grafzerken en de vroegere kerkhofomheining.

05.02.02 HD2: REGELMATIG ONDERHOUD EN SNELLE INGREEP BIJ VASTGESTELDE GEBREKEN

Aangezien de kerk nog niet zo lang geleden volledig werd gerestaureerd, is een grote restauratiefase in de komende twintig jaar niet nodig. Toch zijn er een aantal werken die op termijn of korte termijn moeten worden uitgevoerd. Het gaat vooral over herstellingswerken die nodig zijn de goede staat van het gebouw te behouden.

05.02.03 HD3: VERSTERKEN VAN DE ERFGOEDELEMENTEN EN -WAARDEN

Het versterken van de erfgoedelementen en -waarden is een belangrijke doelstelling, maar door de redelijk recente restauratie van de kerk zijn ze vandaag reeds goed vertegenwoordigd. Wel kunnen enkele recentere elementen verwijderd worden, die beeldverstorend werken op het historische karakter van het gebouw. Denken we hierbij aan de kledingcontainer aan de buitenzijde van de kerk, recente meubelstukken, en de tochtsas in het noordportaal. Deze tochtsas werd later toegevoegd en verstoort de ruimtelijkheid van het portaal. Mogelijk kan men hier bijvoorbeeld meer met glas werken om het overzicht in de redelijk kleine ruimte te behouden.

Tevens is het mogelijk materiaaltechnisch onderzoek uit te voeren naar de historische afwerkingslagen en de oude en neogotische muurschilderingen. Bijvoorbeeld: de consoles van het gewelf zijn niet overschilderd en hebben polychromie, terwijl de consoles in de viering wel overschilderd zijn. Het kan de authenticiteit van de kerk ten goede komen onderzoek te doen naar de afwerkingslagen en dit indien mogelijk/wenselijk te herstellen.

05.02.04 HD4: CONSERVATIE CULTUURGOEDEREN EN ANDERE ROERENDE GOEDEREN

Behoud van de cultuurgoederen binnen de kerk, zorgen voor een goede conservatie en indien nodig herstel door specialisten. Hetzelfde geldt voor het kerkelijk meubilair, liturgisch textiel, liturgisch vaatwerk en andere waardevolle roerende goederen. Ten alle tijden moet men voor ogen houden deze goederen binnen de kerk te bewaren, zodat de vaak eeuwenoude verbondenheid tussen goederen en kerk niet verloren gaat.

05.02.05 HD5: OPMAAK RESTAURATIEDOSSIER ORGEL

Het historisch waardevolle orgel vertoont een aantal gebreken die de komende tien tot vijftien jaar aandacht zullen vragen. Op een versnipperde aanpak te vermijden en een kwaliteitsvol behoud en gebruik van het orgel voorop te stellen, wordt aanbevolen een alomvattend restauratiedossier voor het orgel op te stellen.

05.03 NEVENDOELSTELLINGEN

05.03.01 ND1: VERBETEREN TOEGANKELIJKHEID

Het verbeteren van de toegankelijkheid van het gebouw betreft vooral de toegankelijkheid in de niet-publieke delen van het gebouw. Door de slechtere bereikbaarheid zijn er een aantal delen van het gebouw die niet geïnspecteerd kunnen worden en waar herstellingswerken dus ook moeilijk uitvoerbaar zijn. Denken we hierbij vooral aan inspectie door Monumentenwacht en toegankelijkheid voor snel herstel.

05.03.02 ND2: VERBETEREN BRANDPREVENTIE

In 2010 werd de kerk geïnspecteerd door de brandpreventieadviseur van de stad Antwerpen. Er werden een paar opmerkingen geformuleerd, die reeds werden opgelost. Het enige wat men nog kan doen is het herstellen van de toegang tot de sacristie, zodat deze indien geval van brand als nooduitgang gebruikt kan worden. Hierdoor kan het maximaal toegelaten aantal personen in de kerk vergroot worden.

05.03.03 ND3: ONTSLUITEN INVENTARIS ROERENDE GOEDEREN

De Kerkfabriek heeft in 1998 een inventaris opgemaakt van de roerende goederen die zich in de Sint-Lambertuskerk bevinden. De inventaris werd echter nog niet digitaal ontsloten, waardoor gebruik ervan moeilijk is. De provincie Antwerpen riep een aantal jaar geleden de Databank Donnet het leven in, waarin de inventarissen van roerende goederen van kerken in Antwerpen ontsloten worden. Een nevendoelstelling van dit beheersplan is het digitaliseren van de reeds opgestelde inventaris en deze in te geven in de databank.⁹²

05.03.04 ND4: VERBETEREN THERMISCH COMFORT (MOGELIJKHEID)

Er is een mogelijkheid om het thermisch comfort in de kerk te verbeteren. Zo kan er voorzetbeglazing worden geplaatst voor de glas-in-loodvensters. De voorkeur gaat uit voor een plaatsing aan de binnenzijde van de kerk, aan de buitenzijde zou een voorzetbeglazing het historische uitzicht van de kerk verstoren.

Bijkomend is het mogelijk het gewelf boven het schip en het transept thermisch te isoleren. Dit is wel een ingreep dit weloverwogen moet worden, om problemen met condensatievorming te vermijden. Er dient tevens aangehaald worden dat na het toepassen van isolatie op deze gewelven de inspectie van bovenaf bemoeilijkt wordt.

92 <https://www.provincieantwerpen.be/aanbod/drem/dienst-erfgoed/donnet.html>, contactpersoon Marc Mees

<i>Niveau</i>	<i>Oppervlakte [m²]</i>	<i>Aantal vaste zitplaatsen</i>	<i>Aantal personen</i>	<i>Aanwezige evacuatie</i>	<i>Aantal personen</i>	<i>Conclusie (max toegelaten aantal personen)</i>
0	Ca 600 m²	350	600	160 cm (zijportaal) 160 cm (hoofdpoort)	320 cm	320

afb. 228: uittreksel verslag onderzoek brandveiligheid

HOOFDSTUK 06

OPSOMMING VAN DE WERKZAAMHEDEN

Omdat de kerk redelijk recent gerestaureerd werd, verkeert ze vandaag in goede staat. Enkele kleine gebreken werden opgemerkt, die uiteraard snel hersteld moeten worden. Hieronder wordt een kort overzicht gegeven van de te verwachten werkzaamheden in functie van de doelstellingen beschreven in hoofdstuk 5. Voor een gedetailleerde beschrijving van de gebreken en beschadigingen wordt verwezen naar de uitgebreide rapporten van Monumentenwacht.

06.01 EENMALIGE WERKZAAMHEDEN

Dit zijn werkzaamheden die in de periode van 20 jaar waarop dit beheersplan betrekking heeft slechts éénmaal uitgevoerd moeten worden. Deze éénmaligheid moet genuanceerd worden, het is immers mogelijk dat ondanks het herstellen van een bepaald element, deze herstelling nog eens herhaald moet worden in de periode waarin het beheersplan geldt.

06.01.01 ANALYSE, MONITORING & VOORONDERZOEKEN

(1) Materiaaltechnisch onderzoek afwerkingslagen

Het wordt sterk aangeraden materiaaltechnisch onderzoek uit te voeren door specialisten naar de historische afwerkingslagen van de kerk en de overschilderde muur- en gewelfschilderingen. We denken hierbij aan de schildering van Het Laatste Avondavondmaal, de gotische koolbladkapitelen, oude consoles en de schilderingen op het gewelf en ribben boven het koor.

(2) Analyse en monitoring

- a. Detectie van opstijgend grondvocht
- b. Vochtmetingen op noodzakelijke plaatsen
- c. Analyse van de zoutuitbloeiingen
- d. Detectie van schimmel- en zwamaantastingen
- e. Analyse van aantastingen door houtborende insecten
- f. Analyse en opvolging van scheurvorming (met name in de torentrap en toren)
- g. Onderzoek naar de inrotting van balkkoppen (proefboringen, resistografisch,...)

Op de zolders van de kerk werd er door Monumentenwacht aantasting door houtborende insecten vastgesteld. De schade moet onderzocht worden en de aantasting zo snel mogelijk behandeld. Aangezien dergelijke aantastingen vaak voorkomen samen met een lek in het dak of goot, moet een eventueel lek eerst worden dichtgemaakt voor men over gaat tot behandeling. In de toren en bijhorende trap komen dan weer scheuren voor, die wellicht oud zijn en in de negentiende eeuw werden gestabiliseerd. Toch is het aan te bevelen de scheuren op te volgen zodat tijdig ingegrepen kan worden.

(1) Nazicht en herstel dakbedekking en goten

- a. Terugplaatsen uitgezakte leien
- b. Deels vernieuwen van de leien, daar waar ze sterk gedegradеed zijn
- c. Vervangen van ingerotte bebording
- d. Herstel of vervangen van de gescheurde natuurstenen nokken
- e. Herstel uitgespoelde voegen van de nokken en aansmeren met kalkhoudende mortel
- f. Herstel van losgescheurde loodslabben
- g. Herstel van gebreken aan goten en regenwaterafvoeren
- h. Herschilderen van het houtwerk (wederkerend)

De weggefallen en uitgezakte leien aan daken, dakkapellen en galmborden moeten zo snel mogelijk worden teruggeplaatst. Waar nodig moet de plaatselijk ingerotte bebording vervangen worden. Op sommige plaatsen zullen leien vernieuwd moeten worden, omdat ze erg verouderd zijn. De nok van het dak is afgewerkt met typische natuurstenen nokken, plaatselijk zijn een aantal van deze elementen gebarsten en moeten vervangen worden. Tevens moeten alle uitgespoelde voegen van de nokken hersteld en aangesmeerd worden met een aangepaste mortel.

Ook aan het loodwerk moeten een aantal herstellingen gebeuren. Het lood in aansluiting met de toren moet hersteld worden door het solderen of vernieuwen. Aan de westzijde van het dak moet een losgescheurde loodslab onder de nok vervangen worden. Verder zijn er een aantal lekken in de kilgoten, die hersteld moeten worden door het solderen van het lood. Ook de gescheurde soldeernaden van de zalingen moeten duurzaam hersteld worden. Het ingescheurde killood van de dakkapel in de toren moeten vernieuwd worden.

Om een duurzamer herstel mogelijk te maken moet de aansluiting tussen dak en toren verbeterd of vernieuwd worden. Het dakluik in de toren moet aangepast worden zodat het luik waterdicht afsluit. Het reeds ingerotte houtwerk moet hersteld worden. De goten vertonen op een aantal plaatsen gescheurde soldeernaden, tijdelijke of onvakkundige herstellingen en verdunningen. Dit moet tijdige vakkundig hersteld worden. De onderste rij leien moet plaatselijk verwijderd worden zodat het koper gelijk geplaatst kan worden met de binnenopstand van de oude gootbekleding. De herstellingswerken mogen in verband met de thermische werking niet uitgevoerd worden bij extreem hoge of lage temperaturen. Het koper moet zo geplaatst worden dat het voldoende kan uitzetten, zowel in de lengte- als in de breedterichting, zonder dat er spanningen ontstaan in het koper zelf en de soldeernaden. Rioolgassen zorgen voor het dunner worden van het koper. Het is belangrijk dit op te lossen alvorens over te gaan tot herstellingswerken. Men kan hiervoor sifons plaatsen onderaan de regenwaterafvoeren.

Bijkomend zijn er nog een aantal herstellingswerken voor de goten nodig, waaronder het verbeteren of vernieuwen van de loodaansluiting in de bakgoten, het ontroesten en herschilderen van de grondpijpen en het controleren van de riolering.

(2) Nazicht en herstel dakstructuur

- a. Behandeling van aantastingen door houtborende insecten, zwammen en schimmels
- b. Vervangen van ingerotte houten onderdelen door aanscherven of liplasverbindingen
- c. Herbevestigen en controleren van losgekomen onderdelen, verbindingen
- d. Herstel en herverankeren van de muurplaten
- e. Herstel van afgebrokkeld muurwerkin de toren
- f. Herbevestigen, ontroesten en herschilderen van muurankers

afb. 230: Afgebrokkeld metselwerk in de toren en ingerotte houten onderdelen, sporadisch komt aantasting door houtboorders voor

afb. 229: Losgekomen houtverbindingen in de toren

Op een aantal plaatsen zijn gebreken in de dakstructuur vastgesteld. In de toren en de zolders zijn er een aantal balkkoppen die ingerot zijn. Bijkomende controle is nodig om vast te stellen in welke mate het hout is ingerot, vervolgens dient men het ingerotte en losgekomen houtwerk grondig te herstellen. In de toren moeten enkele losgekomen delen herbevestigd worden. In de toren komt actieve aantasting voor door de grote klopkever. Ook op de zolder treffen we deze aantasting aan. Men moet het hout behandelen met een vakkundig uitgevoerde dieptebehandeling, met curatieve en preventieve insecticiden. Het muurwerk van de toren is in aansluiting met de houten torenspits afgebrokkeld. Er zijn ook een aantal kepers ingerot.

De opengeplooiden ogen van de bovenste muurankers van de topgevels moeten hersteld worden. In de zolders komt ook een ontbrekend muuranker voor, dat vervangen moet worden. In een westelijke gording moet een openstaande liplasverbinding verstevigd worden met een beugel.

afb. 231: Uitgespoeld voegwerk dat hersteld moet worden

(3) Herstel dakkapellen

- a. Herstel of vervangen van het beschadigde/ingerotte houtwerk
- b. Verbeteren loodaansluitingen
- c. Vervangen van weggevallede nokbeugels
- d. Herstel van het raam aan de noordoostelijke dakkapel
- e. Herschilderen van het houtwerk (wederkerend)

De dakkapellen hebben op enkele plaatsen verweerd en beschadigd houtwerk, wat hersteld moet worden. De loodaansluiting met de stijlen moet worden verbeterd. Nadien moet het hout grondig voorbehandeld worden en opnieuw geschilderd worden. Weggevallede nokbeugels dienen bij voorkeur met roestvrije materialen vervangen worden. Aan de noordoostelijke dakkapel is het raam niet goed af te sluiten, dit moet worden opgelost.

(4) Herstel van de vieringtoren

- a. Herstel of vervangen van het beschadigde/ingerotte houtwerk
- b. Verbeteren van de loodaansluitingen
- c. Herstel van gaten in de loden vloer
- d. Verwijderen van de duivenpinnen
- e. Herschilderen van het houtwerk (wederkerend)

De loodaansluiting met de verticale stijlen moet verbeterd worden. De loden vloer heeft ook enkele perforaties, die door middel van solderen wel hersteld kunnen worden. De duivenpinnen zorgen voor verstopping van de goten en afvoeren en dienen verwijderd te worden. Het houtwerk moet herschilderd worden.

(5) Herstel natuursteen, baksteen en voegwerk

- a. Herstel van het uitgespoelde voegwerk in compatibele kalkmortel
- b. Herstel van gaten door injectie van de muren
- c. Herstel van de schoorsteenrand en loodaansluiting
- d. Afborstelen/reinigen van zand- en mosbevuiling
- e. Selectieve nabehandeling tegen mos- en algengroei
- f. Schoonmaken, onderhoud en uitvoeren van kleine herstellingen aan grafzerken

Op een aantal plaatsen is het voegwerk uitgespoeld, dit moet hersteld worden met een compatibele kalkmortel. Denken we hierbij aan de afzaten van de westelijke galmgaten, het voegwerk onderaan de zuidwestelijke en noordwestelijke steunbeert van de toren, de dekstenen van de topgevels, enzovoort. (afb. 231) Om vervolgschade door vochtinhouwing en vorst te vermijden dient ten alle tijden een aangepaste mortel gebruikt te worden, cementmortels mogen niet gebruikt worden. Het uitgespoelde voegwerk van de schoorsteenrand moet hersteld worden met een aangepaste kalkmortel. De ingescheurde lijst kan men met een restauratiemortel herstellen. Verder moet de loodaansluiting teruggeplaatst worden, de aansluiting tussen de schoorsteenpijp met het steenwerk worden verbeterd. Men kan best even nagaan of de verbranding van de verwarmingsinstallatie optimaal is, en indien nodig de schoorsteen in functie van deze verbranding aanpassen.

Op plaatsen waar putten werden gegraven en braakliggende grond aan de muurvoet is door opspattend regenwater het metselwerk vuil geworden. Een aantal waterlijsten en de voet van de muur (vooral witstenen elementen) zijn door mos begroeid. Ze kunnen gereinigd worden en indien mogelijk nabehandeld tegen mos- en algengroei.

(6) Herstel (smeed)ijzeren elementen

- a. Terugplaatsen losgekomen elementen van het hekwerk
- b. Jaarlijkse visuele controle en schoonmaak van het herkwerk
- c. Ontroesten en herschilderen van de ijzeren elementen
- d. Herstellen van verankeringen
- e. Controle en herstel van de kruisen op dak en torens
- f. Controle en herstel van de trekstangen

De kruisen van het dak en de torens moeten van dichtbij gecontroleerd worden in hoeverre de sierelementen loshangen. Indien nodig moeten ze hersteld worden. De beschadigde trekstang aan de zuidmuur en het zuidoostelijk muuranker van de klokkenzolder van de toren moeten hersteld worden. In de toren en de traptoren zijn een aantal ankers te zien die grondig ontroest en herschilderd moeten worden, met de nodige aandacht voor de verankering in het steenwerk.

De diefijzers en traliwerken moeten gecontroleerd worden, ontroest en herschilderd. Tevens dient de verankering goed gecontroleerd te worden. Het beschadigde steenwerk moet worden hersteld. Hetzelfde geldt eigenlijk voor alle ijzeren elementen: regelmatige controle, ontroesting en herschildering. Het monumentale kerkhofherkwerk is op een aantal plaatsen beschadigd. Dit moet snel hersteld worden, zodat de losgekomen onderdelen niet verloren gaan. (getorste zuiltje staat vandaag op herstel te wachten in het noordportaal) (afb. 232)

(7) Herstel buitenschrijnwerk en beglazing

- a. Restauratie en kleine herstellingswerken van ramen en luiken
- b. Onderhoud en herstel hang- en sluitwerk
- c. Herschilderen en herstel van mastiek
- d. Herstel beglazing, onderzoeken mogelijkheid voorzetbeglazing

De ingerotte, weggevalen of losgescheurde delen van verschillende ramen en luiken moeten grondig hersteld worden. In een aantal ramen moeten condensgootjes en -gaatjes aangebracht worden. In de torenramen moeten enkele verbindingen hersteld worden, alsook de mastiek. Ook het sluitwerk van een aantal ramen moet worden gerestaureerd. Op een aantal plaatsen moet het sterk verschaald en afbladderend schilderwerk grondig voorbehandeld en herschilderd worden. In een aantal ramen, waaronder het westelijk groot venster van de toren, zijn ruitjes gebroken die vervangen moeten worden. Om de glas-in-loodramen te beschermen kan men de mogelijkheid tot plaatsen van voorzetbeglazing onderzoeken.

afb. 232: Losgekomen onderdeel van het hekwerk

afb. 233: Verdwenen ornamenten

06.01.03 BEHOUD EN HERSTEL ERFGOEDWAARDEN EN -ELEMENTEN INTERIEUR

(1) Herstellingswerken klokkenstoel

Het luiwiel moet herbevestigd worden, de klepel ontroest en herbevestigd, zodat het slagvlak verkleint. Het luitouw moet worden teruggeplaatst.

(2) Herstel van natuursteen

De natuurstenen traptoren heeft op een aantal plaatsen beschadigingen aan de spil die hersteld moeten worden. Tevens zijn er een aantal treden die gebarsten, maar toch beloopbaar, zijn. Om te vermijden dat de tredes in stukken uit elkaar vallen moet onderzocht worden op welke manier deze hersteld kunnen worden. Bijkomend zijn er natuurstenen omlijstingen die beschadigd zijn. Zo is er een loskomen sluitsteen in de deuromlijsting van de toegang tot de toren. De steen moet terug vastgezet worden en de beschadigde stenen hersteld. Ze hoeven niet aangevuld te worden, omdat het zichtbaar mag zijn dat het om een zeer oude omlijsting gaat. Wel moet men ervoor zorgen dat de stenen niet verder uit elkaar kunnen vallen.

(3) Conservatie of restauratie van een aantal interieurelementen en cultuuroederen

- a. Conservatie of restauratie van de cultuuroederen
- b. Conservatie of restauratie van het kerkelijk meubilair en liturgische voorwerpen
- c. Herstel van deur en deuromlijsting naar de torentrap
- d. Herschilderen van het kerkinterieur in verf bepaald door materiaaltechnisch vooronderzoek
- e. Herstel en opschonen van de sacristieën

Een aantal interieurelementen en kerkgoederen moeten geconserveerd of gerestaureerd worden door een deskundige restaurateur. Alvorens tot herstel over te gaan moeten schaderapporten worden opgemaakt. Aan de hand van het inspectierapport van Monumentenwacht, kunnen de volgende elementen worden aangehaald waarvoor een aantal ingrepen nodig zijn: de vaandels en ander kerkelijk textiel, vaandelstokken, het Onze-Lieve-Vrouwealtaar, het beeld van de Gekruisigde Christus op de kuip van de preekstoel, het Sint-Lambertusbeeld, het Onze-Lieve-Vrouwebeeld in het zuidelijke transept, het altaar van het Heilig Hart van Christus, de kroonlijst van de lambrisering in het noordelijk transept, de beelden van Sint-Isidorius en Sint-Franciscus (deze bevinden zich op de zolder boven de sacristie), het beeld Piëta, het trommeltabernakel, de doopvonten, de attributen van het beeld Sint-Lucia, de Obiiten en mogelijk nog een aantal andere elementen van het kerkmeubilair.

De opgeklampte deur die opgeslagen is in het lokaal dat toegang geeft tot de torentrap, moet hersteld worden en teruggeplaatst in de natuurstenen omlijsting.

Het kerkinterieur werd tien jaar geleden herschilderd, maar de gebruikte verfsoort is vermoedelijk niet geschikt. In de komende periode waarin dit beheersplan geldig is, zal men moeten onderzoeken op welke manier de kerk herschilderd moet worden. Alle latexverven en vergelijkbare verven moeten vermeden worden, enkel dampopen en spanningsvrije verven kunnen gebruikt worden. Tevens moet vóór het herschilderen van de kerk onderzocht worden welk verfsysteem de doorslag van de rinkellatten in het stucwerk gewelf vermijdt.

De sacristietoegang moet opgeschoond worden, zowel aan de binnen als de buitenzijde. Wegens de beperkte grootte van de toegang kunnen opgeslagen goederen best elders bewaard worden, om de toegang te vergemakkelijken en het gebruik van de sacristiedeur te bevorderen. Zeker omdat hier nog veel oorspronkelijke elementen aanwezig zijn, zoals de verschillende deuren met hun authentiek beslag. De zuidelijke sacristie bevat nog waardevolle elementen die verloren gaan tussen lateren toevoegingen en onderhoudsmaterialen en -producten. Men kan onderzoeken of ze op een efficiëntere manier kan worden

afb. 234: Verouderd informatiebord

afb. 235: Storende put en kledingcontainer

afb. 236: Verstoring ruimtelijkheid noordportaal met een later toegevoegd volume

afb. 237: Storende elementen binnen het interieur van de kerk

ingericht om een bruikbare ruimte te krijgen waar de erfgoedelementen terug op de voorgrond treden.

(4) Restauratiedossier voor het orgel

Vooronderzoek van orgelbouwer en restaurator Guido Schumacher toonde aan dat het orgel best binnen een termijn van tien à vijftien jaar gerestaureerd wordt. Hiervoor moet een restauratiedossier opgesteld worden.

(5) Verwijderen van beeldverstorende elementen

- Verwijderen van verouderde informatieborden,containers,...
- Verwijderen of vervangen van de tochtsas in het noorderportaal
- Afdichten bouwputten en terugplaatsen verharding
- Nieuw verlichtingsplan in functie van de erfgoedelementen
- Elders opslaan van tijdelijke kasten of andere elementen

Een aantal elementen werken storend op het historisch karakter van het gebouw. Denken we hierbij aan verouderde informatieborden, containers, enzovoort. (afb. 234 op pagina 130) Ze kunnen best verwijderd worden, vervangen door soberdere exemplaren of elders (subtieler) worden opgesteld. Een ander storend element is de tochtsas die werd toegevoegd in het noordportaal. Het element verstoort de ruimtelijkheid en maakt de inkom krap in plaats van open. Onderzocht kan worden of de huidige tochtsas vervangen kan worden door een glazen of transparanter geheel. (afb. 236 op pagina 130)

De verschillende bouwputten moeten terug worden afgedicht en de verharding teruggeplaatst. Naar de toekomst toe kan men de huidige verharding voor het noorderportaal samen met het pad naar de sacristie deur vervangen door een passendere verharding.

De verlichting van het interieur van de kerk kan verbeterd worden. Er wordt aangeraden hier eerst een lichtstudie van uit te voeren. Men moet vermijden dat verlichting en andere technieken aangebracht worden op waardevolle elementen, denken we bijvoorbeeld aan een lamp die bevestigd wordt op een oude geornamenteerde sluitsteen. (afb. 238)

Tijdelijke elementen zoals deze gebruikt voor de eerste communie, kunnen als ze niet in gebruik zijn beter niet in het schip van de kerk blijven staan. Men kan ze beter in de zuidelijke sacristie (of elders) plaatsen waar ze niet in het zicht staan.

afb. 238: Voorbeelden van verlichting die herbekeken moet worden

afb. 242: Moeilijk bereikbare torenspits

afb. 241: Moeilijk bereikbare ladder boven gewelf

afb. 240: Moeilijk bereikbare onderdelen waardoor verbeteringen nodig zijn

afb. 239: Een betere groenaanleg is hier zeker mogelijk en zal het onderhoudsgemak vergroten

06.01.04 VERBETERINGSMAATREGELEN

Dat het gebouw niet volledig toegankelijk is, maakt dat inspectie en kleine herstellingswerken moeilijk uitvoerbaar zijn. Hierdoor blijft schade soms onopgemerkt en worden gebreken niet snel genoeg aangepakt. De volgende verbeteringswerken zijn nodig:

(1) Verbeteren toegankelijkheid

- Toegankelijkheid torens (kerktoren en dakruiter)*
- Toegankelijkheid daken*
- Toegankelijkheid gewelf koor*
- Plaatsen van loopbruggen*
- Nazicht en onderhoud van klim- en ladderhaken*

De ladderhaken op de spits van de **toren** en de **dakruiter** moeten vervangen worden door Europese genormeerde klimhaken, volgens richtlijnen van de fabrikant én op een voldoende stevige ondergrond. De haken moeten voldoende dicht bij elkaar geplaatst worden zodat de spitsen vlot beklommen kunnen worden door de inspecteurs van Monumentenwacht. Het plaatsen van beugels of klimhaken op een stil van de vieringstoren om de hoger gelegen klimhaken te bereiken is aangeraden. Dit mogen geen Dimos ladderhaken zijn, deze zijn niet geschikt als klimhaak. Bijkomend moet de bevestiging van de ladderhaak onderaan een verticale stijl van de dakruiter verbeterd worden, door het plaatsten van een contra-moer of een moer met klemring. Als men ervoor zorgt dat er ladderhaken (EN 517) op circa 120 centimeter boven de goot worden geplaatst, kan men de goot veilig beloopbaar maken voor inspectie en onderhoud.

Aan de binnenzijde moet vooral de houten structuur in de toren beter toegankelijk worden gemaakt. Men moet een bordes of vloer plaatsen ter hoogte van het torenluid. In de zolder moet men de recente aluminium ladder vervangen door een hanteerbare ladder. De basis van deze ladder moet zodanig smal zijn zodat deze vlot door de dakkapelramen kan gestoken worden. In de torenspits zelf moet een overhangende ladder aangepast worden.

Aan de noordwestelijk en zuidoostelijk dakzijde moeten enkele Europees genormeerde ladderhaken EN 517 worden bijgeplaatst, zodanig dat de hele goot door middel van persoonlijke beschermingsmiddelen veilig belopen kan worden. De haken moeten aangebracht worden in het midden van het dak en op circa 1 meter onder de nok. Bijkomend kan men een hanteerbaar dakluid plaatsen zodat de goot gemakkelijker bereikt kan worden. Er moeten ook enkele ankerpunten (EN 719) geplaatst worden bovenaan de daken, om werken aan de daken en goten veilig te kunnen uitvoeren. Ze moeten bevestigd worden volgens de voorschriften van de fabrikant en op een voldoende stevige ondergrond.

Het **koor** is vandaag toegankelijk via een ladder bevestigd tegen de muur tussen koor en schip. Omdat de doorgang in bovenliggend muurwerk niet erg ruim is, kan men ter hoogte van de bovenzijde van de ladder best een bordes toevoegen, zodat men gemakkelijker en veiliger de ladder kan bereiken. Op de **zolders** moeten loopbruggen geplaatst worden. De bestaande loopbrug in de zolder boven de middenbeuk heeft een aantal beschadigde planken, die vervangen moeten worden.

(2) Brandpreventiedossier

De stalen deur die toegang geeft tot de zolder van het schip moet vervangen worden door een genormeerde branddeur met degelijk pompmechanisme. In 2010 werd een onderzoek uitgevoerd naar de brandveiligheid van het gebouw. De werkzaamheden die nodig waren voor het verbeteren van de brandveiligheid werden in aanloop van de opmaak van dit beheersplan reeds uitgevoerd. Men moet zich engageren de technische installaties waaronder elektriciteit, brander van de verwarming, gasinstallatie en blusmiddelen periodiek te laten nakijken door een erkend organisme of bevoegd persoon. Ook moet men ervoor zorgen dat de kelder permanent verlucht is. De bliksemafleider moet jaarlijks door een erkende firma worden gecontroleerd. Het luidmechanisme van de klokken moet op regelmatige basis gesmeerd worden.

(3) Verbeteren buitenaanleg

Vandaag heeft de aanleg rond de kerk en het hekwerk weinig uitstraling en draagt ze niet bij tot de erfgoedwaarde van het gebouw. De zandzones moeten heraanplant worden met gras of bodembedekkers, eventueel wintergroen. Op termijn kunnen de betontegels voor de inkomportalen vervangen worden door een passender materiaal. In de toekomst kan men de aanleg van deze zone combineren met een gehele opwaardering van de Markt. De eeuwenoude stedenbouwkundige context van de kerk mag zeker meer versterkt worden. Men onderzoekt momenteel de mogelijkheid de kerk van buitenaf te verlichten. Op deze manier kan de kerk haar eeuwenoude karakter als *landmark* benadrukt worden.

(4) Opmaken en ontsluiten van een kunstinventaris van de kerk

- a. Update van de huidige kunstinventaris
- b. Digitaal ontsluiten van de inventaris in Donnet

In 1998 werd er reeds een inventaris opgemaakt van de kunstvoorwerpen en ander roerend patrimonium van de Sint-Lambertuskerk. Deze inventaris vormt een goed begin, maar zou vandaag hernieuwd en uitgebreid moeten worden. Een inventaris van alle roerende goederen zoals meubilair, kunstwerken en andere liturgische objecten vormt de basis voor een doordacht beheer van het kerkelijk interieur. Voor het opmaken van deze inventaris werd samengewerkt met het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur vzw (CRKC). Naast het updaten van deze inventaris wordt sterk aangeraden deze digitaal te ontsluiten via de erfgoeddatabase Donnet. Deze provinciale databank werd sinds 1 januari 2018 overgedragen naar de Vlaamse Gemeenschap. In de overgangsperiode 2018-2019 kunnen bestaande gebruikers blijven gebruik maken van de erfgoeddatabase Erfgoedinzicht, Erfgoedplus en Donnet. Nieuwe gebruikers kunnen zich tijdens de overgangsperiode enkel aansluiten bij de erfgoeddatabase verbonden aan hun grondgebied en houden rekening met de bijhorende bepalingen van die erfgoeddatabase.^{93 94}

afb. 243: Tapijten die herbekeken moeten worden

93 <http://www.kunstenenerfgoed.be/nl/wat-doen-we/erfgoeddatabase> (10-01-2018)
94 Om zich aan te sluiten of voor meer informatie kan men contact opnemen met erfgoeddatabase@vlaanderen.be

06.02 WEDERKERENDE WERKZAAMHEDEN

06.02.01 REGELMATIGE CONTROLE, ONDERHOUD EN SNEL HERSTEL GEBREKEN

- a. Periodieke inspectie voor Monumentenwacht
- b. Opstellen van een onderhoudsplan
- c. Periodiek onderhoud van de verschillende ruimtes (reinigen, opruimen en verluchten)
- d. Periodiek onderhoud van de erfgoedelementen (exterieur en interieur): nazicht en controle van de houten onderdelen op de aanwezigheid van schimmels en houtborende insecten (in lente of zomer) en deze behandelen indien nodig
- e. Ontstoffen van gewelven, zoldervloeren, wanden en plafonds
- f. Nazicht en controle op verfonthechting en deze behandelen indien nodig
- g. Periodiek onderhoud van de vloeren
- h. Regelmatig uitkloppen van schoonlooppatten
- i. Periodiek onderhoud van glas-in-loodramen
- j. Vernieuwen van gebarsten of weggevalen beglazing
- k. Schilder- en/of verniswerken
- l. Punctueel herstel van beschadigingen aan schilderijen en pleisterlagen
- m. Onderhoud van het schrijnwerk (controle afwerkingslagen, reiniging, controle en smeren van hang- en sluitwerk)
- n. Reiniging van goten, dakaansluitingen
- o. Controle en herstel van dakaansluitingen en goten, snel herstel van lekkages
- p. Terugplaatsen van verschoven leien
- q. Volledige schoonmaak van het orgel
- r. Onderhoud van de technische installaties
- s. Onderhoud van ijzeren onderdelen (reinigen, schilderen, ontroesten)

Voor de opvolging van de aanbevelingen van Monumentenwacht en andere dringende herstellingswerken konden kerken beroep doen op de onderhoudspremie. Nu de onderhoudspremie voor kerken werd afgeschaft, zal men zich slechts kunnen beroepen op de restauratiepremies, die om de tien jaar worden uitgereikt. Hiermee moet in de opstelling van de budgetten rekening houden.

Onderhoud begint met het schoonmaken van vervuilingen. Dit wil zeggen de nissen van de gevels, de raamdorpels, de verstopte regenwaterafvoeren, verstopte rioolputjes, vuile goten en zalinggoten proper maken, enzovoort. Goten zouden toch tweemaal per jaar schoongemaakt moeten worden. Hetzelfde geldt voor het interieur. Stoflagen hebben een groter hygroscopisch vermogen, waardoor ze soms aanleiding kunnen geven tot schimmelaantastingen en dergelijke. Bovendien zorgen de lagen ervoor dat materialen niet tijdig geïnspecteerd kunnen worden en onderliggende schade onopgemerkt blijft. Het is belangrijk op regelmatige basis te ontstoffen, bijvoorbeeld in de zolders. De bovenzijde van de gewelven moeten op regelmatige basis ontstof worden. De dikke stoflagen geven hier aanleiding tot een te vochtig klimaat bovenop het gewelf. Na herstel van de vastgestelde gebreken in dit beheersplan, is het toch nog mogelijk dat de ingrepen die toegelicht zijn bij hoofdstuk 06.01 (éénmalige werkzaamheden), misschien toch nog eens herhaald moeten worden in de komende twintig jaar. Dit is van veel factoren afhankelijk. Bijvoorbeeld: de koperen leihaakjes zijn onderaan redelijk dun geworden. Hierdoor breken de haken gemakkelijk af, waardoor de leien gemakkelijker wegvallen. Regelmatige controle en herstel zijn hierdoor noodzakelijk.

Voor het onderhoud van het kerkinterieur dient men zich te baseren op de syllabus 'Schoon Schip? Handleiding voor het courant onderhoud van waardevolle kerkinterieurs'. Hierin kunnen aanbevelingen worden teruggevonden voor het verantwoord onderhoud van alle kunstwerken, het kerkmeubilair en de vloer met waardevolle grafzerken. De publicatie

kan bekomen worden via Monumentenwacht.⁹⁵ Belangrijk voor het behoud van de vloer is het aanbrengen van degelijke schoonloopmatten, die ervoor zorgen dat zandkorrels van schoenen worden verwijderd, maar ook niet onder de mat terecht komen. Niet elk tapijt is dus geschikt. De tapijten die voor de inkomportalen liggen zijn qua uitzicht niet storend, maar zullen vermoedelijk niet goed scoren in functie van het beschermen en onderhouden van de natuurstenen vloer. De kans bestaat dat zandkorrels door het tapijt dringen en hieronder dus een schurend effect zullen hebben op de vloer. Voor meer informatie kan verwezen worden naar de brochure van Monumentenwacht over het onderhoud van natuurstenen vloeren. Op pagina 31 wordt meer verteld over beschermende en schoonloopmatten.⁹⁶

Een aantal materialen zijn onderhoudsgevoelig en zullen na periodieke controle regelmatig hersteld moeten worden. Denken we bijvoorbeeld aan schilder- of vernislagen op ijzeren onderdelen, het buitenschrijnwerk en het vieringtorentje. De hechting van de verf moet geregeld gecontroleerd worden en indien nodig hersteld teneinde het inrotten of roesten van de onderdelen te voorkomen. Het hekwerk rond de kerk is ook zo'n element dat geregeld gecontroleerd en herschilderd zal moeten worden. Schilderwerken kunnen uitgevoerd worden met vrijstel van toelating, mits ze voldoen aan onderstaande technische beschrijving:

t. Buitenschilderwerk op hout:

1) Materiaal:

- de gebruikte materialen zijn onderling met de staat van de ondergrond verenigbaar;
- de kleuren van de deklaag zullen overeenkomen met de kleur van de bestaande toestand, of worden door de architect bepaald aan de hand van NCS- en/of RAL-kleurkaarten in een kleur die zo dicht mogelijk aanleunt bij de oorspronkelijke;
- de aannemer kan gevraagd worden om op voorhand de nodige stalen aanbrengen;
- de gebruikte grondverf en lakverf moeten acrylaatdispersieverven zijn, met hoge waterdampdoorlatenheid, hoge elasticiteit, was- en schrobvast, onverzeepbaar en te verwerken met borstel. De verf zal vrij zijn van alle in water oplosbare lijmstoffen en mag niet met water verdund worden;
- Indien lacunes, kleine gaatjes en naden gemastikeerd moeten worden dient men dit te doen met plamuur, bestaande uit 100% acrylaatvulstof voor buitengebruik. Na mastikeren wordt het schrijnwerk terug afgeschuurd en afgestoft.

2) Uitvoering:

- De bepaling van de T.V. 249 zijn van toepassing;
- de materialen worden verwerkt volgens de richtlijnen van de fabrikant, o.a. de verwerking, de laagdikte, het rendement en de droogtijden;
- de schilderwerken mogen slechts uitgevoerd worden wanneer de buitentemperatuur minstens 5°C en de relatieve vochtigheid maximaal 80% bedraagt en de vochtigheid van het hout lager is dan 18%. De temperatuur mag lager zijn en/of de relatieve vochtigheid hoger wanneer dit uitdrukkelijk door de fabrikant van de verven wordt toegelaten;
- na onderzoek van de ondergrond worden de voorbereidende werken uitgevoerd, zijnde:
 - » stoppen met aangepaste overschilderbare kit
 - » afschuren en afstoffen
 - » isoleren van harszakjes en knoesten en volledig behandelen met een schimmeldodend product van harshout
 - » het aanbrengen van één grondlaag gevolgd door schuren, afstoffen, kitten en opschuren
- indien tijdens de voorbereidende werken van de schilderwerken zou blijken dat de onderdelen aangetast of verrot zijn, zullen de werken onderbroken worden en het schrijnwerk eerst hersteld worden. Het herstellen van schrijnwerk is geen deel van de werken vrijgesteld van toelating, tenzij het over minimale beschadigingen gaat;
- de aannemer beschermt met de meest doeltreffende middelen alle andere constructie-elementen;

⁹⁵ De brochure is gratis te downloaden via: http://www.monumentenwacht.be/files/schoon_schip.pdf

⁹⁶ De brochure is gratis te downloaden via: <http://www.monumentenwacht.be/sites/www.monumentenwacht.be/files/b641.pdf>

- alle aflijningen zijn perfect rechtlijnig;
- de verflaag bestaat uit een grondlaag, een tussenlaag en een deklaag. Vóór elke verflaag wordt geschuurd en afgestoft;
- na het beëindigen van de schilderwerken wordt de verf opgeruimd, afplakkingen verwijderd, alles opgekuist en ontdaan van vlekken en spatten.

u. Buitenverniswerk op hout

1) Materiaal:

- De vernislagen op het buitenschrijnwerk zijn te oranje van kleur en dienen vervangen te worden door een ander houtveredelingsproduct, dat minder zal verkleuren;
- de bepaling van de T.V. 249 zijn van toepassing;
- de gebruikte materialen zijn onderling met de staat van de ondergrond verenigbaar;
- diep in het hout penetrerende metaaloxide (ijzer), opgelost in een organisch oplosmiddel. Het micro- gepigmenteerd product dringt minimum 2 mm in het hout en laat de oppervlakte textuur zichtbaar;
- tint: te kiezen door de architect uit het volledige kleurengamma van de fabrikant.

2) Uitvoering:

- Alle producten worden verwerkt volgens de voorschriften van de fabrikant. Het veredelingsproduct wordt in één overvloedige laag aangebracht. Het teveel aan product wordt na een korte tijd met een doek weggenomen of uitgestreken zodanig dat een egale oppervlaktetint verkregen wordt;
- het hout wordt volledig glad geschuurd voor het aanbrengen van het product. Het bestuur kan de aannemer verplichten een bijkomende laag aan te brengen zonder prijs-supplement. Het veredelingsproduct dringt in het hout en vormt geen filmvormende laag;
- na voldoende droging van het product worden de behandelde delen ingewreven met een boenwas tot verzadiging van de poriën en opgeboend. Deze behandeling wordt herhaald tot een volledig egaal glanzend uitzicht verkregen wordt. Alle strepen van welke aard ook moeten zorgvuldig uitgepolijst worden. De moulures en uitstekende delen worden meer afgestreken dan de volle vlakken om een iets lichtere tint te verkrijgen.

v. Buitenschilderwerk ijzeren onderdelen

1) Materiaal:

- de gebruikte materialen zijn onderling met de staat van de ondergrond verenigbaar;
- de kleuren van de deklaag zullen overeenkomen met de kleur van de bestaande toestand, of worden door de architect bepaald aan de hand van NCS- en/of RAL-kleurkaarten in een kleur die zo dicht mogelijk aanleunt bij de oorspronkelijke;
- de aannemer kan op voorhand de nodige stalen aanbrengen;
- indien afbijtmiddel gebruikt wordt moet dit een type zijn op basis van oplosmiddelen welke geen chloorverbindingen bevatten en kleurloos is;
- vóór het herschilderen moeten beschadigingen en roestvorming hersteld worden;
- alle metalen onderdelen moeten behandeld worden met een roestwerende primer.

2) Uitvoering:

- De bepaling van de T.V. 249 zijn van toepassing;
- opdat de nieuwe verflagen goed zouden hechten dienen oude verfresten en alle roest verwijderd te worden. Het decaperen van de verf gebeurt mechanisch, door schuren of afsteken van de verflaag of er wordt gewerkt met een

- hetelucht Leisterföhn, waarvan de warmtetoevoer instelbaar is (tot 600°C) zodat verweking van plamuur en hardnekkige olieverflagen wordt bekomen. Het gebruik van gesloten branders is niet toegelaten;
- indien afbijtmiddelen gebruikt worden: deze lijvig opbrengen met een slappe kwast, 40-80 minuten laten inwerken en met een plamuurmes en/of krabber afschuiven. Bij moeilijk af te bijten verflagen nogmaals herhalen. Nadien worden alle resten van het afbijtmiddel volledig verwijderd;
 - de gezuiverde onderdelen worden gecontroleerd op verzwakking of beschadigingen;
 - metalen onderdelen van het hekwerk kunnen herschilderd worden met roestwerende verf en epoxyverfsysteem. Er dient een primer (2 lagen), 1 tussenlaag en 1 afwerkingslaag te worden aangebracht. Kleine roestputten worden aangevuld met epoxyplamuur. De afwerkingslaag van andere metalen onderdelen mogen verven zijn op basis van alkydharsen;
 - alle producten worden vooraf ter goedkeuring voorgelegd aan de architect;
 - voor onderhoudsschilderwerk: reeds gemetalliseerde delen lichtjes opruwen, ontvetten met white spirit, kale plekken terug gronden met een roestwerende verflaag op basis van zinkchromaat. Het gebruik van de brandlamp wordt slechts toegelaten indien het volledige oppervlak moet vrijgemaakt worden;
 - ook bevestigingsbouten, spijkers en schroeven krijgen een behandeling tegen roest en vuil, nieuwe bouten en schroeven kunnen in roestvast staal zijn;
 - regelmatige inspectie blijft noodzakelijk, lokale roest dient snel behandeld te worden door schuren, aanbrengen van roestwerende verf en een eindlaag.
 - eventuele leemtes tussen ijzeren en bak- of natuursteen worden terug opgevoegd met kalkmortel, teneinde waterinsijpeling en nieuwe roestvorming te voorkomen;
 - ijzeren onderdelen worden terug in natuurstenen elementen vastgezet d.m.v. ingedreven lood.

06.02.02 DIEREN

De duivenpopulatie moet teruggedrongen worden door afvangen. Om vervuiling tegen te gaan moeten roosters in de goten geplaatst worden, voor de doorgangen van de steunberen. De galmgaten werden reeds zowel aan binnen- als buitenzijde van een gaas voorzien, dat de toegang voor duiven tegen gaat.

06.02.03 GROEN

De mooie en waardevolle kerkhofomheining en grafzerken gaan gepaard met braakliggende grond en onkruid. In het gazon werden putten gegraven voor technieken en dergelijke, die nooit werden hersteld. Wij stellen voor de grond te nivelleren en te kiezen voor een nieuwe bodembedekker of gras, passend bij het straatbeeld en het historische karakter van het gebouw. De groenaanleg moet op passende termijn onderhouden worden, maar zal minder onderhoud vragen dan een braakliggend stuk grond waarop onkruid kan woekeren. *(afb. 239 op pagina 132)*

06.02.04 VEILIGHEID EN KLIMAAT

- a. Actualisatie en jaarlijkse controle bliksem- en inbraakbeveiliging*
- b. Actualisatie en jaalijkse controle branddetectie- en bestrijdingsmiddelen*
- c. Actualisatie en periodieke controle klimaatbeheersing interieur*

HOOFDSTUK 07

OPVOLGING

Zowel het exterieur als interieur van de kerk wordt reeds periodiek geïnspecteerd door Monumentenwacht. Het verderzetten van deze samenwerking is aan te bevelen, waarbij inspecties plaatsvinden na elke vijf jaar. Men moet zich engageren de rapporten over te maken naar Erfgoed. Gemelde defecten dienen zo snel mogelijk in onderling overleg met het agentschap tot de noodzakelijke stappen voor herstel leiden, met behulp van standaardpremies.

Monumentenzorg is geen passieve materie: materialen degraderen voortdurend. Zelfs goed ingestudeerde beheersmaatregelen zullen soms/op termijn bijgestuurd moeten worden. Er is dus nood aan permanente bijsturing van de eerder afgesproken beheersmaatregelen. Dat kan best gebeuren door een wekerend overleg of, als het om ingrijpende correcties zou gaan, met behulp van een officiële update van het beheersplan.

Er zijn meerdere betrokken gebruikers en adviserende instanties, die soms ogenschijnlijk andere belangen verdedigen. Overleg is essentieel om erop toe te zien dat de beheersdoelstellingen gecoördineerd worden. Dit overleg wordt best jaarlijks georganiseerd, in een werkgroep met afgevaardigden van alle betrokken partijen. De werkgroep moet minstens bevatten:

- afgevaardigden van de stad Antwerpen
- vertegenwoordigers van de Kerkfabriek
- coördinerend architect Jef Van Oevelen
- erfgoedconsulenten

Naast het gelijkstemmen van de violen blijft dé voornaamste reden tot overleg de kalender van de te treffen maatregelen, die in de lijst der werken werd opgenomen, te controleren en bij te sturen. Dit houdt in dat de noodzakelijke onderhoudswerken en restauratieve interventies m.b.v. het aanvragen van alle mogelijke premies zullen worden georganiseerd in nauw overleg met deze subsidiërende overheden. Het is aangewezen voortgangsrapporten op te stellen over de uitgevoerde werkzaamheden en deze te rapporteren aan het agentschap Onroerend Erfgoed.

HOOFDSTUK 08

BIJLAGES

Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt	zie hoofdstuk 01.01, p. 9
Lijst van geplande werkzaamheden	bijlage 08.02
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	bijlage 08.02
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed	n.v.t.
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	n.v.t.
Lijst cultuurgoederen	bijlage 08.01
Lijst van geplande werkzaamheden aan een orgel dat dateert van na WOI	n.v.t.
Bibliografie	zie hoofdstuk 09.01, p. 151
Extra bijlage (bvb. foto's, ...) > <i>Inventaris kerkgoederen (1998)</i> > <i>Onderzoek orgel door G. Schumacher</i>	bijlage 08.03 bijlage 08.04

08.01 LIJST CULTUURGOEDEREN

- CG 1: Het zeventiende-eeuwse ‘Sint-Peeterbeeld’
CG 2: Onze-Lieve-Vrouw met Kind vertrap de slang
CG 3: Beeld Sint-Lucia van Syracuse uit 1660
CG 4: Beeld Sint-Lucia van Syracuse uit 1835
CG 5: Beeld Onze-Lieve-Vrouw met Kind uit 1591-1610
CG 6: Beeld Onze-Lieve-Vrouw met Kind uit 1658
CG 7 en 8: Beelden Sint-Petrus en –Paulus
CG 9: Beeld Sint-Cecilia
CG 10: Jezus aan het Kruis
CG 11: Beeld Sint-Lambertus

08.02 LIJST VAN GEPLANDE WERKZAAMHEDEN

Zie aparte bijlage: 08.02_Lijst-der-werken.pdf

08.03 INVENTARIS KERKGOEDEREN

Zie aparte bijlage: 08.03_Inventaris-kerkgoederen.pdf

08.04 NOTA ORGEL G. SCHUMACHER

Zie aparte bijlage: 08.04_Nota-orgel-G.Schumacher.pdf

HOOFDSTUK 09

LITERATUUR EN AFBEELDINGEN

09.01 LITERATUUR

(1) Gedrukte bronnen

Agentschap Onroerend Erfgoed, Cultuurgoeederen in monumenten, Richtlijnen om te beoordelen of de cultuurgoeederen deel uit maken van de bescherming, 21-12-2015

S. De Meyer, 'Een oude grafzerk te Ekeren', in: Polderheem, nummer 1, 15de jaargang, 1980, p. 17

S. De Meyer, De aloude Sint-Lambertuskerk, Ekeren, 1981

S. Grieten, ‘Kerken’ in: Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970), Brugge, 2006

S. Grieten (e.a.), 'Eugène Leopold Gife (1819-1890)' in: Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970), Brugge, 2006

S. Grieten (e.a.), 'Louis Gife (1854-1929)' in: Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud - Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970), Brugge, 2006

G. Johnson, ‘De kerkhofmuur rond de Sint-Lambertuskerk te Ekeren’ in: Jaarboek 1 Heemkring Ekeren, 1983

G. Johnson, 'De restauratie van een historisch gebouw - Een blik achter de schermen' in: Jaarboek 3 Heemkring Ekeren, 1985

W. Johnson, 'Metselaarstekens op de Sint-Lambertuskerk te Ekeren' in: Jaarboek 1 Heemkring Ekeren, 1983

D. Laureys, 'Glazeniersateliers Stalins, Elaerts, Calders' in: Bouwen in beeld, Beernem, 2004

J. Philips, 'De wording van het Forceville-orgel te Ekeren', in: Jaarboek 1 Heemkring Ekeren, 1983

W. J. Quist, Vervanging van witte Belgische steen - materiaalkeuze bij restauratie, (onuitg. PhD TU Delft), 2011

M. Robben, Metseltekens. Van decoratie naar symbool en terug, s.a., p. 26, geraadpleegd via: http://www.academia.edu/1372031/Magische_Metseltekens (02-09-2017)

E. Schoeters (ed.) (Monumentenwacht Provincie Antwerpen), inspectierapport Interieur, 2011

A. van Oeffelen, De oudste vermeldingen en afbeeldingen van de Ekerse kerk, (onuitg. document DAN), s.a.

D. Wouters (ed.) (Monumentenwacht Provincie Antwerpen), inspectierapport Extérieur, 2011

L. Zaaijer, Restauratie Gevel Bleijenburg 38 Den Haag, Den Haag, 2013

(2) Digitale bronnen:

Beschermingsbesluit: <https://besluiten.onroerenderfgoed.be/besluiten/0013> (31-07-1936)

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11370> (geraadpleegd 22-06-2017)

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/102336> (geraadpleegd 24-06-2017)

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017, <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11370> (geraadpleegd 04-09-2017)

<http://www.heiligen.net/heiligen/09/17/09-17-0705-lambertus.php> (geraadpleegd 22-06-2017)

<http://www.heiligen.net/heiligen/12/13/12-13-0304-lucia.php> (geraadpleegd 22-06-2017)

http://mechelen.mapt.be/wiki/Familie_Hogenberg (geraadpleegd 22-06-2017)

<http://www.graafschaploon.be/metseltekens-1/betekenis/bezwerend-beschermend/maalkruisen>, (geraadpleegd 20-09-2016)

<http://balat.kikirpa.be/object/39907> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40063> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40062> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40059> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40063> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40080> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40078> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://balat.kikirpa.be/object/40068> (geraadpleegd: 19-09-2017)

<http://www.orgelekeren.be/geschiedenisforcevilleorgel.html> (29-05-2017)

<https://www.provincieantwerpen.be/aanbod/drem/dienst-erfgoed/donnet.html>, contactpersoon Marc Mees

09.02 ARCHIVALIA

(1) DAN (Documentatiecentrum Antwerpse Noorderkempen)

Losse documentatie, aangereikt door A. Van Oeffelen

(2) Rijksarchief Beveren

Dozen en dossiers uit het voormalig Provinciaal Archief Antwerpen - Voorlopig archiefnummer PAA 642 'Kerken en kapellen':

- 1756. Vraag tot verkoop van stenen van de oude bevloering van de kerk, 1833, 1 omslag (niet teruggevonden tijdens archiefonderzoek beheersplan)
- 1757. Herstellingswerken aan de toren, 1840
- 1758. Bouwen van een sacristie, 1849-1851
- 1759. Herstellingswerken aan de toren van de kerk, 1851-1856
- 1760. Plaatsen van bliksemafleider, 1863-1867
- 1761. Herstellingswerken aan de toren, 1868-1871
- 1762. Herbouwen van het Noorder portugaal, bouwen van een bergplaats, 1870-1871
- 1763. Herstellingswerken aan de plafonnering, 1872-1874

- 1764. Vergroting van de sacristie, 1876-1877
- 1765. Herstellingswerken aan het orgel
- 1766. Herstellingswerken aan de kerk, inzonderheid aan de ramen, 1886-1887
- 1767. Vraag tot vergroting van het hoogzaal en opbouwen van de torenspits, ontwerp en raming, 1890-1903
- 1768. Herstellingswerken aan de kleine toren, 1902-1904
- 1769. Rangschikking als kunstgebouw, 1903
- 1770. Herstellingswerken aan de toren; plaatsen van toren-spits; herstellingswerken aan de daken en aan de goten, 1906-1913
- 1771. Bijkomende herstellingswerken aan toren; voordeur en groot raam van de toren, 1908-1912
- 1772. Bouwen van doopvont, maken van gewelf in de toren, verplaatsen van hoogzaal, 1914-1916
- 1773. Herstellingswerken ingevolge storm van 6.11.1921, aan ramen en dak, 1922
- 1774. Herstellingswerken aan dakgoten en afleibuizen, 1923
- 1775. Uitgevoerde schilderwerken zonder machtiging, blaam, 1933
- 1776. Herstellingswerken aan schaliedaken, klokketoren, en klepklok, 1938-1940
- 1777. Herstellingswerken aan de torenspits, 1939-1941,
- 1778. Oorlogsschade herstellingswerken aan torenspits; herstel bliksemschade aan torenspits, 1943-1954
- 1779. Oorlogsschade Dringende instandhoudingswerken, 1945-1947
- 1780. Herstellingswerken aan glasramen, 1946-1947
- 1781. Oorlogsschade samenstelling dossier, 1951-1952
- 1782. Restauratie van de daken, 1951-1955
- 1783. Binnenschilderwerken, herstel bemeubeling, 1956-1960,
- 1784. Aanbrengen van een centrale verwarmingsinstallatie, 1959-1957
- 1785. Herstellingswerken aan het orgel, 1966-1967
- Collectie kaarten en tekeningen, nummers 1531-1532-1533-1534-1535-1536-1537-1538-1539-1540-1541-1542-1543-1544-1545-1546-1547-1548-1549-1550-1551-1552

09.03 AFBEELDINGEN

Alle foto's werden genomen in januari en september 2017 door ARAT architecten, tenzij dit anders werd vermeld.
Foto omslag hoofdstuk 3 ©Foto van G. Wens, afkomstig uit het archief van de Sint-Lambertuskerk

